

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXVII

TARTALOM

1. Értekezések

BÁLING PÉTER: András, Béla és Eufémia. Adalékok az Árpádok 11. századi dinasztikus családi kapcsolataihoz	155
VERES KRISTÓF GYÖRGY: A káptalanok és a királyi kancellária pecsételési gyakorlata közötti kapcsolat 1235 előtt	162
PETER LABANC: A Jekelfalviak története a 15. század elejéig	168
NÉMETH JÁNOS: Kötelezvényhitelesítés és írástudás a 17–18. századi Sopronban	175

2. Kisebbs cikkek

SZEGEDI LÁSZLÓ: Az osztrák A.E.I.O.U. rövidítés rejtélye	183
AVAR ANTON: Magyarország címere és az angol heraldika	187

3. Könyvismertetés

Varga Benjámín: Obsequiale Strigoniense. (ism. KEGLEVICH KRISTÓF)	191
Thoroczky Gábor: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. (ism. KEGLEVICH KRISTÓF)	192
A későközépkori címerek és címertekercsek rangábrázolása. Thorsten Huthwelker: Die Darstellung des Rangs in Wappen und Wappenrollen des späten Mittelalters (ism. TRINGLI ISTVÁN)	194
Várkonyi Tibor: A megtalált anya (Bek Amália és Bek József története) (ism. TUZA CSILLA)	195
Sípos Ferenc: A Vállaji Sípos család története (ism. KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA)	196

4. Hírek, beszámolók

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tisztújító közgyűlése, 2017. december 14. (ism. OGOLJUK-BERZSENYI ANETT)	161
A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2018. I. félévi programja	197

5. Summary of Issues, 2017 (ford. SZERÉNYI ILDIKÓ)	198
--	-----

TURUL

XC. évfolyam

2017. 4. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Olvasószerkesztő:

SZAKÁCS ANNAMÁRIA

Tördelés:

SOMOGYI GYULA

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

BÁLING PÉTER

András, Béla és Eufémia

Adalékok az Árpádok 11. századi dinasztikus családi kapcsolataihoz

A magyar medievisztikai kutatás rendszeresen emlegetett alapvetéseinek egyike szerint a rendelkezésre álló források az Árpádok családi történetének igen szűk szegmensébe engednek csak betekintést. Legutóbb Zsoldos Attila mutatott rá, hogy ennek a közhelyszerű megállapításnak a valóságartalma különösen az Árpád-ház női tagjainak esetében szembevetendő.¹ Az állítás igazságtartalmával nehezen lehetne vitatkozni, azonban bizakodásra az adhat okot, hogy a téma egynémely részletkérdését élénk, újra és újra fellángoló historiográfiai érdeklődés övezi, amelynek következményeképpen a kutatásnak a kérdéskör bizonyos szegmenseit sikerült tisztázni, és így az Árpád-házi hercegnők történeti szerepéről mára már a korábnál árnyaltabb képpel rendelkezünk. Ezeknek a problémás kérdéseknek a felvetése sok esetben az Árpádok szakszerű genealógiai kutatásának kezdetéig nyúlnak vissza. Mint az ismeretes, Magyarországon Wertner Mór nevéhez fűződik az a klasszikus genealógiai feldolgozás, amelyet a kutatás a mai napig is széles körben használ.² Nem csak Wertner, de a 19. században felvirágzó magyar genealógiai irodalom is számos tanulmánnyal járult hozzá az Árpád-házi hercegnők családi történetének tisztázásához.³ Sajnálatos módon a témát érintő 19. század végi fellángolás a történelmi viharok következtében csak rövid ideig éreztette hatását, hiszen ezután csak 1989-et követően beszélhetünk ismét némi fellendülésről az Árpád-házi hercegnők életét tárgyaló írások körében.⁴ A teljes képhez hozzátartozik ugyanakkor az

is, hogy a középkori magyar királynékról már jóval többet tudunk, köszönhetően annak a hosszas kutatómunkának, amelynek a legutóbbi állomását Zsoldos Attila monografi- kus igényű feldolgozása jelenti.⁵

Eufémia alakja sajnálatos módon azoknak a személyeknek a körét bővíti, akikre igaz a fentiekben ismertetett megállapítás: az alapvetően hiányos és töredékes forrásadottságok következtében szinte alig tudunk róla valamit. A rendelkezésre álló szűkös információkat nem csak a magyar, hanem érintettsége okán a cseh és lengyel kutatás is rendre feldolgozta, és többen is arra az álláspontra jutottak, hogy a magyar historiográfiában a legszélesebben elfogadott nézettel szemben a hercegnőt nem I. Béla, hanem I. András leányának kell tartanunk. Vegyük sorra tehát, hogy mi is tudható Eufémiáról a források és a szakirodalom tükrében.

Eufémiát Wertner Mór Ofka és Ludmilla néven is ismeri, vélekedése szerint előbbi a hercegnő cseh nyelvű név alakja, utóbbi pedig Pray Györgytől való átvétel.⁶ A korabeli annalisztikus és más narratív források, így Prágai Cosmas krónikája⁷ és az Annales Gradicensis rövid híradásai⁸ Eufémia néven tartják számon. Fennmaradt továbbá férjének, Ottó hercegnek a hradištei Szent István bencés monostor⁹

¹ Zsoldos Attila: Az Árpádok lányai. A jövőben a Melanges de l'Ecole Francaise de Rome számában megjelenő cikk kézírata.

² Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892.

³ N. N.: Zsófia II. Béla király leánya. *Turul*, 6 (1888) 46.; Wertner Mór: III. Béla ismeretlen leányáról. *Századok*, 23 (1889) 634–638.; Kropf Lajos: Árpád-házi Jolán, Aragon királynéja. *Századok*, 31 (1897) 221–224.; Thallóczy Lajos: Árpád-házi Jolán Aragon királynéja. (Egy oklevélmelléklettel) *Századok*, 31 (1897) 577–592.

⁴ Vajay Szabolcs: Még egy királynénk...? I. Endre első felesége. *Turul*, 72 (1999) 17–23.; Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. *Századok*, 136 (2002) 341–350. – A téma iránti érdeklődést jelzi, hogy legutóbb már a Magyarországgal szomszédos dinasztiák női tagjainak és az Árpád-házi hercegek kapcsolatáról is született írás. Ld. Barabás Gábor: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg. *Világtörténet*, 5 (37) (2015:1) 5–28. ill. Gábor Barabás: Prinz Koloman und Herzogin Viola von Oppeln. Beitrag zu einem historiografischen Disput. *Ungarn-Jahrbuch*, 32 (2016) 1–24.

⁵ Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. Budapest, 2005. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36.)

⁶ Wertner M.: Az Árpádok i. m. 167.

⁷ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Ed. Bertold Bretholz.) lib. 3. c. 9. 170: „... Ottonis autem filii Zuatopluk et Ottik cum matre sua Eufemia multum obediens duci erant et fides.” (Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series [a továbbiakban: MGH. SRG, NS] II. Berlin, 1923.)

⁸ Annales Gradicensis et Opatowicensis (Ed. Wilhelm Wattenbach.) ad a. 1077. 648: „Pater patrie, Otto dux Moraviae cum coniuge grata, nomine Eufemia, hoc in tempore construxit monasterium prope urbem Olomuc, sancti Stephani in honore pro eterne retributionis munere contemptoribus a mundi, Deo ad serviendum, auro et argento et omnibus ornamentis benedictum.” (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. [a továbbiakban: MGH. SS] XVII. Hannoverae, 1861.); Uo. ad a. 1111. 649: „Eufemia ductrix obiit.”

⁹ Részletesen ld. Koszta László: A hradištei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. (Szerk. Balogh Elemér–Homoki-Nagy Mária.) Szeged, 2013. 403–425.

részére kiadott alapító oklevele,¹⁰ amely szintén Eufemia illetve Euphemia névalakban említi az Árpád-házi hercegnőt. A Béla királytól és feleségétől való leszármazást elutasító nézet egyik legfőbb érve éppen a hercegnő nevének alakja, ugyanis egyes vélekedések szerint mindez arra enged következtetni, hogy esetleg a Rusz földjéről származott, mivel ezen a néven több Rurikida hercegnő is ismert, többek között Béla unokájának, Kálmán királynak a felesége.¹¹

A magyar és nemzetközi medievisztika Wertner Mór munkája nyomán úgy gondolta, hogy Eufémia I. Béla király és a lengyel Richeza hercegnő legfiatalabb lányaként látta meg a napvilágot.¹² E helyütt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy noha I. Béla feleségének a nevét a magyar kutatás általában Richezának, Rixának¹³ esetleg Adelheidnak¹⁴ nevezi, az igazság azonban az, hogy a Piast hercegnő nevét egyetlen hiteles forrás sem tartotta fenn, ennél fogva Eufémia névadásának a körülményeit ilyenformán sem ismerhetjük meg közelebbről. A Richeza elnevezés ugyanis abból ered, hogy I. Béla feleségének édesanyjáról tudjuk, hogy ugyanezt a nevet viselte és rokonságban állt az Ottókkal, hiszen a magyar királyné anyja, Matilda, III. Ottó császár testvére volt.¹⁵ Az igaz, hogy a középkorban nem ment ritkaságszámba, hogy a leányok anyjuk nevét örököljék, azonban ez nem volt szükségszerű. Jerzy Dowiat,¹⁶ majd Tadeusz Wasilewski¹⁷ egyenesen úgy vélték, hogy a Piast hercegnőt Adelheidnak hívták, mivel ez egyben megmagyarázná a Magyar-lengyel krónika azon állítását, miszerint Adelheid, Mieszko nővére a magyar uralkodó felesége lett.¹⁸ Az előzőleg ismertetett szerzők által publikált elmélet érdekessége az, hogy hasonló feltevésen alapszik, mint amit a Richeza névalak mellett kardoskodók szoktak hangoztatni,¹⁹ ugyanis Matildának a nővérét és anyját is Adelheidnak

hívták,²⁰ azaz Richeza, II. Mieszko felesége elsőszülött lányát anyja, esetleg nagynénje után nevezte el. Nézetünk szerint az elmélet több ponton is támadható, egyfelől a Magyar-lengyel krónika forrásértéke erősen kétséges,²¹ másrészt a hipotézis arra épít, hogy a krónika névtelen szerzője a Piastok genealógiáját többé-kevésbe jól ismerte, apróbb hibát csak akkor vétett, amikor a hercegnő apját felcserélte, ez viszont semmilyen más hiteles kontrollforrással nem támasztható alá,²² és az említett forráshely különösen genealógiai vonatkozásban megbízhatatlan. A régebbi²³ és a legújabb²⁴ lengyel genealógiai kutatás is ismeretlen nevű leányként hivatkozik Béla király feleségére. A magyar történetírásban azonban mégis rögzült a Richeza alak, ennek ellenére úgy véljük, hogy történetileg hitelesebb, ha elfogadjuk, hogy Béla király felesége sajnos azoknak a 11. századi személyek sorát gyarapítja, akiknek még a nevét sem ismerjük.

Wertner a krónikakompozíció Béla gyermekeiről szóló passzusa²⁵ alapján állapította meg, hogy Eufémia bátyjával ellentétben Magyarországon született. Születési idejét a 11. század közepére helyezte.²⁶ A 20. század közepétől a lengyel genealógiai kutatás új hipotézissel állt elő, amely szerint Eufémia nem Bélának, hanem testvérének, András királynak volt a leánya. Włodzimierz Dworzaczek, a poznańi egyetem professzora által jegyzet 1959-es Genealogia c. munka már tartalmazta az új elméletet,²⁷ amelyet aztán Barbara Krzemińska állásfoglalása követett.²⁸ Utóbbi vélekedése szerint András másik leánya, Adelheid és Eufémia féltestvérek lehettek. Ennek következtében a legújabb lengyel genealógiai kutatás, amelyet Kazimierz Jasiński képvisel, Dworzaczekre hivatkozva már tényként közli az Andrástól és Anasztáziától való leszármazást.²⁹ A magyar historiográfiába azonban kevés kivételtől eltekintve nem talált utat ez az elmélet. Vajay Szabolcs, aki hasonló nézetre helyezkedett, 1999-ben nem az előbb említett lengyel szerzőkre hivatkozva, hanem a Szent Prokopp hagiográfiával kapcsolatos cseh kutatásokra

¹⁰ Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. [a továbbiakban: CDERB] I. (Ed. Gustav Friedrich.) Praha, 1904. 82–85.

¹¹ Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszláv. *Világtörténet*, 5 (37) (2015:4) 607–624. itt: 618.; Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged, 2005. 137–138.

¹² Wertner M.: Az Árpádok i. m. 167.

¹³ Wertner M.: Az Árpádok i. m. 142.

¹⁴ Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged, 2000. 84.; Makk Ferenc: I. Béla. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). [továbbiakban KMTL] (Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc.) Bp., 1994. 90.

¹⁵ Christian Lübke: Richeza. In: Lexikon des Mittelalters. [a továbbiakban: LexMa] (Ed. CharloTT Bretscher–Gisinger–Thomas Meier.) CD-ROM. Stuttgart, 2000.

¹⁶ Jerzy Dowiat: Bela I węgierski w Polsce (1031/32–1048). *Przegląd Historyczny*, 56 (1965) 12.

¹⁷ Tadeusz Wasilewski: Dwa utracone dawne roczniki: Rocznik biskupów dworu polskiego i Rocznik tyniecki (starszy). *Roczniki Historyczne*, 54 (1988) 33.

¹⁸ Chronicon Hungarico-Polonicorum. (Ed. Deér József.) c. 3. 304–305: „Ibique uxor sua ‘concepit et peperit filium’ quem vocavit ‘Yesse’, cui accepit uxorem de regione Polonie de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Athleitam.” (Scriptores Rerum Hungaricarum [a továbbiakban SRH] II. Ed. Szentpétery Imre. Bp., 1999.). Magyar nyelvű kiadása: *Tóth Péter*: A lengyel–magyar vegyes krónika. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio philosophica, tomus IX. fasciculus 4. (Szerk. Lendvai L. Ferenc.) Miskolc, 2004. 223–242.

¹⁹ Már Wertner Mór is úgy vélte, hogy Béla király felesége a nevét édesanyja után kapta. Ld. Wertner M.: Az Árpádok i. m. 142. A Richeza névalak elterjedését jól jelzi, hogy a 2007-ben kiadott, a Kristó Gyula által jegyzett egye-

temi oktatásra szánt összefoglaló munka is Richeza néven említi a király feleségét, igaz közli az Adelheid névalakot is. Ld. *Kristó Gyula*: Magyarország története 895–1301. Bp., 2007. 305. (genealógiai tábla)

²⁰ Tilman Sturve: Otto II. In: LexMa.

²¹ A forrásra nézve ld. *Csákó Judit*: A magyar-lengyel krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. *Századok*, 148 (2014) 287–334. ill. *Font Márta–Barabás Gábor*: Kálmán (1208–1241). Halics királya–Szlávia hercege. Bp.–Pécs, 2017. 105–107.

²² Wasilewski szerint a névadás Adelheidra, II. Ottó császár leányára vezethető vissza, aki a gandersheimi monostor apátnőjeként volt ismert. Vö. T. Wasilewski: i. m. 33.

²³ Oswald Balzer: Genealogia Piastów. Kraków, 1895. (Reprint 2005.) 165–168.

²⁴ Kazimierz Jasiński: Rodowód pierwszych Piastów. Poznań, 2004. 147–150.

²⁵ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Ed. Domanovszky Sándor.) c. 88. 345: „Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum, in Hungaria autem genuit Lampertum et filias.” (SRH I. Bp. 1999.)

²⁶ Wertner M.: Az Árpádok i. m. 167.

²⁷ Włodzimierz Dworzaczek: Genealogia. Warszawa, 1959. tabl. 81, 84.

²⁸ Barbara Krzemińska: Konala se roku 1060 polská vyprava na Hradec u Opavy? (Z politických počátku Vratislava II.) *Folia historica Bohemica*, 2 (1980) 111.

²⁹ K. Jasiński: Rodowód i. m. 151. 21. jsz.

alapozva tette magáévá a hipotézist.³⁰ Vajay után 2015-ben pedig röviden Font Márta is kifejtette a témával kapcsolatos nézeteit. A neves pécsi kutató véleménye szerint éppen a lengyel kutatás eredményei alapján kell Eufémiát Adelheid mellett András király lányának tartanunk.³¹ Érdemes tehát egy rövid kitérőt tennünk és közelebbről is megvizsgálunk az Adelheid–Eufémia elmélet historiográfiai hátterét.

Adelheid neve Cosmas és az Annalista Saxo³² történeti munkájából is ismeretes. A prágai kanonok több névalakot is közöl,³³ amely kétségkívül a német Adelheid latin nyelvű variánsainak felel meg. Történetírásunk már régóta felfigyelt arra, hogy az Adelheid név nem illeszkedik az Árpádok névadási gyakorlatába, hiszen ilyen nevű női felmenő nem ismert a magyar királyok genealógiájában. Ezzel a vélekedéssel ellentétes véleményen volt Vajay Szabolcs, aki Géza fejedelem családi összeköttetéseiről írt, máig idézett tanulmányában úgy foglalt állást, hogy I. Mieszko lengyel fejedelem testvérének, Adelheidnak az első férje Mihály volt, majd annak halála után az özvegyet Géza, Mihály bátyja vette feleségül.³⁴ Adelheid szerepeltetése az Árpádok genealógiájában egyáltalán nem új gondolat, történetírásunk számos meghatározó alakja karoskodott emellett,³⁵ az újabb kutatás azonban forráskritikai okokra hivatkozva mindezt már nem osztja.³⁶ Vajay elmélete ilyenformán tehát mind Géza, mind Mihály ágán „bevezetné” az Adelheid nevet, azonban egyik utolsó, az Árpádok genealógiáját érintő cikkében ismételtén kitért a névadás körüli problémákra; azt igen szokatlannak vélte,³⁷ ugyanakkor korábbi írásában azt már nem találta különösnek, hogy a lengyel fejedelmi családba mi módon kerülhetett a német eredetű elnevezés. Vajay I. András leányának a nevéből arra a következtetésre jutott, hogy vélhetőleg a királynak lehetett egy szintén

Adelheid nevű felesége, akit még a Bölcs Jaroszláv lányával kötött házasság előtt vett el, vélhetően valamikor 1038–1039 körül. Nézete szerint ennek a frigynek köszönhető egyébként az is, hogy I. András keresztvíz alá hajtotta a fejét.³⁸ Mindezt olyan angol forrásokkal is igyekezett alátámasztani, amelyek Agátát, a száműzött Vasbordájú Edmund király Edward nevű fiának a feleségét a magyar királyné nővérének, illetve Henrik császár fivérének a leányának mondják. Kétségtelen, hogy mindez „helyre tenné”³⁹ az angol krónikák híradásait, de egyszersem további kérdések sorát is felveti.

Font Márta ugyanakkor rámutatott arra, hogy Vajaynál a Forssmantól átvett 1050-es házasságkötés Dlugosz kései, 15. század végi adatán alapul,⁴⁰ amely nem tekinthető hitelesnek, így kiesik Vajay legfőbb érve, miszerint Adelheid 1040-es születése idejéből kifolyólag nem Anasztáziától, hanem a király egy korábbi feleségtől származott. Vajay továbbá azt is feltételezte, hogy Ágota először Vlagyimirnak, Bölcs Jaroszláv elsőszülött fiának a felesége, esetleg jegyese lehetett,⁴¹ ebből következőleg az Edwarddal történt házasság csak 1052 után történhetett, hiszen a PVL szerint Vlagyimir 1052-ben halt meg.⁴² Ágota és Edward házasságára e verzió szerint tehát már nem Kijevben, hanem Magyarországon került sort, legkorábban András uralkodásának hatodik évében. Sajnos Edward életadatainak pontos meghatározása lehetetlen, azonban bizonyosan 1016 előtt született, hiszen ekkor üzték el Angliából.⁴³ Felmerül a kérdés, hogy a herceg vajon közel 40 éves koráig várt-e, hogy házasságot kössön? Nem lehetetlen, de a középkori ember átlagéletkorát alapul véve igencsak furcsának tűnik. Nem tudjuk, hogy Vajay, aki behatóan foglalkozott Skóciai Szent Margit származásával is, és korábbi írásában kifejtette, hogy az Ágota – Edward frigyre valamikor 1043 körül kerülhetett sor,⁴⁴ miért változtatta meg ezt az álláspontját, és tette meg Agátát Vlagyimir feleségének, nem figyelve Jaroszláv elsőszülött fiának 1052-ben bekövetkezett halálára. Talán René Jetté elképzelése miatt kerülhetett sor minderre, aki 1996-ban jelentkezett Ágotáról szóló tanulmányával, amelynek gerincét a Vajaynál is fellelhető Malmesbury Vilmos krónikája adta.⁴⁵

Elvitathatatlanok azok az érdekek, melyeket Vajay Szabolcs a hazai genealógiai kutatásban szerzett, többek között annak a bizonyításával, hogy Ágota nem kapcsolható Szent

³⁰ Vajay Sz.: Még egy királynénk i. m. 20.

³¹ Font M.: I. András és Bölcs Jaroszláv i. m. 618.

³² Die Reichschronik des Annalista Saxo. (Ed. Klaus Nass.) ad a. 1055. 397: „Wratizlaus vero post mortem eius Adlectam filiam Andree regis adamavit, quod ille non recusans post dies matrimonio sibi eam copulavit.” (MGH SS XXXVII. Hanoverae, 2006.)

³³ Cosmas kritikai kiadásában az Adleyta, Adlegta, Adletha, Adleyth, Adleytha névalakok szerepelnek. Vö. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Ed. Bertold Bretholz MGH. SRG, NS II.) 112. b. jelű jelzet.

³⁴ Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. I. (Szerk. Kralovánszky, Alán.) Székesfehérvár, 1967. 72–80.

³⁵ A magyar történetírás számos meghatározó alakja már Vajay Szabolcs előtt is úgy foglalt állást, hogy Géza fejedelem és I. Mieszko állítólagos testvérével, Adelheiddal kelt egybe. vö. Pray György: Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761. 372–373.; Wertner M.: Az Árpádok i. m. 24–31.; Karácsonyi János: Szent István anyja. I. András anyja. Turul, 24 (1906) 97–112.; A Vajay-féle elmélet továbbélésére ld. Bogay Tamás: Stephanus Rex. Bp., 1988. 20–21.

³⁶ A régebbi kutatás vezető történészei közül is sokan forráskritikai okokra hivatkozva utasították el a hipotézist. Vö. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp., 1893. 381–382.; Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII–XIII. századi leszármazói. Bp., 1925. 90–91.; Döry Ferenc: Szent István családi története In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. (Szerk. Serédi Jusztinián.) Bp., 1938. 556–562.; Szegfű László: Sarolta. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. (Szerk. Horváth János–Székely György.) Bp., 1974. 240–251.; Györffy György: István király és műve. Bp., 2000. 60–64.; Kristó Gyula: A magyarok és lengyelek kapcsolatai a 10–12. században. Történelmi Szemle, 42 (2000) 1–11.

³⁷ Vajay Sz.: Még egy királynénk i. m. 18.

³⁸ Uo. 17–23.

³⁹ Uo. 20.

⁴⁰ Font M.: I. András és Bölcs Jaroszláv i. m. 618.

⁴¹ Vajay Sz.: Még egy királynénk i. m. 19.

⁴² Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. (Szerk. Balogh László–Kovács Szilvia.) (Magyar Östörténi Könyvtár 30.) 124. különösen 493. j.

⁴³ Bárány Attila–Laszlovszky József–Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. Máriabesnyő, 2008. 44.

⁴⁴ Vajay Szabolcs: Skóciai Szent Margitról. In: Magyarok kelet és nyugat metszésvonalán. (Szerk. Beke Margit–Bárdos István.) Esztergom, 1994. 126. genealógiai tábla.

⁴⁵ René Jetté: Is the Mystery of the Origin of Agatha, Wife of Edward the Exile, Finally Solved. *New England Historical and Genealogical Register* 150. (1996) 417–432.; A geszta magyar vonatkozásairól legújabbán ld. *Bácsatyai Dániel*: Gesta eorum digna aeternitate laudis. (Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gesztáiban). *Századok*, 147 (2013) 279–315.

Istvánhoz, ám nézetünk szerint az újabb, 1999-ben publikált Ágota elmélet kissé túlgondolt. Mindehhez hozzátartozik az is, hogy az angol hercegek története olyan zavaros, hogy összefoglalni sem egyszerű az elméletek sokaságát és a szakirodalmi álláspontokat. Mindezt Laszlovszky József már megtette,⁴⁶ ám maga is úgy vélekedett, hogy a „történet shakespeare-i fordulatokban bővelkedik, de akár modern kalandregény témája is lehetne”.⁴⁷

Érdeemes ugyanakkor azt is figyelembe venni, hogy egyáltalán nem elképzelhetetlen, Adelheid egész egyszerűen több néven is ismert volt, ezt a verziót egyébként korábban már Font Márta is felvetette.⁴⁸ Mindezek alapján elmondható tehát, hogy a középkori névadási gyakorlat sok esetben segíthet egy-egy személy származásának felderítésében, azonban semmi esetre sem lehet ezt perdöntőnek tekinteni, különösen nem az Adelheid – Eufémia kérdéssel kapcsolatban. Úgy tűnik tehát, hogy az András király két házasságáról szóló Vajay Szabolcs által publikált hipotézis nem állja ki a kritika próbáját, azaz ez alapján nem látjuk bizonyítottnak, hogy Eufémia András király leánya lett volna. A következőkben igyekszünk sorra venni azokat az információkat, amelyek a forrásokból kiolvashatók Eufémiáról.

Ez nem egyszerű feladat, hiszen a hercegnőről a nevének kívül szinte semmit nem árulnak el a fennmaradt szövegek, a kutatás kénytelen tehát a 14. századi krónikakompozíciónak a kemeji és a mogyoródi csaták előzményeit taglaló fejezetéből kiindulni, amely a következőket mondja el Géza hercegről: „A testvérét Lászlót azonban elküldte Csehországba, mivel az akkor már visszatért Oroszországból – segítség nélkül –, kérje meg Ottót, a cseh herceget, hogy szorult helyzetükben segítsen nekik.”⁴⁹ Régi megfigyelése a történettudománynak, hogy a dinasztikus házasságok egyik legalapvetőbb hozadéka a családtagok akár fegyveres úton való megsegítése.⁵⁰ Ugyancsak dinasztikus kapcsolatra utalhatnak a konfliktusok során használt menekülési és segítségkérési útvonalak is.⁵¹ A krónikaszerkesztmény szerint László először a Rusz felé indult segítségért, amely esemény 1073 őszére datálható. Mind a magyar, mind a lengyel medievisztikai kutatás kimutatta, hogy mindennek a hátterében az állhatott, hogy

Izjaszláv Jaroszlavics lengyel feleségén⁵² keresztül rokoni kapcsolatban állt az Árpádokkal.⁵³ László a sikertelen ruszbeli kísérlet után Csehország felé vette az irányt, a krónikakompozíció 121. fejezete alapján ismert, hogy ott sikerrel járt, hiszen Ottó a hercegek oldalán személyesen is részt vett a mogyoródi ütközetben.⁵⁴ A hadi segítséget dinasztikus kapcsolatokkal szokás magyarázni, amely egyben közvetett érveként hozható fel Eufémia Bélától való származása mellett. Tovább erősíti azonban a Béla királytól való leszármazás lehetőségét Nyitra helyzete is. Koszta László vélekedése szerint Nyitra és környéke a 11. században a dukátus egyik központjának tekinthető, illetve az sem véletlen hogy Salamon a vesztes mogyoródi ütközet után a császár segítségével Magyarországra visszatérve első katonai céljának Nyitrat tekintette. Koszta a továbbiakban azt is kifejtette, hogy Eufémia olmtüzi házassága kifejezetten Géza herceg érdekében állt – hiszen ekkor a hercegnő édesapja, Béla király már nem élt –, ugyanis Ottó hercegsége és Géza Nyitra körüli dukátusa szomszédosak voltak.⁵⁵ Géza herceg erős kötődése a zabori remetékhez szintén erős olmtüzi kapcsolatokat feltételez.⁵⁶

Több neves szerző is megállapította, hogy a mogyoródi csatában Salamon cseh, Gézát és Lászlót morva segédcsapatok támogatták,⁵⁷ e vélekedés alapján tehát csehek harcoltak morvák ellen Magyarországon, mégpedig magyar dinasztikus érdekek mentén. Nehezen lenne azonban elképzelhető, hogy egy olyan konfliktusban, amelyben mindkét fél egyértelműen a családi összeköttetéseitől várt segítséget, Ottó herceg személyesen Salamon – azaz a tanulmány elején ismertetett Vajay-féle hipotézis értelmében, a sógora – ellen vonult volna fel. Természetesen a krónikaszerkesztmény forráshelye sem mentes a problémáktól, hiszen a csata következményeit taglaló 122. fejezet leírja, hogy a csehek vezére, egy bizonyos Sentepolug is fogságba esett.⁵⁸ Szentpétery Imre, a krónikakompozíció kiadásában úgy vélekedett, hogy Sentepolug nem más, mint Svatoopluk, I. Szép Ottó morva fejedelem fia. Ebben az esetben azonban olyan furcsa helyzet állna elő, hogy apa és fia egymás ellen harcoltak az Árpádokért, amely hipotézist szintént elvethetjük. Tovább gyengíti Szentpétery felvetését, hogy Eufémia és Ottó házasságára csak a cseh–magyar

⁴⁶ Bárányi A.–Laszlovszky J.–Papp Zs.: Angol-magyar kapcsolatok. i. m. 41–58.

⁴⁷ Uo. 42.

⁴⁸ Font M.: I. András és Bölcs Jaroszláv i. m. 618.

⁴⁹ Képes Krónika. (Fordította Bollók János. A bevezető tanulmányt írta: Szovák Kornél és Veszprémy László.) Budapest, 2004. 76.

⁵⁰ Ez a jelenség általánosnak számított a kelet-közép európai dinasztikák esetében is. Ennek érzékeltetésére elegendő röviden két példát említenünk a Přemyslidák és a Piastok történetéből. A korszakban a Přemyslidák nevéhez fűzhető a legtöbb családtag részvételével zajlott dinasztikus konfliktus. Ahogyan az Árpádok, úgy a cseh uralkodó dinasztia tagjai is rokoniaktól várták el, hogy ügyüket megsegítsék. III. Vörös Boleslavról tudjuk, hogy Jaromir és Oldřich nevű féltestvéreivel vívott küzdelem során a lengyelek segítségéhez folyamodott. Lengyelországban hasonlóan az előző esethez, 1106-ban III. Boleslaw üzte el féltestvérét, ruszbeli és magyar csapatok segítségével. Vö. *Bagi Dániel*: Divisio regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században. Pécs, 2015. (kézirat, http://real-d.mtak.hu/781/7/dc_887_14_doktori_mu.pdf hozzáférés: 2017.10.16.) 69–71. ill. 172.

⁵¹ Font M.: Árpád-házi királyok i. m. 127.

⁵² K. Jasiński: Rodowód i. m. 144–147.

⁵³ Font M.: Árpád-házi királyok i. m. 134.

⁵⁴ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Ed. Domanovszky Sándor.) c. 121. 389: „Et in medio siquidem Bihoriensi agmine, Ladizlaum locato ex sinistra parte, Otthonem vero ex dextera constituerunt. Geysam vero in Nitriensi agmine in medio collocaverunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservaverunt.” (SRH I. Bp., 1999.)

⁵⁵ Koszta L.: A hradištei bencés monostor i. m. 410.

⁵⁶ Vö. Koszta László: A zabori bencés apátság kezdetei: Morva kontinuitás vagy passauai térítés. In: Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80. esztendő H. Tóth Imre tiszteletére. (Szerk. Kocsis Mihály–Majoros Henrietta.) Szeged, 2012. 147–175.

⁵⁷ Magyarország története tíz kötetben. I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal.) Budapest, 1984. 881. Györfly György fejezete; *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika 896–1196. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged, 1996. 101.

⁵⁸ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Ed. Domanovszky Sándor.) c. 122. 391: „Marchart vero dux Teutonicorum et Sentepolug dux Bohemorum capti sunt, militibus suis interfectis et ipsis graviter vulneratis.” (SRH I. Bp., 1999.)

viszony rendezése után kerülhetett sor, azaz valamikor 1067–1068 folyamán,⁵⁹ ebből következőleg Svatopluk az 1074. márciusi mogyoródi ütközet idején bizonyosan kiskorú volt, ha egyáltalán ekkor már megszületett, hiszen a fentebb említett hradištei diploma, amely 1078-ra datálható, Ottónak csak egy lányáról tesz említést.⁶⁰ Erre az ellentmondásra Hóman Bálint is felfigyelt, aki a krónika szövegében a dux Bohemorum helyett a *dux Russicorum* változtatást javasolta, ami aztán a magyar historiográfiában széleskörűen rögzült, és amelynek értelmezése szerint a cseh kontingens helyett Salamont ruszbeli testőrsége segítette az ütközetben.⁶¹ A Hóman-féle hipotézis tehát úgy kalkulál, hogy Salamon oldalán nem vettek részt Vratislav segédcapatai, ami egyben kiküszöbölné a fentebb említett cseh – morva szembenállás problematikáját is, amelyre korabeli források szintén nem utalnak. Mind ezt nézetünk szerint az is indokolttá teszi, hogy Adelheid, Salamon nővére már 1062-ben meghalt.⁶² A dinasztikus házasságok ugyanis nem kötelezték a részvevő feleket életük végéig tartó hűségre, mindez legfeljebb addig tartott, amíg a házastársak életben voltak.⁶³ Ennek igazolására ismét érdemes a krónikakompozíció azon részét idézni, amely a csehek támadását mondja el Trencsén ellen.⁶⁴ Az esemény Salamon királyságára datálható, azaz II. Vratislav, I. András király veje, aki 1061 óta a prágai hercegi trónt is elfoglalta, ekkor már kifejezetten rossz viszonyban állt a magyarokkal és korábbi sógorával.

Eufémiaának ugyancsak Béla királytól való leszármazását erősíti az a megfigyelés, amelyre a magyar historiográfia többször is felhívta a figyelmet. Az Ottó által alapított és gazdagon megjutalmazott hradištei bencés monostor felszentelésekor kiadott oklevél formuláns részei szó szerinti egyezést mutatnak a Péter *comes* által alapított százdi monostor alapítólevéllel.⁶⁵ Az 1067-ben alapított százdi monostor későbbi átiratban megmaradt alapítólevele felsorolja a birtokadományokat, melyeknek jó része a dukátus területén feküdt, amely ekkor Géza herceg alá tartozott.⁶⁶

Eufémia születési ideje segíthetne megoldani származásának kérdését, azonban erre nézve sem rendelkezünk semmiféle forrásadattal, így az esemény pontos dátumának meghatározása sajnos nem lehetséges. Historiográfiánkban éppen ezért az egyes vélekedéseket alapvetően meghatározza az

Eufémia származásáról szóló elméletek valamelyike melletti állásfoglalás. Az András király pártján álló nézet szerint a hercegnő a tihanyi apátság alapítólevelében foglaltak szerint 1055 előtt kellett születessen, míg a Béla király mellett kardoskodók egészen az 1060-as évekig kitolhatják ezt az időintervallumot. Wertner érvelése szerint – aki Béla király lányának tartotta a hercegnőt –, mivel nővérei korábban házasodtak, Eufémia tekinthető a királyi pár legfiatalabb leányának, ebből következőleg az 1050-es évek közepére tette születését.⁶⁷

Több adattal rendelkezünk ugyanakkor Eufémia házassági kapcsolatáról, gyermekeiről és haláláról. A hercegnő frigyéről Cosmas tudósít,⁶⁸ híradását a fentebb említett hradištei bencés alapítólevél is megerősíti.⁶⁹ Férje az az I. Szép Ottó olmützi herceg volt, aki I. Břetislav és Schweinfurth Judit legfiatalabb fiaként született.⁷⁰ Eufémia férjének halála után nem tért vissza szülőföldjére, amely egyébként nem volt szokatlan a kor viszonylatában, hanem kiskorú gyermekei nevében vélhetőleg régensként uralkodott Ottó birtokain.⁷¹ Ennek egyik bizonyítéka a hercegnő önálló pénzverési gyakorlata lehet.⁷² Az egyetlen forrásunk erre nézve Cosmas, aki arról tudósít, hogy Ottó halála után Vratislav saját fiát próbálta Olmützbe helyezni, majd annak halála után a maga részére foglalta le öccse birtokait.⁷³ Cosmas a későbbiekben hozzátette, hogy Eufémia és fia, II. Břetislav uralkodása során, 1099-ben már nem állt ellen a prágai akaratnak, és hűséges volt a herceghez.⁷⁴ Ahogyan arról már szó esett, Eufémia és Ottó regnálásának az idején került sor a hradištei bencés monostor alapítására is, amelyet a hercegi pár gazdagon megjutalmazott.⁷⁵ Ottó és Eufémia egyben a Přemyslidák olmützi ágának a megalapítói is.

⁶⁷ Wertner M.: Az Árpádok i. m. 167.

⁶⁸ Lásd a 7. jegyzetet.

⁶⁹ Lásd a 9. jegyzetet.

⁷⁰ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Ed. Bertold Bretholz.) lib. 2. c. 1. 82: „Huic coniunx Iuditha nobilissima genere, secundissima proliis germine, genuit quinque iuvenes, corpore in signes et supereminentes, ceu Hematie montes, sapientia singulares, probitate nulli comparabiles, moribus acceptabiles, in delinquentes placabiles, in universa virtutum honestate laudabiles. Fuit autem primo genitus nomine Zpitigneu, secundus natu Wratislau, tercius stemmate Conradus, quartus genitura Iaromir, quintus et ultimus Otto pulcherrimus.” (MGH. SRG, NS II. Berlin, 1923.); Die Reichschronik des Annalista Saxo. (Ed. Klaus Nass.) ad a 1055. 396–397: „Reliquit V filios Spitigneum, Wratislaum, Conradum, Iaromirum, qui et Geuehardus, et Ottoem.” (MGH SS XXXVII. Hanoverae, 2006.)

⁷¹ Barbara Krzemieńska: Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens in [sic] böhmischen Přemyslidenstaat. *Historica*, 27 (1987) 30.

⁷² František Cach: Nejstarší české mince. II. Praha, 1972. č. 379–380.; Jan Šmerda: Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století. Brno, 1996. 100–101, č. 336., ill. 344.

⁷³ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Ed. Bertold Bretholz.) lib. 2. c. 43. 148–149: „Eodem anno rex Wratislau valde iratus est contra fratrem suum Cunradum, quia his non inmemor mutue dilectionis favebat parti filiorum fratris sui Ottonis, Zuatopluk videlicet et Ottik, quibus expulsus de paterna hereditate filio suo Bolezlao rex urbem Olomuc et alias civitates tradiderat, ubi non longo post tempore in predicta urbe immatura preventus est morte III. id. Augusti.” (MGH. SRG, NS II. Berlin, 1923.)

⁷⁴ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Ed. Bertold Bretholz.) lib. 3. c. 9. 170: „... Ottonis autem filii Zuatopluk et ottik cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fides.” (MGH. SRG, NS II. Berlin, 1923.)

⁷⁵ A hradištei monostor magyar vonatkozásairól ld. Koszta L.: A hradištei bencés monostor i. m. 403–426.

⁵⁹ Koszta L.: A hradištei bencés monostor i. m. 411.

⁶⁰ CDERB I. 82–85.

⁶¹ Részletesen ld. Koszta L.: A hradištei bencés monostor i. m. 414–415. 65. jz.

⁶² Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Ed. Bertold Bretholz.) lib. 2. c. 20. 112: „Anno dominice incarnationis MLXII. VI. kal. Februarii obiit ductrix Adleyth, mater Iudithe et Ludmile, similiter et Bracizlai iunioris et Wratislai, qui in primo flore iuventutis occidit XIII. kal. Decembris.” (MGH. SRG, NS II. Berlin, 1923.)

⁶³ Hedwig Röckelein: Heiraten – ein Instrument hochmittelalterlicher Politik. In: Der Hoftag in Quedlinburg 973. Von den historischen Wurzeln zum neuen Europa. (Ed. Andreas Ranft.) Berlin, 2006. 114 és 134.

⁶⁴ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Ed. Domanovszky Sándor.) c. 101. 365: „Interim autem Bohemi superbia inflati irruerunt versus urbem Trenchen et magnam predam hominum et ceterorum animalium rapientes abduxerunt.” (SRH I. Bp., 1999.)

⁶⁵ Koszta L.: A hradištei bencés monostor i. m. 404.

⁶⁶ Uo. 419.

A morva hercegi párnak forrásszinten igazolhatóan két fia, Svatopluk és Ottó,⁷⁶ illetve egy lánya, Bohuslava⁷⁷ ismert. Egy 13. századi kódexben fennmaradt oklevél szövege szerint Eufémia ismételten birtokadományt tett a hradištei monostornak *pro remedio animae*.⁷⁸ Az itt közölt diploma Svatopluk és Ottó nevén kívül feltüntet egy bizonyos Brachizlau (Břetislav) nevű fiút is, mint Eufémia gyermekét.⁷⁹

Svatopluk, Ottó és Eufémia elsőszülött fia 1087-ben még kiskorú volt, nevében anyja gyakorolhatta az uralkodói jogokat. 1078-ban a többször is említett hradištei monostor adománylevele a párnak csak egyetlen lányát, Bohuslavát említi,⁸⁰ így Svatopluk születése 1078 utánra tehető. Svatopluknak 1107-ben II. Bořivoj ellenében sikerült elfoglalnia a prágai hercegi trónust,⁸¹ azonban két évvel később merénylet áldozata lett.⁸² Családi összeköttetéseit nem ismerjük, egyetlen fiáról, Vencelről Cosmas krónikájának folytatása tudósít, amely szerint Soběslav herceg 1129-ben II. Istvánhoz küldte, hogy segítse a magyar királyt a görögök elleni háborújában, ám négy hónap ottlét után magas lázzal járó betegség végzett vele.⁸³

Ottó, aki apja halálakor szintén kiskorú volt, csak 1091-ben foglalhatta el atyái örökrészét Olmützben. A Přemyslidák belharcai következtében V. Henrik császár túszként tartotta maga mellett, majd 1109-ben a cseh előkelők csoportja egy

bizonyos Wacek vezetésével Ottót próbálta megtenni Csehország hercegének,⁸⁴ ám unokatestvére, I. Vladislav ellenében mindezt nem tudták kikényszeríteni. Vladislav három évre börtönbe záratta és 1113-as szabadulása után tudott ismétellen visszatérni olmützi birtokaira, amelyet 1126-as haláláig meg is tartott. Valamikor ekkor, 1113 körül vette feleségül Ottó I. Henrik bergi gróf lányát, Zsófiát, akitől Eufémia, Ottó és Svatopluk nevű gyermekei születtek.⁸⁵ Vladislav elhunyt után aztán Eufémia fiatalabb fia ismét trónkövetelőként lépett fel, igényét ezúttal a császár, III. Lothar is támogatta. Ottó a fegyverek erejével próbálta Vladislav testvérét, I. Soběslavot elkergetni, ám 1126. február 18-án Kulm mellett csatát veszített és belehalt sérüléseibe.

A hercegi pár által alapított monostor évkönyvei megőrizték mind Ottó,⁸⁶ mind Eufémia⁸⁷ halálának évét. A 12. század közepén íródott prágai necrologium⁸⁸ adatai alapján a hercegi pár elhunytának a pontos dátuma is meghatározható.⁸⁹ Eufémia e szerint 1111. április 2-án halt meg, testét férje mellett helyezték örök nyugalomra az általuk alapított hradištei Szent István monostorban. 1432-ben a kolostor a husziták dúlásának esett áldozatul, földi maradványaikat az olmützi püspök rendelkezése szerint a városban, a székesegyház Szent Vencel oltára alá temették újra, majd 1617-ben ugyanezen egyház mellékkápolnájába kerültek.⁹⁰

Összegzőként elmondható, hogy Eufémia hercegnő életéről, hasonlóan a korai középkori magyar történelem nőalakjaihoz, nagyon szűkösen szólnak a források, nem véletlen tehát, hogy már a származásával kapcsolatosan is két elmélet viaskodik egymással. Nézetünk szerint a fentiek figyelembevételével, illetve a forrásadatok és a szakirodalmi vélekedések közvetett bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy Eufémiában Béla király lányát kell tisztelnünk. A tihanyi oklevélben Andrásnak többes számban említett lányai, illetve Eufémia keleti szláv hangzású neve nem lehet perdöntő, hiszen a középkori nevek egyébként is nagy óvatossággal kezelendők, ahogy erről már Adelheid kapcsán szó ejtettünk. Az eseménytörténetre vonatkozó adatok viszont az ezt cáfoló esetleges újabb források felbukkozásáig András öccsének, Béla királynak az apasága mellett tanúskodnak. Mivel a hercegnő születéséről semmilyen információ nem áll rendelkezésre, feltételesen elfogadhatjuk Wertner Mór 1055

⁷⁶ Die Reichschronik des Annalista Saxo. (Ed. Klaus Nass.) ad a 1100. 501: „Erant autem eo tempore trium fratrum, scilicet Wratislai, Conradi et Ottonis, conplures filii. Wratislai quidem filii, fratres Brazizlai, de quo iam diximus, erant dux Boriuoy, Bolizlaus, Uuladzlaus, Sobezlaus. Conradi autem filii erant Odalricus et Lutoldus, Ottonis autem Suatopluk et Otto.” (MGH SS XXXVII. Hanoverae, 2006.)

⁷⁷ CDERB I. 85. vö. *Lisa Wolverton*: Hastening Toward Prague: Power and Society in the Medieval Czech Lands. Philadelphia, 2001. 21. 24. jz.

⁷⁸ A kifejezés egyben a monostor alapításának az indítékaira is rávilágít. Mint oly sok más középkori monostoralapítás esetében e helyütt is lélekváltságról van szó, azaz a donátorok a haláluk utáni üdvözülést igyekeztek elősegíteni. Vö. *Koszta L.*: A hradištei bencés monostor i. m. 416.

⁷⁹ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. I. (Ed. Anton Boczek.) Olomouc, 1836 176.

⁸⁰ CDERB I. 85.

⁸¹ Annales Gradicensis et Opatowicensis (Ed. Wilhelm Wattenbach.) ad a. 1107. 648: „Anno 1107. Hic diabolo suadente expulsus est Borivoy de sede sua, et Zuatopluk intronizatus.” (MGH. SS XVII. Hanoverae, 1861.)

⁸² Annales Gradicensis et Opatowicensis (Ed. Wilhelm Wattenbach.) ad a. 1109. 649: „Anno 1109. Zuatopluk mense Februario oculo perditto 11. Kal. Octobris interfectus est. Cui successit Wladizlaus.” (MGH. SS XVII. Hanoverae, 1861.); *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. (Ed. Bertold Bretholz.) lib. 3. c. 27. 196: „Affuit interim in castris quidam miles audacissimis audacior et, ut post a referentibus audivimus, missus a Iohanne filio Csta de gente Wrissovici, qui in utrumque paratus. Aut partam magnis ausis acquirere famam. Aut cum morte ducis simul hanc amittere vitam stetit sub patula fago juxta viam, qua itur ad regalem curiam, observans reditum ducis, dum rediret de curte regis. Quem ut vidit primo iam noctis in crepusculo stipatum ingenti caterva militum obsequentium, insiluit equum et paulisper se immiscuit agmen in medium et toto annisu virium inter scapulas ducis librans iaculum. Intima fatifero rupit precordia ferro. Qui cicius quam tangeret humum, exalavit spiritum, scilicet undenis Octobri mense kalendis.” (MGH. SRG, NS II. Berlin, 1923.)

⁸³ Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae (Ed. Josef Emler.) ad a. 1129. 207: „Eodem anno Wenczlaus filius Suatopluk missus est in Ungariam a duce Sobezlao in auxilium regi Stephano contra Graecos, sicque cum pace rediit; sed vivens per quatuor menses quartanis febribus excoctus pridie Kalendas Martii expiravit.” (Fontes Rerum Bohemicarum II. Praha, 1874.)

⁸⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. (Ed. Bertold Bretholz.) lib. 3. c. 27. 196–197: „Tunc Wacko erat lugubris, rogat obortis lacrimis, ut fratrem interfecti principis Ottonem decernat eis ducem.” (MGH. SRG, NS II. Berlin, 1923.)

⁸⁵ *Immo Eberl*: Die Grafen von Berg, ihr Herrschaftsbereich und dessen adelige Familien. *Ulm und Oberschwaben. Mitteilungen des (Historischen) Vereins für Kunst und Altertum in Ulm und Oberschwaben*, 44 (1982) 36–37.

⁸⁶ Annales Gradicensis et Opatowicensis (Ed. Wilhelm Wattenbach.) ad a. 1086. 648: „Anno 1086 Obiit Otto dux Moravie.” (MGH. SS XVII. Hanoverae, 1861.)

⁸⁷ Annales Gradicensis et Opatowicensis (Ed. Wilhelm Wattenbach.) ad a. 1111. 649: „Anno 1111 ... Eufemia ductrix obiit.” (MGH. SS XVII. Hanoverae, 1861.)

⁸⁸ *František Graus*: Necrologium Bohemicum–Martyrologium Pragense 15. (1967) 789–810.

⁸⁹ Április 2: „Obiit Eufemia ductrix”; Június 9: „Obiit Otto dux” vö. *Graus F.*: Necrologium Bohemicum i. m. 804–806.

⁹⁰ *Wertner M.*: Az Árpádok i. m. 169.

környékére adott becslését. Ahogyan azt már Koszta László is megállapította, Eufémia vélhetőleg az 1060-as évek utolsó harmadában ment férjhez I. Szép Ottó olmützi herceghez, akinek a birtokai szomszédosak voltak Géza herceg dukátusának területével. A hercegi párnak több gyermeke is született, a sorban vélhetően első az a Bohuslava, akit a hradištei monostor alapítólevele is megemlíti. Őt követte Svatopluk, Ottó, majd a feltehetőleg ifjú korában elhalt Břetislav, aki nagyapja után kaphatta a nevét. A pár fiainak története ismert, lányukról azonban nevén kívül szinte semmit sem tudunk. Eufémia alakjáról Prágai Cosmas közli a legtöbb információt,

vélhetőleg mindez annak köszönhető, hogy Ottó halála után Eufémia kiskorú fiainak érdekében összetűzésbe keveredett a cseh uralkodóval, aki előbb fia, majd saját maga számára próbálta meg kisajátítani Ottó herceg birtokait. Ennek következtében Eufémiának menekülnie kellett, sógoránál, Konrád hercegnél lelt menedékre. Hátralevő életéről szintén Cosmastól származik az egyetlen adatunk, amely már arról számol be, hogy Eufémia és fiai II. Břetislav irányában hűségeseznek mutatkoztak. A hercegnét 1111-ben érte a halál, az Ottó herceg és az általa alapított hradištei monostorban helyezték örök nyugalomra férje mellé.

HÍREK, BESZÁMOLÓK

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG TISZTÚJÍTÓ KÖZGYŰLÉSE, 2017. DECEMBER 14.

A Magyar Heraldikai és Genealógia Társaság 2017. december 14-én tartotta négyévente esedékes tisztújító közgyűlését a Magyar Nemzeti Múzeum Lapidáriumában, 17 órai kezdettel, a Társaság december havi előadását követően.

A közgyűlésen Pandula Attila elnök köszöntötte a résztvevőket, majd megállapította, hogy a közgyűlés határozatképtelen, mivel a nyilvántartott tagok közül nem jelent meg a szükséges 50% +1 fő. A megismételt közgyűlésre 17.30-kor került sor, amely már határozatképes volt.

Ezt követően a tagság dr. Szigeti Krisztinát választotta meg levezető elnöknek, majd megszavazta a napirendi pontokat. Mivel az elnöki, pénzügyi és felügyelőbizottsági beszámoló megtartására már sor került az év folyamán, így ezek nem képezték a napirend részét. Elsőként a jelölőbizottság elnöke, Kurecskó Mihály számolt be a jelölések eredményéről. Ismertette a felmerült neveket, majd felkérte a jelölteket, erősítsék meg, hogy elfogadják-e a jelölést. Így alakult ki a végleges jelöltek listája. Reisz T. Csaba elnökjelölt javasolta, hogy a tagság külön döntsön az elnök, majd a többi tisztviselő személyéről, azonban ezt a tagság elvetette.

Ezután került sor a Szavazatszámoló Bizottság megválasztására, majd a titkos szavazásra. Amíg a Szavazatszámoló Bizottság összesítette az eredményeket, a tagság megtárgyalta a tisztújító közgyűlés egyéb megszavazott napirendi pontjait. Elsőként Benke Tamás tag számolt be a tagrevízióról, amely a tisztújító közgyűlést megelőző hónapokban zajlott le közreműködésével. Elmondta, hogy a korábban nyilvántartott 422 tag közül 194 fő nem rendelkezett jogérvényes tagsággal, 100 fő tett eleget tagdíjfizetési kötelezettségének,

8 fő esetében van még hátralék, ami tisztázásra szorul. Kilépett 29 tag, elhunyt 44 tag, egy tiszteletbeli tagja van a Társaságnak. Felmerült tiszteletbeli tagság adományozása egy szociálisan rászoruló tag, valamint Harmath Arisztid, a Társaság korábbi elnöke kapcsán. Végül a közgyűlés nem vette fel napirendi pontjai közé a tiszteletbeli tagság adományozását, a szociálisan rászoruló tag esetében Debreczeni-Droppán Béla titkár felajánlotta a tagdíj rendezését.

Ezt követően a Szavazatszámoló Bizottság ismertette a szavazás eredményét, amely a következő:

Elnökjelöltek: Pandula Attila 17, Reisz T. Csaba 9, Kollega Tarsoly István 8 szavazatot,

Alelnök-jelöltek: Kovács Eleonóra 23, Laczlavik György 8, Szirmay Gábor 12, Ogoľjuk-Berzsenyi Anett 10, Mihalik Béla 8 szavazatot,

Főtítkár-jelölt: Debreczeni-Droppán Béla 31 szavazatot,

Titkárjelöltek: Böhm Martin 13, Török Róbert 19, Benke Tamás 10, Szálkai Tamás 10, Ogoľjuk-Berzsenyi Anett 14 szavazatot,

Pénztárnok-jelölt: Benke Tamás 31 szavazatot,

Felügyelőbizottsági tagjelöltek: Tasnádi Zsolt 32, Kökényessy Zsófia 29, Kurecskó Mihály 29 szavazatot kapott.

Ez alapján a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság megválasztott új tisztségviselői:

Elnök: Pandula Attila

Alelnökök: Kovács Eleonóra, Szirmay Gábor

Főtítkár: Debreczeni-Droppán Béla

Titkárok: Török Róbert, Ogoľjuk-Berzsenyi Anett

Pénztárnok: Benke Tamás

Felügyelőbizottsági tagok: Tasnády Zsolt, Kökényessy Zsófia, Kurecskó Mihály.

Ogoľjuk-Berzsenyi Anett

VERES KRISTÓF GYÖRGY

A káptalanok és a királyi kancellária pecsételési gyakorlata közötti kapcsolat 1235 előtt

Egy korábbi dolgozatomban, melyben a magyar királyi kancellária által 1172 és 1235 között kiadott privilegiális oklevelek elemzését végeztem el, egy különös jelenségre lettem figyelmes.¹ Az arengákban, corroboratiókban és kisebb részben a promulgatiókban található formulák használatában jelentős ciklikusság figyelhető meg. Erre a jelenségre a legjobb példa a *robur obtineat* fordulatról felismerhető corroboratiós formulacsoport, mely először III. Béla utolsó éveiben tűnik fel a királyi kancelláriáról kikerült oklevelekben, és egészen 1199-ig szerepel bennük. Ezután 1207-ben feltűnik egy oklevélben, harmadszorra 1211/1212-ben kerül be a corroboratiókba. Negyedik, egyben utolsó szereplése ennek a formulának 1224 és 1231 közé tehető.²

Megoldási javaslatként felmerült bennem, hogy ez a különös ciklikusság azzal magyarázható, hogy a 13. század első harmadában is szoros kapcsolat állt fenn a székes- és társaskáptalanok, valamint a királyi oklevélkiadószerv között, hasonlóan ahhoz, ahogy azt Kubinyi András a 12. századra vonatkozóan kimutatta.³ Nem elhanyagolható szempont ugyanis, hogy 1172 és 1235 között a kancellárok többsége a székes- és társaskáptalanok prépostjai közül került ki.⁴ Elképzelhető, hogy a kancellárok hivatalba lépésükkor a kanonokok egy részét, és velük együtt a hiteleshelyi oklevéladásban használatos formulák egy csoportját is magukkal hozták a királyi udvarba. A formulák ciklikussága következőképpen abból adódna, hogy bizonyos kancellárok ugyanabból a káptalanból jöttek. Ezen túl az is elképzelhető, hogy egyes káptalanoknak hasonló volt az okleveles gyakorlata.⁵ Egy ilyen kapcsolat azt jelentené, hogy a kancelláriai és

a vidéki írásbeliség központjainak kapcsolatát nem alá-fölé rendeltségi viszonyként kellene elképzelni, ti. hogy a kancellárián történő innovációk fokozatosan terjedtek el az országban, hanem egy oda-vissza kölcsönösen ható kapcsolatként, ahol egy társaskáptalan oklevélkiadó tevékenysége is hatott a királyi kancellária működésére.

Természetesen egy ilyen típusú kapcsolat igazolására a királyi oklevélkiadószerv és a vidéki írásbeliség központjai között csak a káptalani és püspöki oklevelek formuláinak teljeskörű vizsgálata után nyílik lehetőség, ami egy későbbi kutatás témájául fog szolgálni. Azonban még egy ilyen vizsgálat sem szolgál feltétlenül egyértelmű eredménnyel, ugyanis a korszakban a hiteleshelyi írásbeliség még csak gyermekcipőben járt, és az oklevélformulák még nem feltétlenül szilárdultak meg annyira, hogy azok használatában következetességet lehessen felfedezni. Ilyen helyzetben logikus lépés a forrásbázis bővítésére törekedni, más típusú kútfőket is bevonni a vizsgálatba, hátha azok közelebb visznek az adott kérdés megválaszolásához.

Ennek tükrében jelen dolgozatban azt vizsgálom, hogy felfedezhető-e bármiféle kiemelt kapcsolat III. Béla, Imre, és II. András királyi pecsétjei,⁶ valamint azok között a székes- és társaskáptalanok pecsétjei között, melyek közvetlen kapcsolatban álltak a királyi kancelláriával, tehát prépostjuk valamikor a tárgyalt időszakban betöltötte a kancellári tisztséget. Egy ilyen típusú vizsgálat eredményei rávilágíthatnak a központi oklevélkiadó szerv és a vidéki írásbeliség központjai kapcsolatának lényegére, tovább árnyalva az oklevélformulák vizsgálatából nyerhető eredményeket. Dolgozatomban először a magyar királyi pecséthasználatot fogom vázlatosan áttekinteni II. Andrással bezáróan, ezután a konventek és káptalanok pecséthasználatát fogom röviden, általánoságában jellemezni. Ezután fogok rátérni a pecsétek részletes összehasonlítására, végül dolgozatomat az eredmények értékelésével fogom zárni.

¹ Szeretném megköszönni a dolgozattal kapcsolatos tanácsait témavezetőmnek, Körmenyi Tamás egyetemi docensnek (ELTE BTK).

² Veres Kristóf György: A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között. [MA diplomamunka kézirat] Bp., 2016. 1–81., kül. 68–71.

³ Kubinyi megfigyelése szerint a királyi okleveleket ugyan a notarius fogalmazta, ám a fogalmazatot sokszor „az uralkodó által éppen meglátogatott nagyobb egyházi központok, elsősorban a székeskáptalanok papjai tisztázták le” (Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári közlemények*, 46 [1975] 59–121., kül. 106.).

⁴ III. Béla, Imre és II. András kancellárjai közül Ugrin kivételével mindenki, és ő is csak azután lett kalocsai érsek, hogy leköszönt a kancellári posztról.

⁵ Veres K. Gy.: i. m. 68–69.

⁶ A királyok által készített nagypecséteket, kettőspecséteket és aranybullákat vizsgálom, ugyanis például a gyűrűspecséteket problémás lenne összehasonlítani a káptalani pecsétekkel.

A magyar királyi pecséthasználat (1000–1235)

A magyar államalapítás előtti évtizedek a középkori uralkodói pecsét formálódásának időszaka Európában, ugyanis ekkor teremődik meg a középkori uralkodói pecsét archetípusa.⁷ III. Ottó német-római császár első pecsétjén még karjait felemelve tartó, koronát viselő köpenyes alak látható, aki jobbában hosszú pálcát tart, ezt azonban pár hónap használat után felváltotta az első *maiestas* típusú trónpecséttel. Ezen trónuson ülő, karjait felemelő uralkodó látszik, aki jobbában jogart tart, baljában pedig az univerzum szimbólumaként kereszttel megjelölt glóbuszt. Hamarosan ez az utóbbi pecsétípus lett a követendő minta egész Európában, így Magyarországon is.⁸

Sajnos Szent István pecsétje nem maradt ránk, azonban úgy látszik, hogy több is volt neki. Jakubovich Emil ugyanis rámutatott, hogy a veszprémi oklevél zárópecsétje nem lehetett azonos a pannoni alapítólevél rányomott pecsétjével, mert utóbbinak mindenképpen nagyobb kellett lennie. Ráadásul ez utóbbi képéről fogalmat is alkothatunk Jakubovich érvelése szerint. Ugyanis az első bizonyíthatóan magyar *maiestas* típusú pecsét I. Andrásé,⁹ amely viszont nagyon közeli rokonságot mutat a 10. század utolsó éveiben vert német-római császári pecsétekkel. Tekintve, hogy több bizonyítékunk is van, hogy I. András a Szent István-féle hagyományokhoz igyekezett visszatérni,¹⁰ valószínűsíthető, hogy kisebb módosításokkal Szent István pecsétjéről vette át az ábrázolást.¹¹ Ha elfogadjuk ezt az érvelést, és Szent Istvánnak valóban *maiestas* típusú pecsétje volt, akkor az nagyon korai átvételnek számított volna.¹²

A 11. században folyamatos felségpecsét sorozattal az 1070-es évektől, Szent László királytól rendelkezünk. A 11. századi pecsétípusra jellemző, hogy az uralkodó neve nominatívusban áll, illetve nem az szerepel rajta, hogy melyik ország(országok) királya, hanem helyette az, hogy a magyarok – UNGARORUM vagy UNGARIORUM – királya. A *Dei*

gratia formulát nálunk ekkor még rendszerint t-vel írják, és csak a 12. században fog kizárólagossá válni a *Dei gracia* írásmód. A 11. században a körirat jellemzően majuszkulákkal kevert kapitálisokból áll. Ebben az időszakban a pecsétet nálunk átnyomással¹³ vagy befüggesztéssel¹⁴ erősítették az oklevélre. Az utolsó ismert 11. századi típusú pecsét Könyves Kálmán királyé volt.¹⁵

II. István pecsétje sajnos nem maradt ránk, így nem tudni, hogy az ő pecsétje a 11. századi típusúakhoz tartozott-e. Mindenesetre II. Béla pecsétjén több újdonság is szembetűnik. Fontos változás, hogy nem díszített homlokzatú, hosszú trónuspadon foglal rajta helyet az uralkodó, hanem állatlábakkal és fejekkel díszített ún. *faldistoriumon*. Ugyancsak változás fedezhető fel az uralkodó öltözetében. Eddig az egyik vállon összekapcsolt, elől háromszög formában megjelenő *clamyssa*, voltak öltözve, ezzel szemben II. Béla pecsétjén a teljes alakot hosszú tunika vagy *alba* fedi.¹⁶ Ugyancsak az Álmos-ág első királyának pecsétje váltja fel a népvét az ország és a tartományok neveivel: BEL[A] D[E]I GRA[TIA] H[UNGARI] E D[ALMACIE A]C CROVATIE REX. Végezetül hazánkban a 12. században jelennek meg az okleveleken a függőpecsétek.¹⁷ A II. Béla felségpecsétjével indult sorozat III. Bélával zárul,¹⁸ azonban lazábban még Imre felségpecsétjét is ide sorolhatjuk. Ezen a sorozaton belül II. Béla, II. Géza és III. István pecsétjei nagyon szorosan összetartoznak, az igen közeli hasonlóság miatt még az is elképzelhető, hogy ez a három király azonos pecsétnyomót használt, és csak a feliratokat vették újra.¹⁹

Imre király több újítást vezetett be a királyi pecsétben. Nagypecsétjén egészen újszerű a trónoló király képe. Bartoniek Emma hívta fel a figyelmet arra, hogy Imre nagypecsétjének királyábrázolása sokkal finomabb kivitelű, mint a 12. század korábbi éveiben. A korábban csak

⁷ Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Bp., 2012. 13.; vö. Kurecskó Mihály: Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei Bp., 2012. *Turul*, 86 (2013) 77–79. – Jelen dolgozatban csak a kutatásom szempontjából releváns szakirodalmat idézem, mellőzve a kutatástörténetet. A középkori magyar uralkodók pecsétjeinek kutatástörténetét a kezdetektől napjainkig Kern Terézia foglalta össze. („Dupplici sigilli nostri authentici munimine”. A középkori magyar uralkodói pecsétek kutatástörténeti vázlata. *Ars Hungarica*, 41 [2015] 173–221.). A régebbi szakirodalommal kapcsolatban ld. még: Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar szfragisztika múltja. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Pécs, 1938. 250–311.

⁸ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 13.

⁹ I. Andrásnak csak bronzból készült idézőpecsétje maradt ránk, azonban ennek kialakítása nyilvánvalóan rokonítható az általa használt nagypecséttel.

¹⁰ A pénzverés terén is Szent Istvánt követte I. András. Első emfajtaján ugyanis újra feltűnik a Szent István féle körirat: + REGIA CIVITAS, amely Orseolo Péternél és Aba Sámuelnél PANNONIA volt (Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Budapest, 1993. 2 30–31.)

¹¹ Uo. 30–31.

¹² Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 15. – Államalapító királyunk pecsétábrája kapcsán azonban az sem kizárható, hogy a koronázási paláston található királyábrázolással volt rokonítható.

¹³ Ilyenkor az irat anyagául szolgáló pergamenbe vágott nyíláson átnyomva az ellenkező oldalon ellapították a viaszt (*Bodor Imre*: Árpád-kori pecsétjeink I.: az Árpád-ház pecsétjei. *Turul*, 74 [2001] 1–20., kül. 1.)

¹⁴ Ilyen típusú pecsét alkalmazásakor a „pergamen hátyán két párhuzamos metszésen át egy, vagy egymást keresztező pergamenszalagot húztak át, úgy hogy végeik a hátya azonos oldalán legyenek. Ezeket a szalagvégeket a viaszba nyomva azt a hátyához szorították” (*Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 1.)

¹⁵ *Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 1–4. – Ebben a csoportban bizonyos szempontból kivételt képez Szent László pecsétje, ugyanis ennek köriratán a király neve genitivusban szerepel, illetve nincs rajta feltüntetve, hogy melyik ország királya.

¹⁶ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 21–24.

¹⁷ *Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 5.

¹⁸ III. Bélától a felségpecsétjén kívül ránk maradt egy aranybulla is, melynek előoldalán az uralkodó stilizált ábrázolása látható trónuson ülve. A pecsét hátoldalán lévő 4 sorban lévő felirat (SIG[I]/LLVM/BELE/[REGIS]) a fémpecsétek 11–12. századi típusához köti (Péter, Salamon, II. Géza), melylyel Imre aranybullája fog teljes egészében szakítani (Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 100. [19. sz.]). Ezek miatt ez a pecsét vizsgálatom szempontjából kevésbé releváns.

¹⁹ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 23–25. – III. Istvánál megjelenik egy gyűrűspecsét ellenpecsétként, ezt a nagypecsét pecsétmezőjébe nyomták bele. Ezt a gyakorlatot III. Béla és Imre is követte, azonban II. Andrásnál kivész a használatból. II. András alatt új szerepben jelenik meg az ellenőrzőpecsét. 1214-től Béla herceg nyomja bele a saját gyűrűspecsétjét apja pecsétmezőjébe.

jelzésszerűen ábrázolt trónt keretező állatfejek és karmok szépen kidolgozottak és magas minőségűek. A király jobb-
jában kettőskeresztes országalmát tart.²⁰ Ez egyértelműen VII. Lajos és II. Fülöp francia királyok pecsétjeivel rokonítható,²¹ „a szuverenitást és a hatalmat kiválóan kifejező kompozíció”, Imre halála után mégsem akadt folytatása hazánkban. Takács Imre ezt azzal magyarázza, hogy miután Capet Margit elhagyta az országot, a francia kulturális kapcsolatoknak bizonyos szempontból leáldozott, és helyükbe az aragón hatás lépett Aragóniai Konstancia hazánkba való érkezésével 1198-ban.²²

Imre király aranybullája nagypecsétjénél is erőteljesebb újításokat hozott. Legfontosabb vele kapcsolatban minden bizonnyal az, hogy ezen található a legkorábbi magyar címerreprezentáció. A pecsét hátoldalán ugyanis kilencszögű háromszög alakú pajzs látható. A második, a negyedik, a hatodik és a nyolcadik pajzsmezőben jobbra haladó oroszlánok láthatóak, szám szerint 3-3-2-1. Donászy Ferenc mutatott rá 1935-ben, hogy ez a címerábrázolás minden bizonnyal spanyol eredetű, és Aragóniai Konstancia személyéhez köthető. Donászy szerint az oroszlánok Leon címeréből kerültek a magyar király pecsétjére, ezt a megállapítást Bodor Imre is magáévá tette 2001-ben írt tanulmányában.²³ Bertényi Iván azonban elvetette Imre címerének aragóniai eredetét, ugyanis szerinte ha ez az átvétel valóban a Donászy által leírt módon történt volna, akkor ennek a címerképnek a rivális testvér – II. András – hatalomra kerülése után mindenképpen háttérbe kellett volna szorulnia.²⁴

Imre aranybullájának királyábrázolásán megfigyelhető a királyi öltözék gazdagodása. A tunika és a köpeny közé ugyanis dalmatikára emlékeztető rövidebb felsőruha került. Ezen túl a korábbi pecsétekhez képest kompozícióváltás is megfigyelhető, ugyanis a karok az eddigiektől eltérően nem széttárva kerültek ábrázolásra, hanem a test közelébe vonva. A pecsétábrán a jobbkez a lábön pihen, az országalma pedig a test előtt helyezkedik el.²⁵ Fontos még kitérni a trónábrázolásra, ugyanis Imre aranybulláján a 12. századi *faldistorium* helyébe nagyon igényesen kidolgozott, részletgazdag trónus lépett. Bartoniek Emma érvélesében ez teljes egészében magyar innováció, azonban Takács Imre szerint annak ellenére, hogy a pecsétábrán valóban az európai élvonalba tartozik, a díszes trónnak egyértelműen felfedezhetőek előzményei – a francia párhuzamokkal rendelkező nagypecséttel

ellentétben – a Német-Római Birodalomban. Takács ezt a kettősséget azzal magyarázza, hogy a nagypecsétre a koronázás után azonnal szükség volt, így annak kiképzését a III. Bélától örökölt kancellária határozhatta meg, mely francia kulturális hatás alatt állt. Ezzel szemben az aranybulla kialakítására csak évekkel később, a francia hatás leáldozása után került sor.²⁶ Végezetül meg kell említeni, hogy a 11–12. századi fémbulláktól eltérően Imre aranybullája az elő- és hátlapján is köriratot hordozott.²⁷

A privilégiumok királyi pecsétje a 13. század elejéig az egyoldalú felségpecsét volt, azonban II. András uralkodása alatt megjelentek a kettőspecsétek,²⁸ melyek Imre aranybullájának kompozícióját követték.²⁹ Imre öccsének uralkodása idejéből összességében három viaszpecsétet, két viasz kettőspecsétet és egy aranybullát ismerünk. II. András első nagypecsétje Imre aranybullájának előoldalát követi, 1205-től 1213-ig volt használatban, nyomója Gertrúd királyné meggyilkolásakor tűnt el. Fontos változás, hogy ennek a pecsétnek az előlapon két körbe tagolt körirata van.³⁰ Ezen túl a trónus eltér Imre aranybullájától, ugyanis a pecséten a király támla nélküli trónpadon ül, mely a 13. század végéig az uralkodói pecsétek jellemzője marad. II. András első kettőspecsétje – melyet 1235-ig használt a király – minden bizonnyal 1213 előtt készült, ugyanis az előlap ábrája nagyon hasonlít a király első nagypecsétjének előlapjára. Hátlapján az Imre aranybullájáról ismert 9-szer vágott háromszög alakú pajzs látható, páratlan számú mezeiben 2-3-3-2-1 jobbra lépő oroszlánnal.³¹

Imre öccsének második nagypecsétje jóval modernebb, már gótikus ábrázolást mutat. Ezen túl megjelenik a nap és a hold kisméretű ábrázolása, amit minden bizonnyal IV. Ottótól vett át.³² Ez az ábrázolás a középkorban az univerzum

²⁰ Bodor I.: Pecsétjeink I. i. m. 5–6.

²¹ Fontos hozzátenni, hogy Imre pecsétjének legközelebbi rokona Henrik angol ifjabb királyé (1170–1183). Azonban a két uralkodó pecsétjeinek hasonlósága valószínűleg nem közvetlen átvételre, hanem közös (francia) ősről vezethető vissza (*Bartoniek Emma*: Az Árpádok ércpecsétjei. *Turul*, 38 [1924] 13–26., kül. 14.).

²² Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 27–29.

²³ Bodor I.: Pecsétjeink I. i. m. 6.

²⁴ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 27–29. – Donászy egyik megállapítását ugyanakkor érdemes kiemelni: tudniillik, a korszakban magyar sajátosság, hogy egy ércbullára címerábrázolás kerüljön, aminek csak az Ibériai-félszigeten akad párhuzama (*Donászy Ferenc*: Az Árpádok címerének kérdése. *Turul*, 49 [1935] 24–33., kül. 29–30.; ld. még: *Takács Imre*: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. *Turul*, 84 [2011] 84–91.).

²⁵ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 29–30.

²⁶ Uo. 30.

²⁷ Előlapján: + HENRIC[US] TERCII BELE REGIS FILIUS. Hátlapján: + D[E]I GRA[CIA] HUNGARIE DALM[ACIE] CHROAC[IE] RAMEQ[UE] REX – A király neve eltér a nagypecséten szereplőtől, amin HEMERICUS szerepel (*Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 6.).

²⁸ Harry Breslau mutatott rá, hogy a kettőspecsét minden bizonnyal Angliában és Dániában keletkezhetett. Ugyanis Nagy Kanut, amikor dán birodalmához csatolta Angliát, a két ország fölötti uralmának kifejezésül felségpecsétje mindkét oldalára trónszékes ábrázolást veretett. Hasonló logika mentén készítettett magának kettős pecsétet VI. Lipót stájer herceg 1205-ben, miután 1198-tól Ausztria is az uralma alá került. Ugyanakkor a cseh kettőspecsét keletkezése ahhoz köthető, hogy a hercegséget 1158-ban Barbarossa Frigyes királyi rangra emelte. Ezzel szemben a II. András alatt megjelent kettős viaszpecsét keletkezése semmilyen ilyen történésre nem vezethető vissza (*Bartoniek E.*: i. m. 16–17.) Ugyanakkor Donászy kiemeli, hogy Sziciliában és Dél-Itáliában a bizánci bullák hatására terjed el a viasz kettőspecsét a 10. század végén, 11. század elején (*Donászy F.*: i. m. 28–29.).

²⁹ *Kumorovitz L. B.*: A magyar pecsét-használat i. m. 53. – Hamarosan már nem is készült egyoldalú, cipőpecsét formájú felségpecsét. IV. Béla már csak egyféle pecsétet használt, egy kettőspecsétet, amit a privilegialis oklevelekre függőpecsétként alkalmaztak, míg a pátens és zárt oklevelekre pedig csak az előlapot nyomták rá.

³⁰ ANDREAS D[E]I GRACIA UNGARIE DALMACIE CROACIE RAME SERVIE REX / SIGILL[UM] S[ER]VIC[UM] DI ANDREE REGIS TERCII BELE REGIS FILII

³¹ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 30–32; Bodor I.: Pecsétjeink I. i. m. 6.

³² *Bartoniek E.*: i. m. 16. – A nap és a hold angliai eredetre vezethető vissza, elsőként Oroszlánszívú Richárd, IV. Ottó anyai nagybátyjának a második nagypecsétjén jelenik meg.

jelképe volt, és hagyományosan Krisztusábrázolásokhoz szokott társulni. II. András aranybullájának előlapja gyakorlatilag megegyezik második nagypecséjtének előlapjával. Hátlapjának sajátossága, hogy az immár hétszer vágott címerpajzsban a páros számú mezőben lévő oroszlánok – 2-2-2-1 – szimmetrikusan az ezekben a mezőkben lévő apró pajzsok felé fordulnak.³³ 1229-ben II. András arra kényszerült, hogy megújítsa nagypecséjtét, ugyanis fény derült az előzővel való számos visszaélésre. Ennek minősége előnytelenül változott, kivitele lényegesen felszínesebb, mint korábbi pecsétjeié, a királyfigura arányai is előnytelenül változtak. A rajta elhelyezett felirat három körben helyezkedik el. Az első kettő megegyezik a második nagypecsét megfelelő köriratával, azonban a harmadik teljesen szokatlan.³⁴ Végezetül 1235-ben II. András arra kényszerült, hogy megújítsa kettőspecséjtét az azzal történt visszaélések miatt, azonban ennek ép lenyomta nem maradt ránk.³⁵

A hiteleshelyi írásbeliség kezdetei; a székes- és társaskáptalanok pecséthasználatának kialakulása

A székes- és társaskáptalanok pecséthasználatának összefoglaló jellegű bemutatása több ok miatt nem olyan problémamentes, mint a királyi pecséthasználaté. Takács Imre 1992-ben készült *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei* című könyvében hangsúlyozottan művészettörténeti szempontokat érvényesít.³⁶ Bodor Imre 2002-ben a témában megjelent tanulmánya³⁷ már elsősorban történeti szempontból mutatja be a pecséteket, azonban ez cikk mindössze öt oldalon tekinti át az Árpád-kori egyházi és világi pecsétek teljesen anyagát, és ebből kevesebb, mint egy oldalt szentel a káptalani pecséteknek. Így kénytelenek vagyunk egészen Kumorovitz először 1944-ben, átdolgozott kiadásban pedig 1993-ban megjelent összefoglaló munkájáig visszanyúlni.³⁸

A káptalanok oklevéladó tevékenységének kialakulását az 1180-as években Kumorovitz a nagymértékű földadományozás megindulásával indokolta. Ugyanis a földszerzéssel kapcsolatban szükségessé vált a birtok körülhatárolása, illetve a határok pontos leírása. A földekhez kapcsolódó peres ügyekben emellett egyre érzhetőbb volt az írásbeliség hiánya és a szóbeliség ingatagsága. Az írásbeliség így társadalmi

³³ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 32–34.

³⁴ Három körbe tagolt körirata: ANDREAS D[E]I GRA[CIA] UNGARIE DALMACIE CROACIE RAME S[ER]VIE GALLICIE REX / SIGILL[UM] SECUNDI ANDREE REGIS TERCII BELE REGIS FILII / ALIA SIGILL[A] S[UN]T FALSA ISTUD SIGILL[UM] E[ST] VERU[M] – Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 114–115.

³⁵ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 35–37. 114; Bodor I.: Pecsétjeink I. 6–7.

³⁶ Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapest Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp., 1992. (a továbbiakban: Káptalanok és konventek pecsétjei).

³⁷ Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink II.: Egyházi és világi pecsétek. *Turul*, 75 (2002) 11–22.

³⁸ Kumorovitz L. B.: A magyar pecséthasználat i. m.

igénnyé vált, amit a frissen megszervezett királyi kancellária egyedül nem tudhatott kielégíteni. A Várad Regestrum bejegyzéseit olvasva jól látható, hogy az eredetileg istenítéletek lebonyolítására berendezkedett intézmény elé hozott ügyek hogyan differenciálódtak. Az istenítéletek mellett megjelennek a bevallások, becslések, iktatások.³⁹

Az emberek több ok miatt fordultak a káptalanokhoz. Egyrészt megbíztak az egyházban, ugyanis az istenítéletek kapcsán azok már régen részt vettek az igazságszolgáltatásban, ráadásul az írásbeliség letéteményesei voltak, és pecséttel is rendelkeztek az istenítéletek miatt. Következésképpen meg is indult ezeknek az intézményeknek az oklevéladása: 1181-ből a veszprémi káptalan, 1184-ből pedig a székesfehérvári káptalan hiteleshelyi oklevele maradt ránk. Azonban érdekes módon a legkorábban működni kezdő hiteleshelyek sokáig nem alkalmaztak pecsétet okleveleikre. Székesfehérvár például csak 1237-ben kezdi pecséttel megerősíteni az okleveleit, és akkor is csak királyi felszólításra.⁴⁰

A székes- és társaskáptalanok pecsétjeinek vizsgálata

Tekintve, hogy a 12. század utolsó éveiben, és a 13. század első évtizedeiben formálódik és alakul ki a hiteleshelyek oklevéladó tevékenysége, érdemes megvizsgálni, hogy a királyi kancellárián használt nagypecsétek majd kettőspecsétek mennyiben szolgáltak követendő példaként, mennyiben voltak hatással a káptalanok pecsétválasztására. Ezt a legjobban úgy lehet vizsgálni, hogy a királyi kancellárt adó káptalanok pecsétjeit vetem össze a kancellárt nem adó káptalanok pecsétjeivel. Így kitapintható lehet, hogy a királyi kancelláriával sokkal szorosabb kapcsolatot ápoló káptalanok pecsétjei nagyobb arányban követik-e királyi pecséteket.

Mi számít a királyi pecsét követésének? Takács Imre a konventek és káptalanok pecsétjeit két nagy csoportba osztotta. Az egyikbe a saját védőszentjüket ábrázoló pecsétek kerültek (pl.: Zágráb, Óbuda), a másikba pedig a különféle építési elemeket használó pecsétek (pl.: Esztergom, Pozsony).⁴¹ Jelen vizsgálatunk során ezen szempontokat még tovább kell finomítanunk. A korszakban a királyi pecsétek kivétel nélkül trónuson ülve, hatalmi jelvényekkel ábrázolják a királyt. Így talán akkor jelenthetjük ki, hogy a királyi pecséthasználat hatással volt az adott káptalan pecsétválasztására, ha olyan pecsétet vésetett, amin az adott egyház védőszentjét – vagy valaki mást – trónon ülve ábrázolja (pl.: Várad). Ezen túl érdemes még külön csoportot kialakítani azoknak a pecséteknek, amiknek a pecsétképjén teljes alakos, álló ábrázolás látható, a vizsgált pecsétek között ez a legnépesebb csoport. A harmadik csoportot azok a pecsétek képezik, amiken nem látható emberábrázolás, ez nagyrészt lefedi a Takács által kialakított második csoportot, a különféle építési elemek ábrázolását. Ugyancsak ebbe a csoportba soroltam azokat a pecséteket,

³⁹ Uo. 315.; ld. még: Eckhart Ferenc: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. *Századok*, 47 (1913) 641–655.

⁴⁰ Uo. 315–317.

⁴¹ Káptalanok és konventek pecsétjei 20–22.

amiken bár szerepelnek emberek, de nem ők képezik a kompozíció központját. (Pl.: Csázma: Szentlélek eljövételét bemutató pecsétkép.)⁴² Végül érdemes kialakítani egy „egyéb” csoportot, ahova a félalakot, lovas alakot, vagy bármilyen más emberábrázolást tartalmazó pecsétet lehet sorolni, amik a korábbi csoportba nem tartoztak.

Ki kell még térnem a vizsgálat időkorára. A 13. század közepéig keletkezett pecsétet vizsgálok a Takács Imre által 1992-ben összeállított katalógus kormeghatározása szerint. Azokat a pecsétet viszont, amik a 13. közepe táján, de bizonyíthatóan a tatárjárás után keletkeztek, kizártam a vizsgálatból. A kancellárt adó káptalanok pecsétábrái közül csak Óbudáé sorolható a királyi pecsétet követő csoportba, azonban ez is csak fenntartásokkal. A mandorla alakú pecséten Szent Péter látható, mint egyházfejedelem, trónuson ülve,⁴³ azonban Takács rámutatott, hogy bár minden bizonnyal a 13. század elején keletkezett, stílusát tekintve sokkal korábbinak kellene lennie, ugyanis a 13. század elején már a korai gótikus művészet dominálta a királyi udvart, és az országban is terjedésnek indult ez a stílusirányzat. Mégis ez a pecsét a királyság egyik legközpontibb helyén, Óbudán, makacsul ellenállt a királyi udvarból kisugárzó új stílus hullámainak.⁴⁴ A kancellárt adó káptalanok pecsétábrái közül Bács,⁴⁵ Kalocsa⁴⁶ és Veszprém⁴⁷ pecsétábráin találhatóak teljes alakos, álló emberalakok. A győri káptalan pecsétábráján Jézust a bal karján tartó Madonna félalakja látható.⁴⁸ Egernek a 12. század végén keletkezett pecsétjén egy heraldikai jobbra fordított fejű, kiterjesztett szárnyú sas, Szent János evangélista szimbóluma látható.⁴⁹

A székesfehérvári társaskáptalan pecsétje⁵⁰ több szempontból is külön figyelmet érdemel. Kör alakú pecsétképe az angyali üdvözlés jelenetét ábrázolja. Mária lépcsőzetes emelvényre helyezett trónus előtt áll. A jobb oldalról hozzá lépő

Gábrriel arkangyal egyik kezében vállához támasztott pálcát tart, másik kezét üdvözlésre emeli. Köpenyének drapériája, mintha a szél fújná, a pálcát tartó keze elé csapódik. Takács kiemelte, hogy már önmagában a témaválasztás is furcsa, ugyanis a Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt templom káptalanjának Mária halálának és mennybevitelének ünnepével kapcsolatos témát kellett volna választania. Szerinte a helyi tituláris hagyománnyal való szakítás hátterében „konkrét műalkotást, valamilyen okból különös tiszteletben álló kultusztárgyat kell keresnünk.” Ugyanis erre a pecsétre minden jel szerint nem hatott korának művészi ízlése, ehelyett görcsösen ragaszkodik előképéhez.⁵¹

Ezen a ponton úgy tűnhet, hogy a királyi oklevélkiadó szerv pecsételésének hatása gyakorlatilag egyáltalán nem mutatható ki a vele szorosabb kapcsolatot ápoló káptalanok pecsételésében, azonban mielőtt végleges következtetést vonnánk le, érdemes megvizsgálni a többi káptalan pecsétjeit is. A korszakban kancellárt nem adó 14 székes- és társaskáptalan közül 3 rendelkezik a királyi gyakorlatot követő pecséttel, Titel⁵², Vác⁵³ és Várad.⁵⁴ További 3 káptalan pecsétábráján látható egészalakos, álló szentábrázolás: Pécsén,⁵⁵ Pozsegaén⁵⁶ és Zágrábén.⁵⁷ Feltűnő, hogy a kancellárt nem adó káptalanok pecsétjeinek csoportjában igen népes halmazt képeznek az épületeket, illetve szimbolikus jeleneteket ábrázoló pecsétet. Ide tartozik Csázma,⁵⁸ Esztergom,⁵⁹ Hájszentlőrinc,⁶⁰ Kő(Bánmonostor),⁶¹ és végezetül Nyitra⁶² pecsétje. Az utolsó „egyéb” csoportba tartoznak

⁴² Azért indokolt ezeket a szimbolikus jeleneteket egy csoportba sorolni a különféle épületábrázolásokkal, mert Takács kiemelte, hogy az egyházi testületi pecséteteken az épületábrázolások legtöbbször valamilyen elvont jelképként szerepelnek, nem mint konkrét épületek ábrázolásaként (Káptalanok és konventek pecsétjei 21–22.).

⁴³ DL 879. (Káptalanok és konventek pecsétjei 6.1. sz.)

⁴⁴ Káptalanok és konventek pecsétjei 24–25. – Takács kiemelte, hogy nem egyedi esetről van szó, ugyanis létezik a korszakból egy zárványszerű emlékcsoport Óbudáról, ami minden fejlődésnek makacsul ellenállt.

⁴⁵ DL 152. (Káptalanok és konventek pecsétjei 3.1. sz.) Szent Pál apostol álló alakja.

⁴⁶ DL 755. (Káptalanok és konventek pecsétjei 25.1. sz.): Szent Pál apostol álló alakja. – Bár a kalocsai és bácsi prépostok a korszakban nem voltak kancellárok, mégis ebbe a csoportba soroltam őket, ugyanis Ugrin kalocsai érsek – egyedi módon – kétszer is betöltötte ezt a tisztséget, 1217 és 1219 majd 1230 és 1235 között, így az érsek személyén keresztül ezekre a káptalanokra is hatással lehetett az udvari gyakorlat.

⁴⁷ DL 102. (Káptalanok és konventek pecsétjei 58.1. sz.): Szent Mihály arkangyal kiterjesztett szárnyú alakja, lábai alatt fejét felemelő, vonagló testű sárkány.

⁴⁸ DL 10 041. (Káptalanok és konventek pecsétjei 20.1. sz.)

⁴⁹ DL 83 127. (Káptalanok és konventek pecsétjei 14.1. sz.)

⁵⁰ DL 909. (Káptalanok és konventek pecsétjei 41.1. sz.)

⁵¹ Káptalanok és konventek pecsétjei 22–24. – Bár a korszakban aradi prépostból is lett kancellár, ennek a káptalannak a tatárjárás előtti pecsétje nem maradt fenn.

⁵² DL 1931. (Káptalanok és konventek pecsétjei 49.1. sz.): trónuson ülő, pantokrataként ábrázolt Krisztus.

⁵³ DL 137. (Káptalanok és konventek pecsétjei 54.1. sz.): trónuson ülő Madonna, ölében gyermek Jézus.

⁵⁴ DL 511. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 55.1. sz.): trónuson ülő Madonna, jobb kezében gyermek Jézus.

⁵⁵ DL 264. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 35.1. sz.): Szent Péter durva, álló elnagyolt alakja.

⁵⁶ DL 33 716. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 39.1. sz.): Szent Péter álló alakja.

⁵⁷ DL 259. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 59.1. sz.): Szent István álló alakja.

⁵⁸ DL 4703. (Káptalanok és konventek pecsétjei 12.1 sz.): Szentlélek eljövételét bemutató kompozíció, a képmező felső részén felülről leszálló galamb jelenik meg. A galambtól szerteáradó sugarak indulnak az alul elhelyezkedő apostolok irányába. A csoport közepén valószínűleg Mária ülő alakja volt látható.

⁵⁹ DL 161. (Káptalanok és konventek pecsétjei 16.1. sz.): kéttornyú templom oldalnézetből látszó képe.

⁶⁰ DL 86 854. (Káptalanok és konventek pecsétjei 21.1. sz.): Agnus Dei ábrázolás.

⁶¹ DL 1218. (Káptalanok és konventek pecsétjei 29.1. sz.): a pecsétképet hullámvonalas felhőábrázolás osztja két részre. A felhővonal felett Krisztus félalakja jelenik meg. Az alsó mezőben Szent István mártírhálálának jelenete látható.

⁶² DL 40 007. (Káptalanok és konventek pecsétjei 33.1. sz.): a pecsétképen templomépület nyugati homlokzata látható.

a boszniai székeskáptalan,⁶³ a csanádi székeskáptalan,⁶⁴ a szepesi⁶⁵ társaskáptalan és a pozsonyi társaskáptalan⁶⁶ pecsétjei.

A székes- és társaskáptalanok pecsétjeinek vizsgálata végén két megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy a kancellárokat adó káptalanok pecséthasználata nem igazán lehet kimutatni a királyi kancellária hatását. Egyedül Óbuda pecsétjéről mondható el, hogy kompozícióját tekintve a királyi kancellária pecsétjeit követi, azonban stílusa – ahogy arra már fentebb utaltam – egyértelműen szembe megy a királyi kancellária által képviselt iránnyal. Pedig II. András uralkodására a királyi udvar, és éppen ezért a kancellária is, már egyre inkább csak Óbudán, az alakuló székvárosban tartózkodott.⁶⁷ Ennek a furcsaságát talán csak tovább növeli az a tény, hogy az 1185 és 1186 közötti kancellár, Adorján, akinek fontos szerepe volt a III. Béla féle kancellária megszerzésében, és a teljes szerkezetű kiváltságlevél később Katapán alatt véglegessé vált formáinak kialakításában, (ó)budai prépost volt.

Az óbudai pecséthasználathoz hasonlóan szokatlan a székesfehérvári káptalané, ahol a vizsgált korszakban – főleg annak első felében – ugyancsak igen gyakran megfordult a királyi udvar. Ráadásul III. Béla és két fiának regnálása idején a kancellárok jelentős része, köztük nem elhanyagolható módon Katapán is, fehérvári prépost volt.⁶⁸ Mégis a fehérvári káptalan pecsétje Takács Imre szavaival élve „...sokkal inkább az előképhez való görcsös ragaszkodásról, mintsem a 13. század elejének korai gótikus vagy késői román stílárís elveihez való kötődésről”⁶⁹ árulkodik.

Az elének táruló képet tovább árnyalja a többi káptalan pecsétjének vizsgálata. Ugyanis ezek között három olyan is van, melyek vizsgálatom szempontjai szerint a királyi pecsétet követik. Arányait tekintve ez 50%-kal több, mint a kancellárt adó káptalanok pecsétjeinél – ha egyáltalán Óbuda pecsétjét a királyi kancellária gyakorlatát követőnek tekintjük. Tehát úgy tűnik, hogy a kancelláriával közvetlen kapcsolatban nem lévő káptalanok bizonyos szempontból jobban követhették annak gyakorlatát, mint az azzal közvetlen kapcsolatban lévők. Fontos hozzátenni, hogy ebben a csoportban

⁶³ DL 7323. (Káptalanok és konventek pecsétjei 5.1. sz.): Szent Péter apostol félalakja.

⁶⁴ DL 1551. (Káptalanok és konventek pecsétjei 10.1. sz.): lovon ülő, sárkánnyal harcoló Szent György alakja.

⁶⁵ DL 70 451. (Káptalanok és konventek pecsétjei 46.1. sz.): ló hátán ülő Szent Márton, aki hátra fordulva köpenyét karddal megfedezi, és a ló mögött álló koldus felé nyújtja.

⁶⁶ DL 384. (Káptalanok és konventek pecsétjei 39.1. sz.): kéttornyos templomépület, felette Krisztus félalakja.

⁶⁷ Kumorovitz Lajos Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 18 (1971) 7–57.

⁶⁸ Katapán (1192–1198), Péter (1202–1204), Róbert (1207–1209), Tamás (1209–1217) – *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. 67.

⁶⁹ Káptalanok és konventek pecsétjei 23–24. Solymosi ugyanakkor amellett érvelt, hogy a káptalani pecsét nem keletkezhetett évtizedekkel korábban, mint használatba vétele (1237), mert ez esetben érthetetlen lenne, hogy miért nem alkalmazták azt a káptalan korai kiadványaira 1237 előtt (*Solymosi László*: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai. In: *Uő*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Bp., 2006. 108–109.).

a királyi kancellária befolyásán kívül egy másik országos központ hatása is kimutatható: az esztergomi káptalané. Ugyanis vizsgált korszakunkban az összes épületábrázolást tartalmazó pecsétet választó káptalan és konvent Esztergom vonzáskörzetében helyezkedik el, név szerint: Pozsony, Nyitra, Garamszentbenedek és Zobor. Mivel pedig az esztergomi káptalan pecsétje a legrégebbi ezek közül, ezért ebben az esetben a topografikus pecséteknek ezt a térbeli szóródását egyértelműen az esztergomi káptalan hatásának tudhatjuk be.⁷⁰ Hozzátéve, hogy ez a befolyás sokkal markánsabb, mint a királyi kancelláriáé a pecsétetek bármely csoportján.

Érdeemes ezen a ponton röviden utalni az 1235 előtti korszakú pontifikális pecsétre, ugyanis a korszakban a legtöbb kancellár az írásbeliség központi szervének vezetése után egy főpapi székbe távozott. Az első főpapi pecséthasználata amiről tudunk, Miklós esztergomi érsekhez köthető 1183-ból, akit Kalán pécsi püspöké követ 1193-ban, ezt pedig Saul kalocsai érseké 1199-ben. Sajnos egyikük pecsétjének lenyomata sem maradt ránk, a ma meglévő pecsét sorozat az 1200-as évek elején indul.⁷¹ A 13. században rendszerint a pecséttulajdonos álló vagy ülő alakja van ábrázolva pásztorbottal.⁷² A főpapi pecsétetek részletesebb tipizálása kapcsán csak egy apró észrevételt tennék. Kandra Kabos vetette föl az egri püspöki pecsétetek vizsgálata kapcsán még a 19. század végén, hogy „az esztergomi érsekek ülő-, az egri püspökök pedig állóhelyzetben ábrázoltatnak főpapi pecsétjeiken, mely eltérés és különbözet aligha a véletlenség dolga volt, mint inkább a külföldi bevett szokáshoz képest egyenesen a hierarchiai rangfokozat kifejezése.”⁷³ Bodor Imre 1984-ben kiemelte, hogy ennek az állításnak csak az érsekekre vonatkozó része igaz, tudniillik azok mindig ülve kerülnek ábrázolásra, azonban bár a püspökök valóban nagyjából állva helyezkednek el a pecsétteken, közöttük is jócskán van olyan, aki ülve van ábrázolva pecsétjén.⁷⁴ Bodor katalógusából azonban kimaradt két, a kérdésben perdöntő pecsét: Róbert veszprémi püspökből lett esztergomi érseké (1231),⁷⁵ valamint István esztergomi érseké (1244).⁷⁶ Mindkét érseki pecsét álló főpapot ábrázol, így Kandra Kabos felvetésének érsekekre vonatkozó része is hamisnak bizonyult.

Visszatérve dolgozatom fő témájához 1235 előtről Bodor katalógusa csak két főpapi pecsétet ismer, Róbert és Bertalan

⁷⁰ *Solymosi László*: Az esztergomi káptalan legrégebbi pecsétjei. In: *Uő*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Bp., 2006. 98–104. – Solymosi rámutatott, hogy Esztergom hatása a 13. második felében is érvényesült, ugyanis a nyitrai káptalan kisebbik pecsétje minden bizonnyal az esztergomi kisebbik pecsét mintájára készült.

⁷¹ *Kumorovitz L. B.*: A magyar pecséthasználata i. m. 58., 66.

⁷² *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. 140., 224. – A középkori magyar főpapi pecsétetek részletesebb tipizálására és a nemzetközi (német, francia) szakirodalom összefoglalására ld. *Bodor Imre*: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján. Bp., 1984. 11–13.

⁷³ *Kandra Kabos*: Az egri püspökök pecsétjei. Első közlemény. *Turul*, 11 (1893) 82.

⁷⁴ *Bodor I.*: Főpapi pecsét i. m. 13–15.

⁷⁵ DL 164. – A pecsétnek sajnos már csak töredéke látható, azonban Kumorovitz 1936-ban azt még részletesen leírta: *Kumorovitz Lajos Bernát*: Az autentikus pecsét. *Turul*, 50 (1936) 55.

⁷⁶ DL 58385.

veszprémi püspökökét.⁷⁷ Ezen kívül azonban még három pecsétet tudunk bevonni a vizsgálatba: Dezső csanádi püspökét,⁷⁸ Róbert – fentebb már említett – esztergomi érsekét, valamint János esztergomi érsekét.⁷⁹ Dezső 1202 és 1229 között volt csanádi főpap, előtte 1199 és 1201 között Imre király kancellárjaként tevékenykedett, püspöki pecsétjén trónszéken ülve láthatjuk. Takács felhívta rá a figyelmet, hogy stílusát tekintve ez pecsét nagyon közeli párhuzama Imre 1202. évi aranybullájának. Mivel azonban több jel arra utal, hogy Imre aranybullája 1202 előtt keletkezhetett,⁸⁰ elképzelhető, hogy Dezső kancellárként igen közelről figyelhette a számos dologban újító aranybulla elkészítését, annak programjának kidolgozását. Itt egyértelműen kitapintható a kancelláriai minták kisugárzó hatása.⁸¹ Hasonlóan elképzelhető, hogy a kancelláriai hatásra választott magának trónszékes pecsétet nem sokkal később János esztergomi érsek (1205–1223).

Ezzel szemben Róbert, akinek kancellári működéséhez jelentős újítások köthetők 1207 és 1209 között,⁸² veszprémi püspökként (1209–1226), majd esztergomi érseként (1226–1239) is álló alakos, francia mintájú pecsétet veretett,⁸³ nyilván nem függetlenül attól a tényről, hogy a liège-i egyházmegyéből származott.⁸⁴ Hasonlóan érdekes közelebről szemügyre venni a Róbertet követő veszprémi püspök, Bertalan (1226–1244) pontifikális pecsétjét. Ezen állatfejekkel és lábakkal díszített faldistoriumon ülő főpap látható. Az alak fején lévő süveg és a lába alatt lévő zsámoly megszakítja a köriratot. Az alak csípő magasságban maga elé hajlított baljában meghatározhatatlan tárgy látszik, jobbában pásztorbot.⁸⁵ A 13. századi pontifikális pecsétek között ezen kívül csak egyetlen példát találunk a körirat megszakítására,⁸⁶ a test elé hajlított kézre pedig egyet sem, ugyanis az összes többi ülő alakot ábrázoló főpapi pecsét alakja jobbát áldásra emeli, és baljában pedig pásztorbotot tart. A királyi pecsétektől is idegen a felirat áttörése, kivéve Imre egyértelműen francia hatás alatt készült első nagypecsétjét. Csábító gondolat Bertalan több szempontból egyedi, francia hatásra készült pecsétjét ehhez a két évtizeddel korábbi, folytatás nélkül maradt alkotáshoz hasonlítani. Összességében a 4 főpap 5 pecsétje közül csak egynél egyértelmű, egy másiknál pedig valószínű

a kancellária hatása, azonban a többinél egyedi motivációra és behatásra vezethető vissza a pecsétválasztás.

Dolgozatom végén megkísérlek választ adni arra a jelenségre, hogy kancellária hatása erősebbnek látszik a vele nem közvetlen kapcsolatban lévő hiteleshelyekre, illetve arra a sokszínűsége, amit a főpapok pecsétválasztásakor tapasztaltunk. Kumorovitz már 1944-ben rámutatott, hogy a legkorábban működni kezdő hiteleshelyek – a veszprémi káptalan, és a székesfehérvári káptalan – sokáig nem használtak pecsétet kiadványaik megerősítésére. Székesfehérvár 1237-ben csak azért kezdett pecsétet alkalmazni okleveleire, mert a király erre utasította.⁸⁷ Egy 1235-ös oklevél 1237 átiratának corroboratiója tudósít minket arról, hogy miért nem használtak pecsétet korábban: „... ut litteris nostris prioribus, que secundum antiquam et approbatam consuetudinem ecclesie nostre hactenus non fuerint sigillate, maior fides adhibeatur, simul cum presentibus litteris in perpetuum stabilitatem fecimus sigillari.[kiemelés tőlem – V.K.]”⁸⁸

Véleményem szerint az idézett fehérvári oklevél „rég és kipróbált szokás”-a a magyarázat vizsgálatom váratlan eredményeire. Ugyanis elképzelhető, hogy a király az ország központi, legfontosabb oklevélkibocsátó szervének élére olyan káptalanból fog vezetőt választani, amely fejlett írásbeliséggel rendelkezik, és régóta már kipróbált módon működik. Azonban egy ilyen káptalanba prépostja személyén keresztül hiába jut el könnyebben a kancellária pecsételési gyakorlata, kevésbé lesz hajlandó arra, hogy „rég és kipróbált szokását” lecserélje, mint egy olyan káptalan, amely ilyenekkel még nem rendelkezik. De a király egy ilyen káptalan prépostját ugyan csak kevésbé fogja felkérni a királyi kancellária vezetésére.

Ugyanakkor az esztergomi káptalan pecsételési gyakorlatának kisugárzása, illetve a főpapi pecsétek sokszínűsége alapján ehhez még hozzátehetjük, hogy a királyi kancellária csak az egyik tényező – habár valószínűleg a legfontosabb – volt a Magyar Királyságban, aminek a gyakorlata hatással lehetett a formálódó és fejlődésnek induló írásbeliség központjaira, és azoknak irányítóira. Az innovációk történhetnek helyben is, egy regionális központ gyakorlatának is lehetett vonzáskörzete, illetve a kancellária közvetítése nélkül is történhetett külföldi átvétel. Éppen emiatt a királyi kancellária és a székes- és társaskáptalanok kapcsolatát nem alá-fölé rendeltségi viszonyként kell elképzelni, hanem sokkal inkább egy összetett és kölcsönösen kapcsolatként, ahol az is elképzelhető, hogy egy káptalani gyakorlata hasson a királyi kancelláriára és nem csak fordítva.

⁷⁷ Bodor I.: Főpapi pecsét i. m. 1–2. sz.

⁷⁸ Káptalanok és konventek pecsétjei. 25., XXIV/11.; Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 30.

⁷⁹ Esztergomi érsek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit, Bp., 2003. 429.

⁸⁰ A legerősebb érv a korábbi készítés mellett a pecsétfeliraton lévő címfel-sorolás, amiben még nem szerepel Szerbia (Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. *Századok*, 136 [2002] 347–350.). – Szabados felhívja még a figyelmet arra, hogy egy 14. századi forrás említ egy aranybullával megerősített Imre király kancelláriájából kikerült oklevelet 1197-ből.

⁸¹ Ld.: Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 30–31.

⁸² Veres K. Gy.: i. m. 65–66.

⁸³ Kumorovitz L. B.: Authentikus pecsét i. m. 55.

⁸⁴ „In Hungaria magister Robertus vesprimiensis, vir bonus et religiosus, in Leodiensi dioecesi natus factus fuerat archiepiscopus Strigoniensis” (MES I. 263.).

⁸⁵ Bodor I.: Főpapi pecsét i. m. 3. sz.

⁸⁶ János kalocsai érsek (1278–1301) pecsétje: Bodor I.: Főpapi pecsét i. m. 16. sz.

⁸⁷ A székesfehérvári káptalan oklevéladásának nem csak ez az egyetlen sajátossága. A káptalan kivételesen sokáig (1235) megőrizte azt a gyakorlatot, hogy a keltezés a *promulgatio* előtt van az oklevélben. Ráadásul, amikor királyi parancsra elkezdnek pecsételni, eleinte transfixumokat készítenek teljes szövegű átirások helyett, melyek teljesen idegenek a magyar gyakorlattól. Végetetül a chirographálás szokása a pecsételéssel új oklevelek kiállításakor egészen 1249 végéig megmarad (Solymosi L.: A székesfehérvári káptalan i. m. 109–110.).

⁸⁸ DL 283 209. – Ld. Káptalanok és konventek pecsétjei 22.

PETER LABANC

A Jekelfalviak története a 15. század elejéig*

Nem volt rendhagyó jelenség a középkori Magyarországon, hogy a király jóindulatának köszönhetően városi lakosok is szerezhettek nemesi jogon földbirtokot. Ez történt Jekelfalva uraival is: 1282-ben IV. László Gölnicbánya és a Hernád folyó között egy elhagyott és lakatlan erdőt adományozott Jakul gölnicbányai polgárnak. Az adomány egyszerre nemesítésnek is felfogható, mivel a tárgyalat terület az ekkor kelt oklevél megfogalmazása szerint ugyanolyan joggal került Jakul tulajdonába, amellyel az ország nemesei is birtokolják földjeiket.¹ Az újonnan alapított falu, amelynek ugyancsak Jakul lett a neve, a Gölnic jobb partján, a Hernád torkolatától nem messze terült el. A később már Jekelfalvának nevezett település a család székhelyévé vált, és ebből a névből jött létre a család neve (Jekelfalva urai, Jekelfalussy) is.

Jekelfalva birtokosai nem ismeretlenek a szakirodalomban. A kutatók eddig inkább a család korai történetére – a 13. és 14. század fordulójára – fókuszáltak, a későbbi időszakot csak érintőlegesen tárgyalták. E munkákat számos pontatlanság terheli.² Az első, aki a család 14. századi történetét a források alapján igyekezett bemutatni, Lukáš Jáchim volt.³ Tanulmánya munkám készítése idején jelent meg. Ennek ellenére nem láttam feleslegesnek, hogy néhány hónapon belül hasonló témában tanulmányt jelentessen meg, mivel mindketten más-más következtetéseket vontunk le. A jobb érthetőség kedvéért ezekre a jegyzetekben utalok.

* A tanulmány elkészítését a VEGA 1/0162/16. és a Grant TU 1/TU/2015. számú pályázatok támogatták.

¹ „silvam nostram desertam et inhabitabilem a Gulnychbana incipiens usque ad fluvium Harnad ... comiti Jakul ... dedimus ... eo modo eaque libertate, sicut nobiles regni nostri possessiones tenere et habere consueverunt”. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre és Borsa Iván. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) II/2–3. 3162. sz.

² Nagy Iván: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XII. kötet. Pest, 1857–1868. V. 327–329.; Hajnóci József: A szepesi bányavárosok története (A Szepesmegyei történelmi társulat millenniumi kiadványai VII. kötet). Lőcse, 1903. 69–70.; Peter Sedlák: Dejiny farnosti a kostola sv. Antona opáta v Jaklovciach [A jekelfalvi Szent Antal apát-plébánia és templom története]. Putovanie za duchovnom po Gotickej ceste. Szerk. Lenčíš Štefan, Filip Tomáš. Košice, 2012. 86–91.

³ Lukáš Jáchim: Páni z Jakloviec v 13. a 14. storočí [A Jekelfalviak a 13. és 14. században]. Montánna história. Ročenka o dejinách baníctva a hutníctva, 7 (2014) 88–119.

A család történetére vonatkozó források szétszóródása jól tükrözi a családi vagy birtoklástörténetének bonyolultságát. A Jekelfalviak saját, a Magyar Országos Levéltárban őrzött levéltári fondjában (Jekelfalussy) 33 középkori oklevél található, nem csekély részük – különösen a 13–14. századiak – másolatban maradtak fenn.⁴ Témánk szempontjából sokkal értékesebb levéltári gyűjtemény a Bárczay család levéltára, amely ma a Szlovák Nemzeti Levéltárban, Pozsonyban érhető el. Ezt a második világháború alatt még Budapesten, a Magyar Országos Levéltárban őrizték, ahol a középkori oklevelek a Diplomatikai Levéltár (DL) 83127. és 84254. közötti jelzeteit foglalták el. Ma ehelyütt csupán a dokumentumok fényképmásolatai találhatóak, mivel a levéltár időközben Szlovákiába került. A harmadik fond, amely számottevő Jekelfalviakhoz köthető forrásanyagot tartalmaz, a Máriaassy családé (Máriaassy család levéltára, Vegyes iratok), amely ugyancsak az Országos Levéltárban kutatható. Bár a Jekelfalviak történetére vonatkozó kutatás alapját kétségtelenül ez a három levéltári egység képezi, pusztán ezek vizsgálata mégsem elegendő, mivel más helyeken, szétszórtan is számos releváns forrást gyűjthetünk össze.

A család genealógiája a 15. század elejéig

A családra vonatkozó első említés az 1282. évi adománylevélből való, amely azonban Gölnici Jakulról közelebbi családi összefüggést nem kínál. Csak egy 1313. évi oklevélből tudjuk meg, hogy apját Miklósnak nevezték. Ez a szepesi káptalan által kibocsátott oklevél, amely az egykori adománys és fiai kérésére átírja IV. László említett adományát, egyszerűen Jakul utolsó biztos említése.⁵ Halálának időpontját nem

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 26 700–26 732.

⁵ Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. Szerk. Vincent Sedlák. Bratislavae, 1980–1987. (a továbbiakban: RDSL) I. 1148. sz. – Sedlák ugyanezt az oklevelet megjelentette helytelen, 1303. dec. 9-i kelettel is (RDSL I. 253. sz.), egy újkori egyszerű másolat (DL 104780.) után. A dátum emiatt tévesen szerepel a következő publikációban: Peter Labanc: Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia [A nemesség fejlődése a Szepességben a 14. század elejéig]. Trnava–Kraków, 2013. 102. – L. Jáchim: i. m. 95. az 1313. évi oklevelet tévesen tartja az 1303. évi megerősítésének, mivel az előbbi tartalma és formulái erre egyáltalán nem utalnak.

ismerjük: 1325-ben csak közvetett említésével találkozunk,⁶ 1328-ban ugyanakkor már bizonyosan nem élt.⁷

Az 1313. évi oklevélben tűnik fel először Jakul három fia, Jakab, Máté és Domokos. Mivel sorrendjük a forrásokban állandó, a legidősebbnek Jakabot tarthatjuk, ő is halt meg a legkorábban, valamikor 1328⁸ és 1336⁹ között. Családjáról már csak halála után hallunk: 1336-ban említik özvegyét, Marust és három gyermeküket, Klárát, Jakabot és Lőrincet.¹⁰ Marus (Mária) nemesi családból, a Perényiek közül származott.¹¹ Az ezt igazoló 1342. évi oklevél rá vonatkozó meghatározása nem egyértelmű, mert apját egy saját faluja nevéből képzett ragadványnévvel illeti (*Marus filia Perrini de villa Perrini*). E személyt Engel Pál Perényi Orbánnal azonosította,¹² de szóba jöhet fia, Miklós is, aki a Perényiek szepesi ágát alapította.¹³ Az időviszonyok miatt mégis inkább Engel azonosítása a valószínűbb.

Idősebb Jakab leányát, Klárát 1336 után többször már nem említik.¹⁴ Hasonlóképpen keveset tudunk Jakab nevű fiútestvéréről,¹⁵ akinek 1342 után már csak a fia, Miklós tűnik fel, és ő is csak egyszer, 1380-ban.¹⁶ Annál több forrás tájékoztat ugyanakkor a harmadik testvéréről, Lőrincről, aki több mint hat évtizeden át, 1336-tól 1399-ig folyamatosan szerepel az oklevelekben.¹⁷ Családi viszonyairól is többet tudhatunk meg, mint testvérei esetében. 1400-ban bekövetkezett haláláig a forrásokban két feleségéről értesülünk: Annáról (1388)¹⁸ és Erzsébettről (1395-ben néhai).¹⁹ Később, 1409-ben viszont, amikor Ragyóc, Brutóc és Orlóc osztályára került sor, az egyik oldalon Lőrinc özvegyeként Anna állt.²⁰ A látszólagos ellentmondást egyféleképpen lehet feloldani: Erzsébet volt Lőrinc korábbi felesége, míg Anna a későbbi. A házasságkötések idejében nem lehet pontosan meghatározni. Erzsébet bizonyosan 1351 előtt született, mert ebben az évben az apját, Harakóci Helbrandot már néhaiként említik.²¹ Mivel fiútestvérei, Péter

(1344/1345), Pál (1347/1348) és János (1348/1349)²² születési éveit hozzávetőlegesen meg tudjuk állapítani, feltehető, hogy Erzsébet valamikor 1344 előtt, esetleg 1346 körül született. Persze azok alapján, hogy Helbrand 1304-ben már felnőttként szerepel,²³ akár 1344-nél korábbi időpont is elképzelhető. Lőrinc második felesége, Anna az 1330-as években születhetett. Erre abból lehet következtetni, hogy 1351-ben az apja után őt illető birtokjogok eladása ügyében önállóan lépett fel, ami miatt feltételezzük, hogy már nagykorú volt: bizonyára erre, illetve egyúttal fiatal korára utal az ekkor használt *nobilis puella domina* kifejezés is.²⁴ Jekelfalvi Lőrinc a források szerint öt gyermeket nemzett: Miklóst (eml. 1383–1445),²⁵ Pétert (1390–1391),²⁶ Jánost (1390–1439),²⁷ Zsófiát (1406)²⁸ és Margitot (†1417 előtt).²⁹ Közülük csak az 1406-ban még bizonyosan kiskorú Zsófiáról állapíthatjuk meg, hogy Annától született.

Jakul második fia Máté volt.³⁰ Jakabbal ellentétben ő idősebb kort élte meg, mert még 1375-ben is a Perényiekkal pereskedett.³¹ Ezután a forrásokban már csak közvetve, leszármazottai nevében említik. Feleségét nem ismerjük, de legalább négy gyermekét azonosíthatjuk. Az első Margit volt, aki a Sáros megyei Sztankahermányi Tót Péterhez ment nőül.³² 1359-ben már özvegyként perelte mostohafiát, Lőrincet a hozománya miatt.³³ Özvegyi állapota legalább negyvenöt évig tartott.³⁴ Margitnak egy fia született, Miklós.³⁵ Máténak emellett volt három fia is: Miklós (†1371 előtt),³⁶ Péter (1377–1389)³⁷

²² „predicti Petrus septem, Paulus quatuor et Iohannes trium annorum pueri existere videbantur”. DL 39667.

²³ RDSI I. 187. sz.

²⁴ DL 60 266.

²⁵ DL 83 399., DL 60 769. – *L. Jáchim*: i. m. 96. első említésként az 1391. évet szerepelteti.

²⁶ DL 60 457., kiadása: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Szerk. Georgius Fejér. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) X/1. 723–724. – *L. Jáchim*: i. m. 96. csak az 1391-ből származó említést ismeri.

²⁷ DL 60 457., DL 60 759. – *L. Jáchim*: i. m. 96. szerint Jánost csak 1391-ben említik.

²⁸ DL 83493. – *L. Jáchim*: i. m. 96. nem ismeri őt.

²⁹ ZsO VI. 184. sz.

³⁰ A neve a forrásokban több alakban is előfordul: *Matheus* (RDSI I. 1148. sz.), *Mathias* (DL 83 199.), *Mathius* (DL 96378.). Mivel először és egyben leggyakrabban az első alak szerepel, ezért a dolgozatunkban Mátéként említjük.

³¹ „Mathiam filium Iekul”. DL 83 340. – *L. Jáchim*: i. m. 96. utolsó említését 1374-ből ismeri.

³² „nobilis domine Margarethe filie Mathius de Iekelfalua, relicte predicti magistri Petri dicti Touch de Herman” (DL 96 378.), „nobilis domine Margaretha vocate, relicta[!] Petri dicti Toth ac Nicolai filii eiusdem de Kyshennyng” (DL 42 832.).

³³ Fejér IX/3. 86–89.

³⁴ DL 42 832. – *L. Jáchim*: i. m. 96. csak a Margitról szóló említést ismeri 1360-ból.

³⁵ „nobilis domine Margaretha vocate, relicte Petri dicti Toth ac Nicolao filio eiusdem de Kyshennengh”. MNL OL Diplomatai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 261649.

³⁶ Fejér IX/4. 351–352.

³⁷ DL 60 372., ZsO I. 868. sz. – Péter életidejének meghatározását Szécsi Miklós országbírónak 1383. évi oklevele nehezíti meg (DL 83 399.), amelyben özvegyét említik. Két hónappal később, 1383. máj. 8-án ugyanakkor az országbíró, mikor a Perényiek és a Jekelfalviak perét elhalasztotta, utóbbiak között ugyanezt a Pétert, Máté fiát mint életben lévő személyt említi. – *L. Jáchim*: i. m. 96. szerint az oklevelek 1381 és 1415 között említik, de

⁶ DL 2393.

⁷ „Iacobus et Mathias, filii quondam comitis Iekul de Gylnich”. DL 83199.

⁸ DL 83199.

⁹ DL 83212.

¹⁰ „domina Marus relicta Iacobi ... cum pueris suis videlicet Clara, Iacobo et Laurencio”. DL 83 212.

¹¹ „domina Marus filia Perrini de villa Perrini relicta Iacobi filii Iekul”. DL 60241., kiadása: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Adegavensis. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AO) IV. 181–182.

¹² Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár. Arcanum Digitéka, CD-ROM. Bp., 2001. (a továbbiakban: Engel: Genealógia), Perényi 1. tábla: nyalábi ág.

¹³ Engel: Genealógia, Perényi, 3 tábla: rihnoi ág.

¹⁴ DL 83 212.

¹⁵ DL 60 241., kiadása: AO IV. 181–182. sz.

¹⁶ „Nicolaus filius Iacobi de Iekulfalua”. DL 83 369. – *L. Jáchim*: i. m. 96. ennek a Jakabnak a fiát nem ismeri.

¹⁷ DL 60 484. – *L. Jáchim*: i. m. 96. szerint a forrásokban 1398-ig szerepel.

¹⁸ „domina Anna vocata consors Laurencii filii Iacobi de Iekelfalua”. DL 60435.

¹⁹ „nobilis domine Elizabeth vocate filie predicti Helbrandi consortis eiusdem Laurencii filii Iacobi de Iekelfalua”. DL 83449.

²⁰ DL 83 519., Zsigmondkori oklevéltár I–XIII. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor. Bp., 1951–2013. (a továbbiakban: ZsO) II/2. 6677. sz.

²¹ DL 39 452.

és Tamás (1383–1388).³⁸ Fiágon Máté ága valószínűleg a 14. század végén halt ki, mivel három fiának egyetlen utódját sem sikerült azonosítani.

Jakul legkisebb fia, Domokos is magas kort élt meg, mivel 1313. évi első említésétől³⁹ haláláig közel hatvan esztendő telt el. 1372 áprilisában vallomást tett a gölnicbányaiakkal szemben folytatott perben,⁴⁰ ez év októberében viszont már nem élt.⁴¹ Feleségét nem ismerjük, de tudjuk, hogy neki is legalább négy gyermeke volt – Irma nevű leánya, valamint István, Miklós és Lőrinc nevű fiai. Leányát csak egy forrás említi, amelyből kiderül, hogy egy gölnicbányai polgár, Declinus fia Ulrik felesége volt.⁴² István a forrásokban csak apja halála után, az 1372–1379 közötti években tűnik fel.⁴³ Hamarosan valószínűleg meghalt, mivel neve később nem szerepel és leszármazottait sem ismerjük. A 14. század hetvenes éveitől adathozható Domokos másik fia, Miklós (1376–1398),⁴⁴ aki kétszer nősült: első feleségétől, Dorottyától⁴⁵ két fia született, László és János (mindkettő 1390–1391),⁴⁶ a másodiktól, Klárától (Mocsolyai Miklós leányától) Dorottya nevű leánya.⁴⁷ Végül Domokos fiainak sorát Lőrinc zárja, aki miatt 1383-ban testvére, Miklós tiltakozott a gölnicbányaiak ellen.⁴⁸ Utolsó említése Zsigmond király 1392. évi tanúsítványából származik, amelyből kiderül, hogy Domokos fiai, Miklós és Lőrinc törökellenes hadjáratban vettek részt.⁴⁹

1282-től a 15. század elejéig sikerült összeállítani a család öt nemzedékének leszármazását. Ebből az időszakból Miklósnak, a család első ismert ősenek huszonöt közvetlen utóda ismert (lásd az 1. ábrát). A család alapítójának mégsem Miklóst, hanem fiát, Jakult tartották, hiszen ő szerezte meg 1282-ben azt a később róla elnevezett birtokot, amelyről a család a nevére eredeztette, és őhöz volt köthető egyszerűen a család nemesi állapota is. Jakul huszonnégy utódja közül hat nőt találunk.

A Jekelfalviak körében nem a hagyományos családi nevek voltak jellemzőek, mint más környékbeli családokban (például Lomnic birtokosainál a Rikolf vagy a Görgeieknél az

a jászói konvent 1415. évi oklevelében csak az özvegy, Csécsi Anna tűnik fel (ZsO V. 76. sz.).

³⁸ DL 60 406., DL 60 442.

³⁹ RDSI. 1148. sz.

⁴⁰ Fejér IX/4. 683–684. sz.

⁴¹ „Stephanum filium Dominici in quem presens causa mortuo eodem Dominico patre suo...”. DL 83 335. – *L. Jáchim*: i. m. 96. szerint Domokos 1374-ben még élt.

⁴² DL 83 199.

⁴³ DL 83 335., DL 60383. – *L. Jáchim*: i. m. 96. csak 1372-ből származó említését ismeri.

⁴⁴ DL 60 364., Fejér X/2. 617–618. – *L. Jáchim*: i. m. 96. Miklósról csak 1377–1398 közötti említéseket ismer.

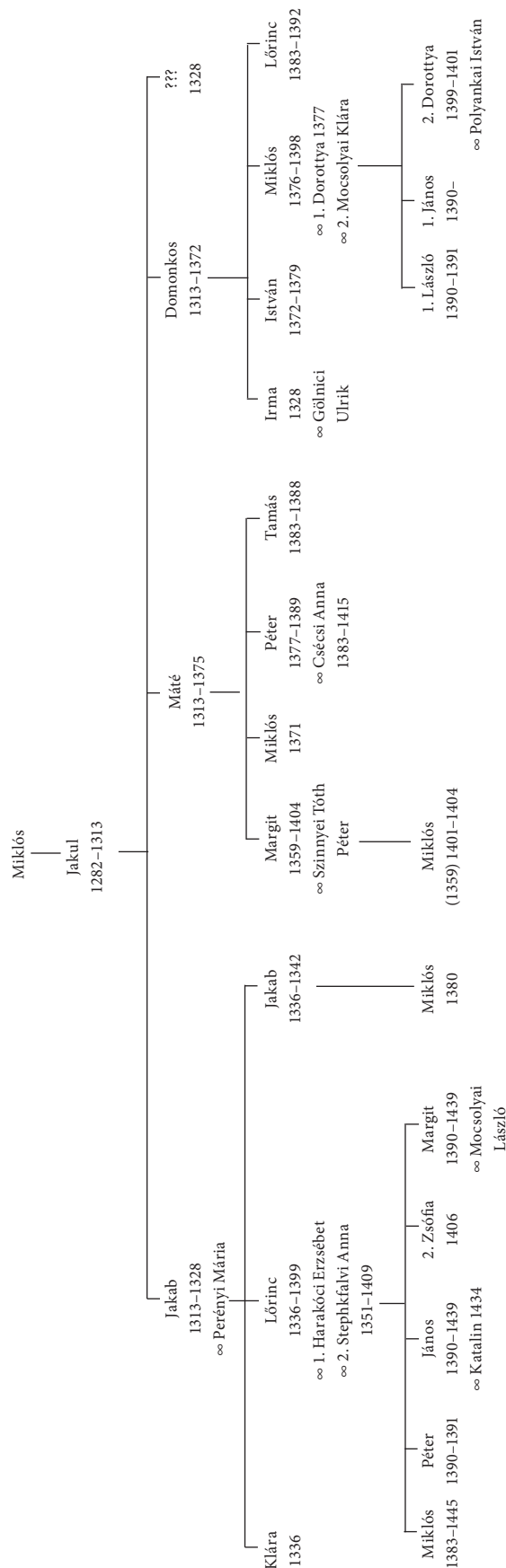
⁴⁵ „nobilis domina Dorothea vocata consors Nicolai filii Dominici de Iekulfalua”. DL 83 354.

⁴⁶ DL 60 457., kiadása: Fejér X/1. 723–724. – *L. Jáchim*: i. m. 96. csak 1391-ből származó említését ismeri.

⁴⁷ Fejér X/2. 705–706. – *L. Jáchim*: i. m. 96. őt a családfán nem szerepelteti.

⁴⁸ DL 60 412.

⁴⁹ Fejér X/2. 48–49. Egy pontatlan másolatot publikált az eredeti oklevél helyett (a kiemelés a tanulmány szerzőjétől): „Nicolaum filium Dominici de Iekulfalua, ac Laurencium, filium eiusdem de eadem”. Vö. DL 60 471.: „Nicolaum filium Dominici de Iekulfalua et Laurencium fratrem eiusdem”. – *L. Jáchim*: i. m. 96. nem ismeri Domokos fia Lőrincet.

I. ábra: A Jekelfalviak genealógiája a 15. század elejéig

Arnold). Ennek ellenére egyes nevek ismétlődése itt is feltűnő: nagyon kedvelt név volt a Miklós, amelyre Jakul apján kívül öt utódja hallgatott (kerekítve 26%-a minden ismert férfi családtagnak). A Jakab is kedvelt keresztnév volt (~16%, Jakult is beleértve, hiszen ez a név a Jakab egyik német megfelelője). Tény, hogy ezek a nevek a vizsgált időszakban divatosnak számítottak. A 14. században az Anjou-ház Szent László-kultusza következtében gyakoribbá vált a László keresztnév használata,⁵⁰ ami a korszak végén a Jekelfalviak genealógiáján is tetten érhető.⁵¹ Érdekes Jakab fia, Lőrinc „Fias” ragadványneve, amelynek jelentése feltehetően ’akinek fiai vannak’. Lőrinc e névhasználata nem rendszeres, de 1378-tól⁵² folyamatosan kimutatható, még halála után is.⁵³ E ragadványnév kialakulása több módon is magyarázható. Jakul unokáinak nemzedékéből Lőrincnek születtek a legkorábban gyermekei, ráadásul a leszármazási táblázatra tekintve látszik, hogy neki volt a legtöbb felnőttkort megért gyermeke. Előzetes, hiányos kutatásaim alapján úgy tűnik, hogy egyedül Lőrinc ága élte meg a 16. századot, a többi Jekelfalvi fiág a 14. század végére kihalt.

A család társadalmi kapcsolatrendszere

A leszármazási táblázat összeállításán túl fontos feltárni azokat az adatokat is, amelyek a család kapcsolatrendszerét vizsgálják meg. Elsősorban a házasságok útján létrejött családi összeköttetések beszédesek, de érdemes azt is megvizsgálni, kik képviselték a Jekelfalviakat pereikben, másfelől kik bízták rá pereik vitelét a Jekelfalviakra. Nem utolsó sorban figyelemmel kell kísérni a „negatív prozopográfiát” is (azaz, hogy a család egy-egy birtokper során kikkel állt szemben), ami ugyancsak utalhat tényleges pozíciójukra.

Bármely családról is legyen szó, a korai időszakban nagyon ritkák a feleségeket és a leányokat megemlítő források, ezért nevük, családi hovatarozásuk, vagy születési sorrendjük feltérképezése nem könnyű feladat. Mégis jó módszert kínál a család konkrét társadalmi pozíciójának meghatározásához. Néhány, a feleségekre és leányokra vonatkozó forrás helyet már az előző fejezetben bemutatam. Ezen a helyen csak összefoglalom ezeket, és kiegészítem néhány megfigyeléssel.

Jakul fia Jakab Máriát (*Marus*) vette nőül, aki bizonyára Perényi Orbán leánya volt. Erről a családról nem szükséges hosszan értekezni, elég annyit megállapítani, hogy Jakab sógora, Miklós sárosi alispán és a Druget család familiárisa volt.⁵⁴

⁵⁰ *Ivan Gerát: Svätí bojovníci v stredoveku. Úvahy o obrazových legendách sv. Juraja a sv. Ladislava na Slovensku [Katonaszentek a középkorban. Gondolatok a szlovákiai Szent György és László képes legendákról]. Bratislava, 2011. 92–93.*

⁵¹ A rá vonatkozó említésekéből, illetve az egymást követő nemzedékek időrendjéből erősen valószínűsíthető, hogy Miklós fia, László 1382 előtt született.

⁵² DL 83 358.

⁵³ ZsO II/2. 6677. sz.

⁵⁴ Fejér VIII/3. 753–755.

Jakab és Mária legidősebb fiának, Lőrincnek két feleségéről szerzünk tudomást. Az elsőről, Erzsébetről tudni lehet, hogy a Szepes megyei Harakóciak közül származott, akiknek családfája a 13. század második feléig vezethető vissza. Erzsébet apja, Helbrand (eml. 1304–1349) Harakóci Fekete Lőrinc fia volt.⁵⁵ Lőrinc második házasságával értékes rokonságra tett szert: Anna ugyanis Stepkfalvi Zonk leánya volt, miáltal rokonságban állt Szepesi Jakab országbíróval, illetve fiával, Jánossal, a későbbi zágrábi püspökkel és kalocsai érsekkel. De távoli rokonságához tartozott László knini püspök, Pál váradi püspök és István esztergomi olvasókanonok is.⁵⁶ E rokoni szálak fontos szerepet játszottak Lőrinc fia, a forrásokban gyakran Jankó néven emlegetett János életében is,⁵⁷ aki 1397-ben éppen az előbb említett István olvasókanonok szolgálatában állt. Ura ekkor azzal vádolta meg őt, hogy ellopta 24 aranyforint értékű palástját. Mikor ennek következtében a királyi ember és a hiteleshelyi tanúbizonyság felkeresték őt jekelfalvi házában, és János kijelentette, hogy a palást nincs nála, Zsigmond király dekrétuma értelmében december 7-ére perbe idézték.⁵⁸ Nem ismerjük e konfliktus kimenetelét, így természetesen nem tudjuk megítélni, János bűnös volt-e vagy ártatlan. Az sem egyértelmű, milyen hatást gyakorolt az ügy karrierjére: minden további forrás ugyanis csak birtokjogi ügyekben említi őt, illetve egy esetben kijelölt királyi emberként tűnik fel.⁵⁹ Felesége, Katalin is csak később bukkan fel a forrásokban, de származásáról nem rendelkezünk részletesebb információval.⁶⁰

Lőrinc unokatestvérének, Domokos fia Miklósnak is két felesége volt. Dorottya származása ismeretlen, Kláráról viszont többet tudunk. Apja, Bálint fia Miklós a Sáros megyei Mocsolyáról (ma Jernye része) származott. A család meghatározó egyénisége volt Miklós testvére, Arnold, aki szepesi lektor és váradi kanonok volt.⁶¹

Jakul fia Máténak három fia született, de csak egyiküknek, Péternek a feleségét ismerjük, aki Csécsről származott.⁶² Házasságuk gyermektelen maradt.

Érdemes megvizsgálni a házassági kapcsolatokat másik típusát, nevezetesen amikor a jekelfalvi lányok kerültek át más nemesi családokba. Gölnicbányai Jakul utódjai közül név szerint csak hat nőt ismerünk, noha egyértelműen többen voltak. Jakul ismeretlen nevű lányainak létét egy 1328. évi megjegyzés igazolja.⁶³ E szepesi káptalan által kibocsá-

⁵⁵ RDSI I. 187. sz., DL 39 665.: „Helbrando filius Laurencii dicti Feketeu de Rudna”.

⁵⁶ *Peter Labanc: Die Ahnen und Verwandten des Zagreber Bischofs Johannes von der Zips (1394–1397). Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections. Ed. Martin Homza, Neven Budak. Bratislava–Zágreb, 2013. 252–253.*

⁵⁷ Pl. 1401-ben: „Janko filius Laurencii de Iekelfalua”. DL 70 722.

⁵⁸ DL 83 457.

⁵⁹ DL 70 722.

⁶⁰ DL 60 715.

⁶¹ „honorabilis et discretus vir dominus Arnoldus lector ecclesie nostre predictae [i. e. beati Martini de Scepus] similiter frater noster in Christo ac canonicus in ecclesia Waradiensis filius Valentini de Machala in sua et Iohannis filii Nicolai filii eiusdem Valentini de eadem”. DF 268 329.

⁶² DL 60 584.

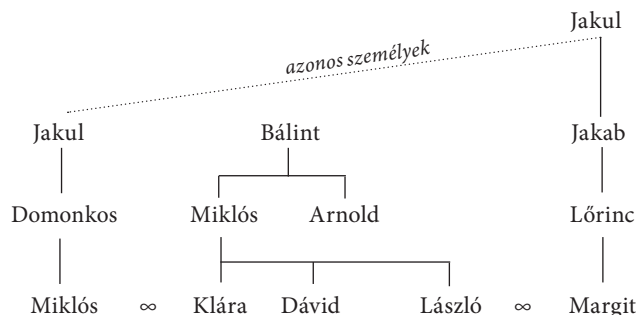
⁶³ DL 83 199.

tott oklevélben szerepel Domokos lánya, Irma is, akinek férje Ulrich gölnicbányai polgár volt. Házasságkötésükre abban az időben került sor, amikor Jakul családja még a gölnicbányai előnevet használta. Az oklevélben Jakul unokáinak nemzedékéből Jakab leánya, Klára is feltűnik, bár az nem derül ki, férjezett volt-e már ekkor.⁶⁴ Unokatestvére, Margit (Máté leánya) a Sáros megyei Sztankahermányi Péterhez ment nőül, aki Merse fia Benedektől származott és egy szinyei birtokrészt is magáénak mondhatott.⁶⁵ Jelentős család volt, kiterjedt birtokokkal rendelkezett Szepes megye szomszédságában, lakhelyük légvonalban csupán néhány kilométerre terült el Jekelfalvától. A Hernád torkolatánál fekvő Gölnicet nemcsak Szepeshez, de olykor Sároshoz vagy Abaujhoz is számították. Cudar István szepesi ispán 1381-ben emiatt jelentette ki, hogy a Jekelfalviak Szepes, és nem Sáros vagy Abauj vármegyéhez tartoznak.⁶⁶ Ennek ellenére 1355-ben, a sárosi vámszedő helyek felülvizsgálata során még a Margitfalván, a Hernád folyón át vezető hídnál lévő vám is Sáros megyéhez tartozott.⁶⁷

Sztankahermánytól nem messze helyezkedik el a ma Jernyéhez tartozó Mocsolya. Innen származott Jekelfalvi Lőrinc egyik leányának a férje. Margitról azonban csak a halála után, 1417-ben olvashatunk, amikor a hozományára igényt tartók kiegyezésére került sor.⁶⁸ A házasság pontos idejét nem ismerjük, de fontosabbak ennél annak tágabb összefüggései. A Mocsolyaiakat a Jekelfalviak leszármazási tábláján ugyanis nem 1417-ben említik először: Jekelfalvi Domokos fia Miklós felesége, Klára is közülük származott, ami jól mutatja, hogy itt a két rokonság között kettős házasság létesült (2. ábra).

Jakul 14. századi utódai közül Miklós és a fent említett Mocsolyai Klára leánya, Dorottya született utóljára. 1401 végén Jekelfalvi Lőrinc fiai, János és Miklós leánygyede fejében 200 forintot fizettek neki. Ekkor a férje nevére is tudomást szerzünk, aki Polyánkai Péter fia István volt.⁶⁹ Falujuk István dédapja, Polan után kapta nevét, és később ez lett családnevük alapja is.⁷⁰

A nemesi családok prozopográfiai kutatásához az a kulcsfontosságú és egyben keveset kutatott kérdés is hozzátartozik, kik képviselték az adott családot a különféle bírósági eljárások során, holott éppen ehhez általában nagy mennyiségben áll rendelkezésünkre okleveles anyag. Ez alól a Jekelfalviak sem képeznek kivételt, gyakran több évig is elnyúló pereik gazdag anyagot biztosítanak a kérdéshez.

2. ábra: A Jekelfalviak és a Mocsolyaiak kapcsolata

1372-ig a Jekelfalviak pereiben nem találkozunk ügyvédekkel, azokat ők maguk vitték személyesen. A hetvenes évek elején Podprócsi (Lázonpataki) Domokos képviselte őket a szomszéd Perényiekkal szembeni perükben.⁷¹ Domokos családja a Szepességben már a 14. század elején kimutatható, amikor apja, Henrik birtokrészt szerzett Podprócson felesége, Zsigrai János fia Jenő⁷² leánya, Erzsébet leánygyede fejében.⁷³ Domokos családfája e Henriken túlra nem vezethető vissza. Apja keresztnéve alapján feltehető, hogy a szepesi szászok közül származott. A Jekelfalviak és a Perényiek rihnoi ágának pere tovább folytatódott, és a következő fázisban az előbbieket érdekeit bizonyos Bertalan (Bartha, 1375)⁷⁴ és Simon fia Mariás⁷⁵ képviselték. Származásuk feltüntetése híján azonosításuk akadályokba ütközik. Míg Bertalannál csak további forráskutatás segíthetne, Mariás esetében különleges neve arra utalhatna, hogy a Máriaiak családjához tartozott, de ezek 14. századi családfáján Simon nevű személy nem szerepel. Felmerülhet még a Helmecei (ma Холмець/ Korláthelmecei, Ukrajna) családból való származás lehetősége, ahol Dersus fiainak a neve (Mariás és Simon) vonja magára figyelmünket.⁷⁶ Mariás esetleg ennek a Simonnak lehetett a fia, de ezt a felvetést még további kutatásokkal kell megerősíteni. Valamivel többet tudunk a Jekelfalviak későbbi ügyvédjéről, Kázmérfalvi Zekch fia Mártonról, akivel 1379–1385 között ugyancsak többször találkozunk ügyvédi szerepkörben.⁷⁷ Nem ő volt a Jekelfalviak egyetlen megbízottja Kázmérfalváról. Ugyanekkoriban még az innen származó János fiai, Máté és György is kiérdemelték a család bizalmát,⁷⁸ ahogyan majd a 15. század elején e György fiai, János és Miklós is.⁷⁹ A Kázmérfalviak családfája 1274-ig vezethető vissza, amikor is a király Domokos és Tamás testvéreknek és Domokos fiainak, Kázmérnak és Lászlónak Szépesváraljánál lévő

⁶⁴ DL 83 212.

⁶⁵ *Vladimír Rábik*: Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej) [A német betelepülés Kelet-Szlovákia területén a középkorban (Sáros vármegye, valamint Abauj, Zemplén és Ung vármegyék szlovákiai részei)]. Bratislava, 2006. 100. – A család leszármazását l. *Engel*: Genealógia, Szinyei (Merse). (Péter feleségeit és fiait nem tünteti fel.)

⁶⁶ DL 83 382.

⁶⁷ DL 64 672.

⁶⁸ DF 277885., ZsO VI. 184. sz.

⁶⁹ „nobilis domina Dorothea vocata filia Nicolai filii Dominici de Iekelfalua, consors Stephani filii Petri de Babarthe”. DL 83473.

⁷⁰ RDSI I. 476. sz.

⁷¹ DL 83 335., DL 60 346., DL 83 339.

⁷² DL 40 294., RDSI I. +337. sz. (Hamis oklevélnek tartja, de úgy látszik, hogy összetévesztette egy másik oklevéllel, valószínűleg DL 40 249-cel.)

⁷³ *Fekete Nagy Antal*: A Petróczy levéltár középkori oklevelei (I. közlemény). *Levéltári Közlemények*, 8 (1930: 3–4.) 195–196., 12. sz.

⁷⁴ DL 83 340.

⁷⁵ DL 60 372.

⁷⁶ *Engel*: Genealógia, Helmecei I. tábla.

⁷⁷ 1379: DL 60 383., 1380: DL 83 369., 1385: DL 60 422. – Márton származására l. pl. DL 41 780.

⁷⁸ 1380: DL 83 369., 1385: DL 60 422.

⁷⁹ 1406: DL 83 495., 1408: DL 83 514.

birtokot adományozott.⁸⁰ Fontos megjegyezni, hogy a 14. század végén tevékenykedő, előbb említett Kázmérfalvi János fia Györgyöt a Jekelfalviakhoz rokonság kötötte. A felesége, Erzsébet ugyanis Polyánkai István és Jekelfalvi Dorottya leánya volt.⁸¹

Az ügyvédek kérdésköréhez a leggazdagabb forrást két fennmaradt, a Jekelfalviak által írásba foglaltatott ügyvédvalló oklevél biztosítja. Mind a kettőt a szepesi káptalan bocsátotta ki, az elsőt 1380. május 16-án, a másodikat 1385. október 21-én.⁸² Összesen tizenhárom név található ezekben. Az előbb bemutatott ügyvédek közül mindkét forrásban szerepel a három Kázmérfalvi, míg Podprócsi Domokost csak az egyikben említik. A fennmaradó kilenc személy közül Mocsolyai Miklós fiai, Dávid és László rögtön magukra vonják figyelmünket, hiszen, mint láthattuk, László Jekelfalvi leányt vett nőül, míg testvére, Klára is e nemesi családba házasodott be. Rajtuk kívül még két nemes származott Sáros megyéből: Komlóskeresztesi László és Roskoványi *Banou*. A szepesi családok többen képviseltették magukat: Lázonpataki Domokos és a Kázmérfalváról származó három nemes mellett e csoportba tartozik még Kasztrosinfői Tóbiás, Laginai János és Ábrahámfalvi Imre. Két személyt taláunk csupán, akik nem a Jekelfalviaknak a fentiek során körvonalazódó földrajzi látóhatáráról származtak: a visegrádi Szabó György, illetve a Trencsén megyei Dulóújfalvi András.

1380 és 1385 között a Jekelfalviak ügyvédeként szerepelnek a Rohnak nevezett János⁸³ és fia, Nagy (*magnus*) János is.⁸⁴ E család a sárosi Olysból származott, jó kapcsolataik voltak Szepeshelyen (Jakab fia, Roh Pál a szepesi káptalan kanonokja volt, és a szepesi prépostok vikáriusa 1361–1401 között) és a Tarkói családdal is, nem utolsósorban pedig a szepességi Krigben is volt egy leányágon megörökölt birtokrészük.⁸⁵ 1395 után újabb személy bővítette az ügyvédek sorát: a családot ekkor Aranyási Hankó fia János képviselte a Somosi családdal szembeni perben, aki a Jekelfalva és Miklósvágása határa kapcsán támadt viszályok rendezéséből is kivette a részét.⁸⁶ Az 15. század első évtizedeiben a Jekelfalvi család egyes tagjait Garancsi György, Harakóci Kis Péter, Petróci *Zeurus* István, Aranyási Lőrinc, Krompachi Tőke János és László, Harakóci Jakab fiai, Péter és János, Bertóti Demeter fia Miklós, Korotnoki Lengen Péter és végül Olysoi Bálint képviselték.⁸⁷ Ezt a listát még három olyan személlyel egészíthetjük ki, akik egy-egy per során nemcsak a Jekelfalviak, hanem a perben oldalukon részt vevő más családok nevében

is eljárak (Czenteházi Balázs, Polyánkai Pogány Péter és Bokros Mihály).⁸⁸

A vizsgált hat évtized alatt a különböző perekben a Jekelfalviak 29 ügyvédjét sikerült azonosítani (illetve további hármát, akik nemcsak őket képviselték). Tizenhét közülük a Szepességből származott (58%), nyolc Sárosból (kb. 27%), egy-egy Visegrádról és a Trencsén megyei Dulóújfaluból, kettő származási helyét pedig nem tudtuk azonosítani. Ez a statisztikai számítás egyértelműen a helyi kapcsolatok fontosságára utal. Az ügyvédek rokonsága a Jekelfalviakkal is sokatmondó. Persze nem lehet minden ügyvéd esetében a rokonságnak tulajdonítani a megbízatást. Sok esetben gyakorlati szempontok, mint például a perek sikeres végigvitelében megmutatkozó alkalmasság állhatott az ügyvédvallás mögött. Kázmérfalvi János például a keresett ügyvédek közé tartozott, aki a Jekelfalviakon kívül Zsigrai Klára, Görgei Péter vagy éppen a lőcsei Kis János nevében is eljár.⁸⁹ Hasonló motivációt sejtethetünk Visegrádi Jakab és Dulóújfalvi András kijelölése mögött, akik valószínűleg a nádori és országbírói bíróságokon folytattak tárgyalásokat megbízói nevében. E kérdéskör kutatása még nem tartott, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le. Mindenesetre a klasszikus genealógiai kutatás érdekesebbnek és eredményesebbnek tűnik, ha nemcsak a családi kapcsolatokat vesszük figyelembe, hanem azokat is, amelyek az egyén vagy a család egy-egy konkrét helyzetben megmutatkozó döntése alapján alakultak ki.

***

A 15. század elejéig csaknem kétszáz Jekelfalviakra vonatkozó oklevelet sikerült összegyűjtenünk. E kutatómunkának köszönhetően összeállíthatóvá vált részletes családfájuk is. Ráadásul házassági kapcsolataikat kombinálva az ügyvédek azonosítására vonatkozó kutatással sikerült azonosítani a család „földrajzi látóhatárát”, ami „a társadalmi látóhatárral” együtt segít meghatározni a Jekelfalviak társadalmi pozícióját a magyar nemességben belül. A fenti elemzések alapján arra juthatunk, hogy a városi környezetből (Gölnicbánya) származó család két nemzedék alatt a nemesség középső rétegébe került. Tagjai ugyan egy országos vagy megyei tisztiséget sem töltöttek be, házasságaik ugyanakkor ilyen családokkal kialakuló kapcsolatokról árulkodnak. Egyik családtag esetében sem ismerünk egyházi pályára utaló adatot, bár az valószínű, hogy ilyen karrier várt Lőrinc fia Jánosra az eltűnt palástittal kapcsolatos incidens előtt. Jóllehet a család férfitagjainak száma a 14. század során folyamatosan emelkedett, a 14. és 15. század fordulóján több águk is kihalt fiágon. Noha ez nem egyedi jelenség, mégis szükséges lenne ezzel kapcsolatban részletesebb kutatást végezni, és más családok helyzetével való összevetést követően messzemenőbb következtetéseket levonni.

⁸⁰ Reg. Arp. II/2–3. 2599. sz.

⁸¹ Fejér X/2. 589–590.

⁸² DL 83 369., DL 60 422. – Fejér IX/5. 425. az 1385. évi szepesi káptalani oklevelet tévesen 1380. éviként közölte.

⁸³ DL 83 377.

⁸⁴ DL 13 490.

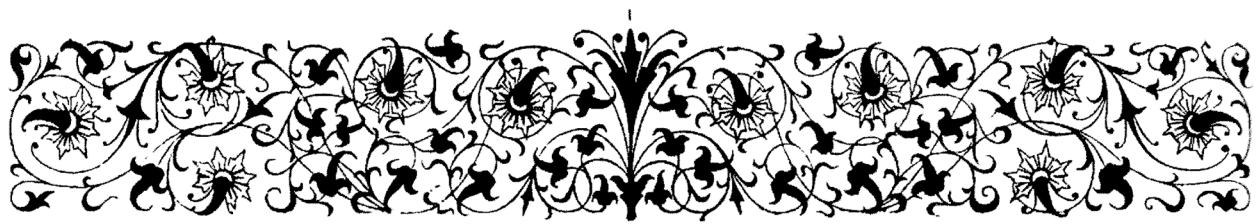
⁸⁵ Az Olysoiák kapcsolataira Szepeshely környékén I. *Labanc Peter*: Počiatky úradu vikára spišského prepošta [A szepesi prépost vikáriusi hivatalának kezdetei]. *Studia Historica Tyrnaviensia* XVII. Szerk. Vladimír Rábik. Trnava, 2015. 83–85. – A régi birtoklásra I. DL 41372.

⁸⁶ DL 83 451., DL 60 520.

⁸⁷ DL 83 495., DL 60 520., DL 83 514., DL 60 698., DL 60 751.

⁸⁸ DL 60 657., DL 60 690., DL 60 706.

⁸⁹ DL 63 715., DL 63 720., DL 13 493.

NÉMETH JÁNOS

Kötelezvényhitelesítés és írástudás a 17–18. századi Sopronban

A korai alfabetizáció egy adott népességen belüli aránya és megoszlása kutatásának egyik elsődleges forrása az aláírások. A vizsgált forráscsoportokban az aláírásnak jellemzően jogi funkciója volt (kötelezettségvállalás, rendelkezés igazolása a rendelkező, illetve tanúk által), és az adott jogi funkcióra vonatkozó formai követelmények azt is meghatározhaták, mely esetekben volt szükség aláírásra.

Az okirathitelesítés egyéb formáinak összefüggése az aláírásokkal közismert,¹ ám a kérdés kevésbé kutatott,² az alfabetizációkutatásban sem jelenik meg hangsúlyosan. Jelen dolgozat az aláírni tudás mértékét és megoszlását vizsgálja a 17–18. századi Sopron lakosságában, az aláírásokat a kötelezvényhitelesítés összefüggésébe helyezve.

Az alfabetizáció népességen belüli arányának megállapításához a szakirodalom általában aláírással hitelesített magánokiratokat és anyakönyveket vizsgál.³ Anglia, Franciaország és Hollandia egyházi jegyzőkönyveiben legkésőbb a 18. századtól a vőlegény vagy mindkét házasulandó fél aláírásával erősítette meg házassági szándékát. A bíróságok előtt tett tanúvallomásokat a tanúk szintén gyakran aláírták.⁴ Németországban, Ausztriában és Magyarországon azonban mindkét

forrástípusban hiányzik az aláírás. Az alfabetizáció mértékét ezekben az országokban ezért csak egyes kivételes forrásadottságú helyek, illetve területek esetében lehet megállapítani. Ilyen az a néhány tucat Oldenburg melletti falu, melyekben az evangélikus papok a 17. és 18. században összeírták az írni és olvasni tudó lakosokat.⁵ A magyar alfabetizációkutatás statisztikailag kiértékelhető adatokat kötelezvényekben, végrendeletekben, osztálylevelekben, egyezséglevelekben, uradalmi gazdasági iratokban, hiteleshelyek előtt tett felvállásokban, úrbrendezési iratokban és néhány egyéb irattípusban talál. Ezeket a forráscsoportokat eddig néhány, főként dunántúli terület és mezőváros, valamint a szabad királyi város Győr esetében értékelték ki, illetve vizsgálták meg.⁶

Jelen dolgozat az aláírni tudás mértékét és megoszlását vizsgálja a 17–18. századi Sopron lakosságában a Soproni Levéltárban őrzött nem nemesi kiállítótól származó kötelezvények tükrében.⁷ A reverzálisfondban található 562

¹ Vö. *Matthias Senn*: Siegel in der Neuzeit. In: *Historisches Lexikon der Schweiz*. 2012, online kiadás: <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D12808.php/>, utolsó megtekintés 2017.9.22-én.

² A történeti Magyarország vonatkozásában a kérdéssel tudomásom szerint egyetlen tanulmány foglalkozik részletesen: *Neumann Tibor*: Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején. *Turul*, 83 (2010) 2. sz. 33–53. Az európai szakirodalom bőségebb, azonban elsősorban a királyi, pápai és közjegyzői oklevelek hitelesítésének módjait vizsgálja.

³ Az aláírni tudás mértéke nem feltétlenül egyezik meg teljesen az írni-olvasni tudás mértékével. Vö. erről *Béatrice Fraenkel*: *La signature*. Genève d'un signe. Gallimard, Paris, 1992. 155sk.

⁴ Franciaországban az igazságszolgáltatás képviselői (bírók), valamint az az 1539-es villers-cotterêts-i (§52, 62, 175), majd az 1554-es fontainebleau-i rendelet óta a bírók, ügyvédek, közjegyzők és papok számára királyi rendeletek írták elő az ítéletlevelek, születési anyakönyvek, közjegyzői és jegyzői dokumentumok, szerződő felek számára pedig a szerződések aláírással történő hitelesítését; vö. *Isabelle de Lamberterie*: *La valeur juridique de la signature, perspective de longue durée*. *Hypothèses*, 9 (2006) 361–370; a villers-cotterêts-i rendelet kiadása: *Isambert / Decrusy / Armet*: *Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 450, jusqu'à la révolution de 1789*. Tome XII. 1514–1546. Paris, 1828. 600–640. A rendeletek végrehajtása a francia királyság középső területein történt meg a legkorábban, más területeken azonban száz évnél is tovább elhúzódott, *B. Fraenkel*: *La signature*, i. m. 158.

⁵ *Tóth István György*: *Mivelhogy magad írást nem tudsz*. Az írás térhódítása a művelődésben a korai Magyarországon. Budapest, 1996. 237–242.

⁶ A forrástípusokat felsorolja és azok vizsgálatára szakirodalmi példákat ad *Hudi József*: *Az írni-olvasni tudás helyzete Veszprém megyében 1797-ben*. *Acta Papensia*, 2 (2002) 161–171. Győrre l. *Horváth József*: *Írásbeliség és végrendekezési gyakorlat Győrben a XVII. században*. In: *Acta Papensia*, 2 (2002) 81–98, a Dunántúlra pedig *Tóth István György* publikációit, különösen *Tóth I. Gy.*: *Mivelhogy magad írást nem tudsz*, i. m.

⁷ Jelen cikk a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára Prof. Dr. Mollay Károly, Sopron város díszpolgára, a Soproni Szemle főszerkesztője születésének századik évfordulója tiszteletére szervezett emlékkonferencián, 2013.11.14-én elhangzott azonos című előadás csekély mértékben bővített írott változata. Az aláírásvizsgálat a soproni német kancelláriai nyelv magánszemélyek írott nyelvhasználatára gyakorolt stílushatása kutatásának összefüggésében született, ezért azt a forráscsoportot – ti. a kötelezvényeket – vizsgálja, amelyben a legnagyobb valószínűséggel maradhettek fenn mind magánszemélyek által írt szövegek, mind az ezek nyelvi mintájául szolgálhatott kancelláriai keletkezésű szövegek. Nem vizsgálja a magánokiratok egy másik csoportját, a Sopronban fennmaradt több ezer végrendeletnek az aláírásait (az aláírás jogi szerepének kialakulásához a végrendeletekben vö. *B. Fraenkel*: *La signature* i. m. 31). Egy 100, 1640 és 1780 között íródott végrendeletből álló minta vizsgálata alapján ugyanis az aláírások többsége a városi tanács tagjaitól és a városjegyzőktől mint tanúktól származik (az átnézett végrendeletek a következő ladulákban találhatóak: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Soproni Városi Levéltár (= SVL) Oe Testamenta Lad. A Fasc. II–III, Lad. B Fasc. II–IV). A végrendeletek ritkán írtak alá, s jellemzően a városvezetésbe tartozó lakók szűk és írástudó csoportjából választottak

kötelezvényhez⁸ 1212 kiállítási és hitelesítési cselekmény tartozik, amelyek 960–963 kiállító és hitelesítő között oszlanak meg. Amennyiben egy kötelezvényt több kiállító állított ki, azt ugyanannyi kiállítási cselekménynek tekintettem. Johann Bernhard Lochner (11 hitelesítés) és Erhard Adam Resch (70 hitelesítés) ügyvédek kivételével a többszörös hitelesítők, illetve kiállítók rendszerint 2–3 iratot hitelesítettek vagy állítottak ki. A kötelezvények megoszlása a vizsgált időszakban (1569–1786) nem egyenletes. Több évtizedből nem maradt fenn kötelezvény, vagy csak csekély számú: 1569-től 1590-ig mindössze 3, 1593 és 1614 között egyetlen sem, 1681-től 1700-ig 3, 1721-től 1770-ig tíz. Ezeket a kötelezvényeket a statisztikai értékelésekben nem vettem figyelembe. A fennmaradó időszakot – két kivétellel – 20 éves szakaszokra osztottam. A statisztikailag kiértékelhető kötelezvények száma ezekben az időszakokban a következő:

1590–1592: 23
 1615–1640: 66
 1641–1660: 282
 1661–1680: 113
 1701–1720: 25
 1771–1790: 30

Nem minden kötelezvényt állítottak ki, illetve hitelesítettek soproni lakosok. A 963 kiállító és hitelesítő közül 370 (az iratkiállítás időpontjában) Sopronon, és hét jobbágyközségén kívül lakott (38,42%). További 106 (11%) a jobbágyközségek lakosa volt. A kiállítók és hitelesítők fele tehát nem volt soproni. Ha ezt a csoportot figyelmen kívül hagyjuk, akkor főleg az 1630 és 1680 közötti évtizedek ígérnek statisztikailag reprezentatív mintát az alfabetizációkutatás számára. Az alábbiakban látni fogjuk azonban, hogy a 18. század elejéről származó kis számú kötelezvényből szintén világos kép rajzolható meg az alfabetizáció akkori mértékéről. Az 1590–92 között készült 23 reverzális ellenben nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben reprezentatív. Közülük ugyanis 21 kötelezvényt ugyanabban az ügyben, nevezetesen az elhunyt soproni pap, Johann Schwendtner örökségével kapcsolatban állítottak ki.

A fennmaradt kötelezvények 1680-ig tartó megszakítatlan sora 1615-ben indul. Hogy miért pont ekkor, és miért éppen az 1679–80. évi nagy pestis után szakad meg a sor, amikor az örökösödési eljárások, s ezzel együtt a kötelezvények számának emelkedését várnánk, hogy azután két évtizedes szünet

tanúkat, ezért a végrendeletek a soproni lakosság alfabetizációs rátájának vizsgálatára – egy tanulmány keretében – kevésbé alkalmas forráscsoport. Az említett, 100 végrendeletből álló minta áttekintése alapján a végrendeletek tanúk általi hitelesítésében a pecsét melletti aláírás használat egyébként később terjedt el, mint a kötelezvények aláírása a kiállító által. Az aláírás hiányán kívül a végrendeletek záró formulája még az 1670-es években is csak ritkán említi, hogy a végrendelező a tanúkat a pecsételéssel mellett a végrendelet aláírására is kérte. Az egyik első említés Eva Regina Bischoff 1665. évi végrendeletében található, l. *D. Szakács Anita: Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit. / 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténet forrásai. Ödenburg / Sopron, 2008. 90.*
⁸ SVL 1003 j) = Oe Lad. XXVI. et AA. Variae reversales; 1569–1786.

után 1700-ban csekélyebb intenzitással újra folytatódjon, egyelőre nem ismert. A kérdés túlmutat jelen cikk tárgyán, jövőbeni vizsgálata azonban segíthet megismerni a járványok idején történő végrendelezési gyakorlatot is.

A statisztikai számításokban figyelembe vehető reverzálisokban található aláírások száma nem áll egyenes arányban az írástudó személyek számával. Az aláírásnak ugyanúgy hitelesítő szerepe volt, mint a pecsétnek. Hogy egy oklevél hitelesítéséhez mikor volt szükség saját kezű aláírásra, az a kötelezvénytípusok, illetve a pecsét- és aláírás használat összehasonlító vizsgálatából derül ki.

1658-ig az aláírás nélküli kötelezvények vannak többségben,⁹ jóllehet az 1640-es évektől a kiállító és a jelenlévő, gyakran ügyvéd foglalkozású tanúk pecséttel történő hitelesítése mellett utóbbiak a kötelezvényeket alá is írják. Amennyiben valaki nem rendelkezett pecséttel, a kötelezvényhitelesítésnek ebben az elsősorban pecsét használattal történő időszakában, de még a 18. században is, a hitelesítés más személy pecsétjével is történhetett.¹⁰ A hitelességhez mindössze a pecsét tulajdonosának a kötelezvény szövegében történő megnevezése volt szükséges, mely tulajdonos többnyire tanúként is jelen volt a kötelezvény kiállításánál. Az 1640-nel bezárólag kiállított 84 értékelhető kötelezvény közül 57-et pecséttel, 24-et pecséttel és aláírással, 3-at pedig aláírással hitelesítettek. Mindemellett számos pecsétes kötelezvény kiállítója nem, vagy nem csak saját pecsétjét nyomta a kötelezvény(ek)re, hanem azt tanúkkal is lepecsételtette.

A fenti minta 85 pecséttel történő hitelesítési cselekménye közül 44, jórészt nők helyett történt hitelesítés nem saját pecséttel történt, mellyel a kiállítók az esetek többségében nem is rendelkeztek. A pecsét a kötelezvények hitelesítéséhez azokban az esetekben is elégséges volt, amikor a kiállítók igazolhatóan gyakorlott írnokok voltak. 1590-ben Johann Schwendtner pap végrendeletét csak pecsétjével hitelesítette, aláírásával azonban nem. Ugyanígy tett 1617-ben Jacob Stainer városbíró és Wolf Artner tanácsos, valamint 1637-ben Urban Mayr, az aflenzi prépostság bírása, akik egy-egy kötelezvényt nem írtak alá.¹¹ A hitelesítés formájában bekövetkezett változás nagyon világosan mutatkozik meg a több alkalommal gyámságot vállaló ügyvéd, Erhard Adam Resch által hitelesített kötelezvényekben. Resch az 1640–1672 közötti időben 70 kötelezvényt hitelesített. Az 1659-ig keletkezett 47

⁹ Például SVL Lad. XXVI. et AA. Fasc. V. Num. 290. Itt és a továbbiakban minden hivatkozott levéltári irat lelőhelye a Sopron Városi Levéltár. Fondjelzet nélkül utalok a hagyományosan így hivatkozott, az Oertel-féle iratrendezésre összeállított ladulákra, melyek fondjelzete SVL 1003 aa.

¹⁰ A pecséttel rendelkező polgárok arányáról Sopronból a 18. századból van adatunk: Tompos Ernő a soproni városi levéltárban őrzött 18. századi végrendeleteken található pecsétet vizsgálva az 1715-ből ismert 586 polgárcsalád 27%-ánál talált egyértelműen megállapítható pecsét használatot. L. *Tompos Ernő: Címeres pecsétek különös tekintettel a polgári címerekre. Soproni Szemle, 6 (1942) 42–54, 126–130, 177–183, 270–276, különösen 45.* A polgári pecsét használat közép-európai szakirodalma csekély, s még ritkábban említi a szakirodalom a hitelesítő funkciójú aláírás elterjedésének összefüggését a pecsét használat visszaszorulásával. L. pl. *Andrea Stieldorf: Siegelkunde: Basiswissen. Hannover, 2004. 46–51, különösen 51.* A polgári pecsétek középkori elterjedéséről német nyelvterületen l. *Erich Kittel: Siegel. Braunschweig, 1970. 367–382.*

¹¹ Lad. XXVI. et AA. Fasc. I. Num. 4., 25.; Fasc. II. Num. 69.

kötelezvényből 26-ot mindössze pecsénnyomással hitelesített, és csak 21-et aláírással is (44,68%). 1660-tól azonban minden reverzálist aláírt (23).¹²

A vizsgált kötelezvények között (a továbbiakban: a korpuszban) az utolsó csak pecséttel hitelesített Sopronból 1668-ból származik,¹³ a szomszédos Sopronkeresztúrról 1680-ból.¹⁴ A pecséttel és aláírással való hitelesítésre történő átmenetben egyebek mellett az játszott szerepet, hogy körülbelül 1630 óta a kiállítók abban az esetben, ha – pl. ifjú koruk okán – még nem rendelkeztek pecséttel vagy az nem volt náluk, aláírták a kötelezvényüket. Az első ilyen eset említése 1631-ből származik: „hab ich dießen schein, vnd verzicht, weil ich der zeit mein Pedschafft nit beyhandden habe, mit aigner hand vnderschriben, vnd zu mehrer gezeignuß der sachen sonders fleiß erbetten, den Ernuesten herrn hanß Paul helden gerichtts Aduocaten in Oedenburg, daß er diesen verzichtschein, neben mier mit aigner hand vnderschriben.”¹⁵ A korpuszban további nyolc kötelezvény említi¹⁶ – az utolsó 1711-ből származik –, hogy a kiállító azért írja alá, mert nem rendelkezik pecséttel vagy otthon felejtette azt. A pecsét mint a hitelesítés elsődleges eszköze szerepe a 17. században még olyannyira magától értetődő volt a soproniak számára, hogy a kötelezvényt kiállító Sophia Meißlin, az írástudó Georg Kampel belső tanácsos lánya még 1703-ban is szükségét látta, hogy saját pecsét hiányában azt aláírása mellett egy kereszttel helyettesítse: „habe Ich Eingangs bekennende Sophia Meißlin dise VerzichtsQuitung eigenhändig unterschriben, und in Ermangelung eines eigenthuml[ichen] Pettschaffts mit vorgezeichnetem x corroboriret.”¹⁷ Ugyanezt tette a tanúként jelen lévő férje, Paul Meißl, és csak az ügyvéd Rudolf Müller nyomta rá pecsétjét, aki előtt a kötelezvény kiállítása történt.

Körülbelül 1660 után túlsúlyba kerülnek a pecséttel és aláírással történő hitelesítések. Néhány éven belül elterjed

az a szokás is, hogy a megerősítő formulában (*corroboratio*) külön megemlítik, ha az irat kiállítója nem tud írni. Ezek az utalások a soproni alfabetizáció mértéke megállapításának lényeges forrásai. Az ilyen utalásokra vonatkozó néhány korai adat (pl. egy 1636. évi kötelezvényben) ellenére a megerősítő formulák eleinte nem utalnak a kiállító írástudatlanságára. Mindössze annyit említenek meg, hogy az illető nem rendelkezik pecséttel, a kötelezvényt ezért a tanúk pecsétje és aláírása hitelesíti.¹⁸ A kiállító hiányzó írástudására szövegükben utaló korai kötelezvények¹⁹ (1636-ból, 1647-ből és 1648-ból) egyébként kivétel nélkül Sopronon kívül lakó kiállítóktól származnak. Az 1660-as évek közepétől aztán minden esetben megemlítésre kerül, ha a kiállító nem írástudó, és az kötelezvényt ezért másokkal íratja alá s pecsételteti le.²⁰

Lassanként a kötelezvényeknek a saját pecséttel és tanúk aláírásával, valamint pecsétjével történő hitelesítése sem felelt azonban már meg a hatóságok kötelezvényhitelesítésre vonatkozó kívánalmainak. A kiállítónak pecsétje mellett valamilyen módon a nevét is fel kellett tüntetnie a kötelezvényeken. Szerepelnie kellett rajtuk a névaláírásának, amely nem jelenti azonban feltétlenül azt is, hogy a kiállító maga írta volna le a nevét. Néhány esetben a kötelezvény szövege megemlíti, hogy a kiállító másokkal íratva nevét pecsétje mellé, mert ő maga nem tudott írni. Így tett 1667-ben a nem soproni lakos, Maria Magdalena Pfeifferin, amikor pecsétjével megerősítette a bátyjával együtt kiállított kötelezvényét: „ich Maria Magdalena Pfeifferin aber, weiln ich deß schreibens unkündig den Edlen und Gestr[engen] herrn Georg Tauffner der N[ieder] O[esterreichischen] Landsrechten Weispoten dienstliches fleißes erbeten, daß er an stat meiner, meinen nahmen, neben den vorgedruckten petschafft, hieher geschriben hat.”²¹ A korpuszban a kötelezvénykiállító más által leírt neve és pecsétje melletti első kereszt 1661-ben jelenik meg.²²

Hogy a kereszt mikor terjed el az írni nem tudó személyek aláírásaként, egyelőre nem lehet pontosan megállapítani. 1661 és 1700 között mindössze négyszer fordul elő. 1701-től, két olyan évtized után, melyből a reverzálisfondban szinte egyáltalán nem maradt fenn kötelezvény, már bevett szokásként jelenik meg. A 18. században már minden kötelezvényt aláírással is hitelesítettek. Vagy a kiállító és legtöbbször tanúk aláírásával is, vagy tanúk aláírásával és a kiállító keresztjével,

¹² A pecséttel történő hitelesítés is változik a története során. A vizsgált időszak elején még előfordulnak esetek, amikor magát a pecsét rányomásának tényét is tanúknak kellett igazolni: „Gezeugen vmb das Insigel. Sein Die beschaiden. Hannß Khärpff, vnd Christoff Streiß” („A pecsételés tanúi a bölcs Hannß Khärpff és Christoff Streiß”) – áll egy 1592-ben Schrobhausen-ben kiállított meghatalmazó levélben (Lad. XXVI et AA. Fasc. I. Num. 21). A középkori Magyarországon a hiteles helyeken kiállított oklevelek hitelesítésének történetéhez számos értékes adattal szolgál Eckhart Ferenc. *L. Franz Eckhart: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, IX. Ergänzungsband, 2. Heft, Innsbruck, 1913/1915. 395–558), a pecséttel történő hitelesítés történetéhez l. *Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecsét-használat története a középkorban. 1. bővített, javított kiadás, Budapest, 1993.*

¹³ Lad. XXVI et AA. Fasc. VI. Num. 405.

¹⁴ Lad. XXVI et AA. Fasc. VII. Num. 440.

¹⁵ „mivel jelenleg nincs nálam a pecsétem, ezt az igazolást, avagy kötelezvényt saját kezűleg aláírtam, s a dolog nagyobb hitelessége végett nagy tisztelettel megkértem a tiszteletreméltó soproni Hans Paul Held ügyvéd urat, hogy a kötelezvényt mellettem ő is írja alá saját kezűleg” Lad. XXVI et AA. Fasc. II. Num. 52.

¹⁶ Lad. XXVI et AA. Fasc. III. Num. 121, 165; Fasc. IV. Num. 235; Fasc. VI. Num. 371, 412; Fasc. VII. Num. 432, 452, 455.

¹⁷ „én, a kötelezvényt adó Sophia Meißlin ezt a kötelezvényt saját kezűleg aláírtam és saját pecsét hiányában a nevem elé rajzolt kereszttel megerősíttem”, Lad. XXVI et AA. Fasc. VII. Num. 449; vö. *Tóth I. Gy.: Mivelhogy magad írást nem tudsz, i. m. 120.*

¹⁸ Lad. XXVI et AA. Fasc. IV. Num. 262, 269, 272; Fasc. V. Num. 328, 330, 339, 344; Fasc. VI. Num. 361.

¹⁹ Lad. XXVI et AA. Fasc. II. Num. 66; Fasc. III. Num. 122; Fasc. III. Num. 130.

²⁰ Horváth József a győri végrendeleteken található aláírásokat vizsgálva, a 17. század második feléből származó végrendeletek esetében azonban számszerű vizsgálatot nem folytatva megfigyeli, hogy a század utolsó évtizedeiben a győri végrendeletekben „lényegesen felértékelődik az aláírások szerepe. Lassanként megjelennek a testálók aláírásai; és azt is megindokolja a lejegyző személy, ha mással kellett aláírni a testamentumot” (*Horváth J.: Írásbeliség i. m. 94sk.*).

²¹ „Én, Magdalena Pfeiferin pedig, mivel írni nem tudok, buzgó szorgalommal megkértem Georg Taufner urat, az alsó-ausztriai tartományi bíróság törvényszolgáját, hogy a nevemet helyettem az előzetesen idenyomott pecséttem mellé leírta.” Lad. XXVI et AA. Fasc. VI. Num. 401.

²² Lad. XXVI et AA. Fasc. V. Num. 348.

vagy csak tanúk aláírásával.²³ Utóbbi eset egyre ritkábbá vált, és a kiállító pecsétjét ez esetekben is a kötelezvényre nyomta. Az aláírás nem csak kötelező része volt már a kötelezvényeknek, hanem önmagában is elegendő volt a hitelesítéshez. Erre ugyan ritkán történt példa, 1711-ből azonban fennmaradt egy kötelezvény, amit nem csak a kiállító hitelesített saját pecsét hiányában aláírásával, hanem a két tanú, köztük az ügyvéd, Johann Wohlmüt is csak aláírásával hitelesített.²⁴

A fenti megfigyeléseknek van egy fontos következményük a kötelezvényeken található aláírások statisztikai értelmezésére nézve: 1700 előtt a kötelezvényeken a kiállítók és tanúk aláírásának hiányából nem feltétlenül következtethetünk ezeknek a személyeknek a hiányzó írástudására. Körülbelül 1658 után, amikortól az aláírást tartalmazó kötelezvények kerülnek túlsúlyba, mindenesetre feltételezhetjük azt. Ugyanakkor egy személy hiányzó írástudásából nem következik, hogy az illető olvasni sem tudott.²⁵ Az alábbi táblázatok azon személyek számát mutatják, akik kiállítóként vagy tanúként aláírtak, illetve nem írtak alá kötelezvényt, valamint származási hely, jogállapot, iskolázottság (értelmiségiek), illetve a kiállítás éve szerint a kiállítási és hitelesítési cselekmények számát.²⁶ A származási hely és a jogállapot szerinti rendezés célja, hogy lehetővé váljon az írástudás, és a vélhető iskolázottság óvatos összevetése, s hogy biztosított legyen a társadalmi pozíció és az írástudás közti összefüggések elemzésének lehetősége.²⁷

Azokat a személyeket, akik több időszakban állítottak ki, illetve hitelesítettek kötelezvényeket, valamint azokat, akik egy kötelezvényt aláírtak, egy másikat azonban nem, értelemszerűen kétszer számoltam. Az előbbi esetben mindössze három személyről van szó, utóbbiban azonban 32-ről. Kettős előfordulásukat a statisztikai elemzésben természetesen figyelembe vettem.

²³ Kivételt képeznek a hatóságok, melyek leveleiket csak pecséttel hitelesítik, mely mellett kiírhatják a hatóság nevét, de aláírásnak nem kell szerepelni (pl. Lad. XXVI et AA. Fasc. VIII. Num. 504-1, az esslingeni tanács levele Sopron magisztrátusához 1783-ból).

²⁴ Lad. XXVI et AA. Fasc. VII. Num. 455.

²⁵ Vö. Tóth István György megfigyeléseit, *Tóth I. Gy.*: Mivelhogy magad írást nem tudsz i. m.

²⁶ A táblázatokban található statisztikai összesítés nem különbözteti meg a kiállítói és tanúaláírásokat. A kötelezvények elemzésekor ezt a különbségtételt megtettem és ahol az aláíró személy kiállítói vagy tanúi szerepe befolyásolta a kötelezvényhitelesítés módját, ott ezt a cikk szövegében említtem meg.

²⁷ Az értelmiségiek csoportjába az írással hivatásszerűen foglalkozó, jellemzően egyetemet látogatott papokat, tanárokat és ügyvédeket sorolom. A származási hely, jogállapot és foglalkozás megállapításánál Házi Jenő elsősorban a soproni polgárkönyvek adatait feldolgozó adattárát vettem alapul: *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Budapest, 1982. A jogállapot megállapításának nehézségeihez vö. *Dominkovits Péter*: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. In: A város térben és időben (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Konferencia Sopron szabad királyi város 725. évéről. (Szerk. Turbully Éva.) Sopron, 2002. 123–170. különösen 133sk.

Magyarázat (1. táblázat):

A) Sopronban lakó személyek

A) I, polgárok (polgárfiúk) / polgárlányok: polgár, aki egyben polgárfiú, polgárlány, vagy Sopronban élő értelmiségi gyermeke, s aki legkésőbb iskolás korától Sopronban él

A) II, polgárok: soproni polgár, kinek felmenői nem ismertek vagy nem ismert, apja mikor lett polgár, és iskolás korában már Sopronban élt-e

A) III, beköltözött polgárok: Sopronba költözött, s ott polgárjogot nyert személyek

A) IV, Sopronban felnőtt soproni polgárok: apjuk soproni lakos, maguk polgárok, és vélhetően Sopronban nőttek fel

A) V, értelmiségiek: soproni (nem polgári jogállású) értelmiségiek, akiknek felmenője ismeretlen

A) VI, lakosok (Mitwohner): soproni lakosok (még ha bizonyosan nem ott nőttek is fel, pl. csak Sopronba mentek férjhez; s akkor is, ha apjukról mindössze annyit tudunk, hogy valamikor soproni polgár volt)

A) VII, vélhetően „lakos” (Mitwohner) jogállású²⁸ soproniak/soproni születésűek: ismeretlen jogállású személyek (esetleg annyi ismert róluk, hogy apjuk soproni polgár, vagy lakos), kik azonban bizonyosan Sopronban laktak, vagy elemi iskolájuk befejezéséig, illetve nagykorúságuk eléréséig Sopronban éltek

A) VIII, polgárfiúk, vélhetően soproni lakosok: apjuk soproni polgár, s maguk vélhetően Sopronban laktak

A) IX, vélhető, de nem azonosítható polgárok: a Házi Jenő soproni polgárjegyzékében felsorolt polgárokkal bizonyossággal nem megfeleltethető személyek, kik azonban vélhetően soproni polgárok²⁹

Magyarázat (2. táblázat):

B) Sopron jobbágyfalvainak lakói

B) I, jobbágyfalvak lakói: Sopron valamely jobbágyfalvában lakó, vagy bizonyosan ott felnőtt személyek

B) II, balfi (Sopron jobbágyfalva) születésű

C) Nem Sopronban, s jobbágyfalvaiban lakó személyek

C) I, nem soproniak: nem Sopronban, illetve jobbágyfalvaiban lakó személyek

C) II, vélhetőleg nem soproniak: lakó- és származási helyük ismeretlen, de nagy valószínűséggel nem Sopronban, vagy Sopron valamely jobbágyfalvában lakó, onnan származó, vagy elemi iskolába ott járt személyek

D) Ismeretlen lakhelyű és származási helyű személyek

A táblázatok adatai megerősítik és kibővítik a fenti megállapításokat. A soproni polgárság minden rétegében és a nem soproniak közt (C I) az itt 1641-es kezdő- és 1660-as záró évvel definiált időszakig az aláírás nélküli, 1661 után az aláírást tartalmazó hitelesítések vannak túlsúlyban. Ez a megoszlás nem áll a kiállítók és hitelesítők három csoportjára. A Sopronban élő értelmiségiek (A V) már az 1641–1660 közötti évtizedekben aláírják a kötelezvényeket. Ebből azonban nem

²⁸ A Mitwohner-ek polgárjoggal nem rendelkező lakosok. A továbbiakban a „lakosok (Mitwohner)” kifejezéssel utalok rájuk.

²⁹ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok, i. m.

I. táblázat: Aláírások soproni kötelezvényeken 1590–1790 között: soproni lakosok

	aláír		nem ír alá		keresztet tesz	
	személyek	kiállítási / hitelesítési cselekmény	személyek	kiállítási / hitelesítési cselekmény	személyek	kiállítási / hitelesítési cselekmény
A) Sopronban lakó személyek	211	327	264	317	22	22
A) I, polgárok (polgárfiúk) / polgárlányok	93	159	97	132	10	10
1590–1592	-	-	-	-	-	-
1615–1640	1	1	20	24	-	-
1641–1660	23	33	56	96	-	-
1661–1680	37	84	20	21	1	1
1701–1720	14	20	1	1	8	8
1771–1790	3	3	-	-	-	-
A) II, polgárok	24	36	51	62	1	1
1590–1592	-	-	2	2	-	-
1615–1640	3	3	15	18	-	-
1641–1660	17	29	30	38	-	-
1661–1680	2	2	3	3	-	-
1701–1720	1	1	-	-	-	-
1771–1790	-	-	-	-	-	-
A) III, beköltözött polgárok	43	66	32	38	1	1
1590–1592	-	-	-	-	-	-
1615–1640	3	4	4	4	-	-
1641–1660	12	15	23	29	-	-
1661–1680	11	26	5	5	-	-
1701–1720	5	6	-	-	1	1
1771–1790	8	8	-	-	-	-
A) IV, Sopronban felnőtt polgárok	1	1	1	1	-	-
1641–1660	-	-	1	1	-	-
1661–1680	1	1	-	-	-	-
A) V, értelmiségiek	18	27	7	10	-	-
1590–1592	2	5	4	6	-	-
1615–1640	1	1	3	4	-	-
1641–1660	7	9	-	-	-	-
1661–1680	1	1	-	-	-	-
1701–1720	1	1	-	-	-	-
1771–1790	5	9	-	-	-	-
A) VI, lakosok (Mitwohner)	20	24	74	74	7	7
1590–1592	-	-	2	2	-	-
1615–1640	2	2	18	18	-	-
1641–1660	5	8	40	40	-	-
1661–1680	5	6	14	14	-	-
1701–1720	3	3	-	-	3	3
1771–1790	3	3	-	-	4	4
A) VII, vélhetően „lakos” jogállású soproniak / soproni születésűek	8	9	7	8	2	2
1641–1660	1	1	5	6	-	-
1661–1680	4	5	2	2	1	1
1701–1720	2	2	-	-	1	1
1771–1790	1	1	-	-	-	-
A) VIII, polgárfiúk, vélhetően soproni lakosok	2	2	1	1	1	1
1641–1660	-	-	1	1	-	-
1661–1680	1	1	-	-	-	-
1701–1720	-	-	-	-	1	1
A) IX, vélhető, de nem azonosítható polgárok	2	3	1	1	-	-
1641–1660	-	-	1	1	-	-
1661–1680	-	-	-	-	-	-
1701–1720	1	1	-	-	-	-

2. táblázat: Alíráások soproni kötelezvényeken 1590–1790 között: Nem soproni lakosok és ismeretlen személyek

	aláír		nem ír alá		keresztet tesz	
	személyek	kiállítási / hitelesítési cselekmény	személyek	kiállítási / hitelesítési cselekmény	személyek	kiállítási cselekmény
B) Sopron jobbágyfalvainak lakói	8	8	95	103	1	1
B) I, jobbágyfalvak lakói	8	8	95	103	-	-
1590–1592					-	-
1615–1640	-	-	15	15	-	-
1641–1660	3	3	64	71	-	-
1661–1680	5	5	16	16	-	-
1701–1720					-	-
1771–1790					-	-
B) II, balfi születésű	-	-	-	-	1	1
1701–1720	-	-	-	-	1	1
C) nem Sopronban, vagy jobbágyfalvaiban lakó személyek	145	167	178	191	5	6
C) I, nem soproni	132	152	164	177	3	4
1590–1592	6	10	9	14	-	-
1615–1640	10	13	39	40	-	-
1641–1660	82	89	98	103	-	-
1661–1680	22	26	16	17	1	2
1701–1720	3	3	-	-	1	1
1771–1790	7	7	2	2	-	-
C) II, vélhetően nem soproni személyek	13	15	14	14	2	2
1590–1592	-	-	-	-	-	-
1615–1640	4	4	1	1	-	-
1641–1660	6	6	9	9	-	-
1661–1680	1	1	4	4	1	1
1701–1720	-	-	-	-	-	-
1771–1790	1	1	-	-	-	-
D) ismeretlen személyek	26	27	10	10	10	10
1590–1592	-	-	-	-	-	-
1615–1640	1	1	3	3	-	-
1641–1660	9	9	2	2	-	-
1661–1680	13	14	5	5	-	-
1701–1720	1	1	-	-	-	-
1771–1790	1	1	-	-	-	-

következik az, hogy a személyes aláírással történő kötelezvényhitelesítés az értelmiségiek rétegében kezdődne. Az értelmiségiek által kiállított és hitelesített kötelezvények előfordulási adatai a fenti táblázatban – ahogy az statisztikai egyszerűsítésekben olykor előfordul – megtévesztők. Ugyanis bár az értelmiségiek: papok, tanárok, ügyvédek többsége nem volt polgár, az ügyvédek között polgárjoggal rendelkező személyeket is találunk. Ezeket a személyeket a polgárok közé soroltam.³⁰ Ha az általuk kiállított és hitelesített kötelezvényeket az értelmiségiek csoportjában számoltakhoz számítjuk, az 1641–60 közötti időszakban – az értelmiségiek csoportjában – túlsúlyban maradnak az aláírást tartalmazó kötelezvények. A kötelezvények többsége továbbra is az értelmiségiek mint

³⁰ Ez a technikai jellegű döntés a fenti táblázatban megkülönböztetett társadalmi csoportok esetében a táblázat adatai alapján megállapítható aláírási gyakoriságot nem befolyásolja érdemben. A kötelezvények aláírói közül hat ügyvéd rendelkezett polgárjoggal: Jacob Faut, Georg Prunner, Erhard Adam Resch, valamint Georg Melchior, Hans és Marx Zuanna. Ők személyenként 1–5 kötelezvényt hitelesítettek, ötnél többet csak Erhard Adam Resch hitelesített.

tanúk által hitelesített oklevél. Feltételezhető tehát, hogy az aláírással mint a kötelezvényhitelesítésnek a kiállító és/vagy tanúk által történő pecsételéssel melletti eszköze a kötelezvények tanúk aláírása általi hitelesítésének mintája alapján terjed el. Írástudó személyekként és gyakori tanúkként az értelmiségiek fontos szerepet játszanak ebben a folyamatban.

Azoknak a kiállítóknak a második csoportjába, akikre nem érvényes az aláírások túlsúlyba kerülésének fent megállapított időkerete, Sopron jobbágyfalvainak, azaz Balf, Harka, Kópháza, Nyék, Meggyes, Ágfalva és Lépesfalva lakói tartoznak. Ők 1661–80 között (pontosabban 1675-ig) is csak ritkán írják alá – az esetek 23,8%-ában – kötelezvényeiket, és 1640 előtt egyáltalán nem találunk tőlük aláírást.³¹ Az úrbéres falvakban, melyek lakói föld-, illetve szőlőművelő jobbágyok voltak, ez kétségtől egy hiányzó iskolázottsággal és írástudással

³¹ A jobbágyfalvak lakói által aláírt kötelezvények aránya az 1615–1680 közötti időszak viszonylatában 7,77%, míg a soproni lakosok esetében 38,66%.

függ össze.³² 1676-tól a reverzálisfondban már nem találhatók jobbágyfalvak lakói által kiállított, illetve hitelesített kötelezvények. A jobbágyfalvakat érintő kötelezvényeket talán külön archiválták ettől az időtől. A kérdést csak ezirányú kutatás alapján lehet eldönteni.³³

Valószínűleg a hiányzó iskolázottság és írástudás az oka annak is, miért nem tartalmazzák a Sopronban lakó, de polgárjoggal nem rendelkező soproni lakosok által kiállított, illetve hitelesített kötelezvények a kiállító, illetve hitelesítő aláírását (az érintett lakosok 73,68%-a esetében). A polgárjog megszerzésének feltétele az újkorban is egy megfelelő nagyságú vagyon volt, amelynek rendszerint magában kellett foglalnia egy soproni (rész)háztulajdont, és amelyből polgárfelelveteli díjat kellett fizetni.³⁴ Bár némely lakos (Mitwohner) rendelkezett (rész)háztulajdonnal, többségük rosszabb anyagi és alacsonyabb társadalmi helyzetben volt, mint a polgárok. A gimnáziumok, de vélhetően a – német, illetve magyar – elemi iskolák is nehezebben voltak számukra elérhetők, ahol az olvasást és írást elsajátíthatták.³⁵ Vélhetően ez az egyik oka a polgárjoggal nem rendelkező soproni lakosok későbbi alfabetizációjának, ami minden bizonnyal az 1661–1680 között kiállított aláírt kötelezvények csekély arányának hátterében áll. A 10 ismert származási helyű és/vagy foglalkozású lakos közül 5 igazolhatóan vagy vélhetően jobbágy gyermeke. Közülük senki sem írt alá. A lakosok csoportjában az aláírások csekély arányának másik oka a nők magas aránya ebben a csoportban (78,95%; az 1641–60 között készült kötelezvényekben hasonló az arány). Mivel a nők rendszerint nem rendelkeztek polgárjoggal, minden ismeretlen származású polgárfeleséget ebbe a csoportba kellett sorolnom. Ez azonban nem változtat azon a megállapításon, hogy a polgárjog nélküli lakosok csekélyebb aránya tudott írni, mint a polgárok. A lakosok csoport négy férfitagja, egy jobbágyfiú, egy kapás, egy molnár és egy molnárfiú kötelezvényét ugyanis nem írja alá.

Szembetűnő, hogy azok a kötelezvények, melyek kiállítója vagy hitelesítője nem Sopron, vagy valamely jobbágyfalvának lakója, az aláírást nem tartalmazó kötelezvények

dominanciájának időszakában szignifikánsan nagyobb arányban tartalmaznak aláírást, mint a soproni polgárok által kiállított vagy hitelesített kötelezvények. Az összehasonlításból a soproni „lakosokat” (Mitwohner) csekélyebb iskolázási esélyük miatt kizártam.

Az aláíró kiállító és hitelesítő aránya az összes kiállító és hitelesítő számához viszonyítva

	Soproni polgárok (A,I; A,II; A,III; A,IV)	Nem Sopronban, vagy jobbágyfalvaiban lakó személyek (C,I; C,II)
1590–1592	0%	40%
1615–1640	15,22%	25,93%
1641–1660	32,1%	44,88%

A nem soproni, illetve Sopron jobbágyfalvaiban lakos személyek kötelezvényeire jellemző nagyobb aláírási gyakoriság – mely személyek között a fenti mintában hasonlóan a polgárok mintájához több nő is található, utóbbi mintától eltérően azonban néhány jobbágy is szerepel közöttük – talán azzal magyarázható, hogy esetükben mint a soproni városi közösségekben ismeretlen, és a városiakok számára nem azonosítható pecséttel rendelkező személyek esetében a kor jogi gondolkodásában nagyobb igény volt a pecsét mellett aláírással is történő hitelesítésre. Hogy valóban ez-e az oka a nagyobb aláírási gyakoriságnak nem soproni személyeknél, azt további, új forrásokat bevonó vizsgálatoknak kell eldönteniük. Nem zárható ki az sem, hogy a társadalmilag mobilabb családok tagjainál, akik nagy távolságból költöztek Sopronba, és ott távol lakó rokonok javára végrendelkeztek, magasabb volt az alfabetizációs ráta. Az azonban, hogy a hitelesítések nem soproniak által kiállított kötelezvényekben nagyobb arányban fordulnak elő, mint soproniak által kiállított kötelezvényekben, az aláírások fenti megoszlásában nem játszik szerepet, amint azt az alábbi táblázat mutatja.

Az aláíró hitelesítő aránya az összes kiállító és hitelesítő számához viszonyítva

	soproni polgárok (A,I; A,II; A,III; A,IV)	Nem Sopronban vagy jobbágyfalvaiban lakó személyek (C,I; C,II)
1590–1592	0%	13,33% (minta: 15 személy)
1615–1640	6,52%	5,55%
1641–1660	14,29%	6,15%

Az utolsó, és az oktatástörténet valamint a kancelláriai nyelvkutatás számára egyaránt fontos kérdés az adatok reprezentativitására vonatkozik. Egyrészt a polgárok és lakosok számához képest kevés reverzális maradt fenn. Talán sokkal többet nem is állítottak ki. Kötelezvényt ugyanis általában a városházán őrzött örökreszek felvételéről állítottak ki. Ingó örökséget pedig csak kiskorú, ismeretlen helyen tartózkodó, és nem soproni lakos örökösök esetén őrzött a városháza. Másrészt a reverzálisok, az 1658 utáni időben is, amikor az aláírás hiánya már az írástudás hiányára utal, sok évre oszlanak meg, ami az egyes évekhez köthető regiszterek alapján becsült lakosságsszámmal való összehasonlítást csak a kiállító

³² Sopron jobbágyfalvainak iskolatörténete még feldolgozatlan. Az is bizonytalan, maradtak-e fenn vonatkozó források. A kötelezvényekben 1646–1673 között többször említett harkai iskolamester, Johann Ritzinger 1643-tól vélhetően Sopronban lakott Lipótfalváról átköltözött szüleiével és szerzett 1657-ben polgárjogot (*Házi J.*: Soproni polgárcsaládok i. m. 756). A közeli Harkára bizonnyal Sopronból járt dolgozni.

³³ A jobbágyfalvakból 1626-tól ismertek árvaügyi nyilvántartások (jelzet: SVL 1007 d). Ezek részben árvaakönyvek, részben önálló, később csomóba rendezett iratok, melyeket árvaládákban vagy az árvaakönyvekben őriztek. A Ferdinand Dobner polgármester által 1700-ban a régi ágfalvi árvaakönyvbe (1627–1684) tűzve talált különálló iratok között kötelezvény nem található, vö. Ferdinand Dobner emlékkönyve (Gedenkbuch) I, 13^v, jelzet: SL 1019-1.

³⁴ A polgárjog történetéhez a későközépkori Sopronban vö. *Szende Katalin*: Polgárnak lenni. A polgárjog megszerzésének elvei és gyakorlata a későközépkori Sopronban. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 1 (2006) 85–107; a lakosokhoz (Mitwohner) vö. *Mollay Károly*: Sopron a középkor végén. *Soproni Szemle*, 10 (1956) 31–42, itt 40sk.

³⁵ Vö. *Németh Sámuel*: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781. Sopron, 2007. 199–201. Statisztikai összehasonlítás a soproni lakosság különböző rétegeinek iskoláztatási különbségeiről a koraújkorban nem létezik. *Németh Sámuel* a soproni líceum 1777-ből fennmaradt első teljes tanulójegyzékét elemzi.

és hitelesítők által Sopronban töltött évek számának meghatározása után teszi lehetővé. A polgárok és lakosok aktuális sora ugyanis gyorsan változott. A polgárkönyvek és egyéb források alapján az 1535–1848 közötti időszakra 12116 polgárt regisztrál, s a polgárkönyvek történetét hosszú távon nyomon követő Házi Jenő szerint ugyanis Sopron lakossága száz évenként szinte teljesen kicserélődött.³⁶

A mintában szereplő polgárok és lakosok életkora sem következmények nélküli a lakosság alfabetizációs rátájának megítélése szempontjából. Ha többségben idősebb vagy többségükben fiatalabb emberek lennének, akkor a mintában megfigyelt aránnyal azonos arányú városi alfabetizációs ráta feltételezése figyelmen kívül hagyná az alfabetizációt jellemző esetleges generációs eltéréseket. A mintában szereplő soproni lakosok közül 82-nek, többségükben polgároknak ismert az életkora a kötelezvényekből vagy Házi Jenő polgárjegyzékéből. A kötelezvénykiállítás idején a kiállítók átlagéletkora 38,5 év. Ez az életkori átlag a felnőtt kor korabeli határértékeinek (20 és 60 év) közepén helyezkedik el (a középértéktől 10 évnél nagyobb deviancia aránya 41,5%), s ezért kizárja a felnőttek alfabetizációs rátájának generációs eltérések miatti esetleges téves megbecslését: a kötelezvények aláírásai alapján megállapítható alfabetizációs ráta a 20 és 60 év közötti felnőttek összességére érvényes.

1661 és 1680 között 51 polgári és 5 nem polgári kiállító és hitelesítő írt alá kötelezvényt. Ez a két csoportba tartozó összes kiállító és hitelesítő 64,56, illetve 26,3%-a. Ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időszakban tanúnak már inkább írástudó személyeket választottak, a 64,56% a polgárok alfabetizációs rátájának felső határát jelölheti. Összehasonlítható adatok Magyarország más szabad városából nem állnak rendelkezésre. Tóth István György a 18. században

2400 lakost számláló mezőváros Körmenten a 17. század utolsó 3 évtizedében 43 írástudó személyt talál 91 írástudatlan mellett, mely utóbbiak aláírás helyett keresztet rajzoltak.³⁷ Ez 32,09%-os alfabetizációs rátának felel meg. A kereskedő- és iskolaváros Sopronban az írástudók aránya ennél valószínűleg magasabb: 32,09 és 64,56% között található. Ha ezeket a határértékeket Sopron lakosság számára vetítjük, melyet Thirring 1680 előtt 8500 főre, 1680 után 6000 főre, 1720 körül pedig 5500 főre becsült,³⁸ óvatos becslés alapján (mely a polgárokat, s nem polgári lakosokat külön arányítja, s csak a 20 évesnél idősebb felnőtteket veszi figyelembe) az 1680 előtti években 1000–3000 írástudóval számolhatunk.

Az aláírni tudás soproni mértékének további statisztikailag értékelhető forrása lehetne az a 17. századi polgári aláírásjegyzék, melyről Petz János Gottlieb krónikájából tudunk. Petz említést tesz arról, hogy 1683. július 16-án a soproniak hűségesküt tettek Thököly Imrének, és esküjét minden polgárnak pecsétjével és aláírásával kellett megerősítenie.³⁹ Ez az aláírásjegyzék azonban egyelőre nem ismert. Ha fennmaradt, megtalálása rendkívül értékes lenne az alfabetizációkutatás számára.

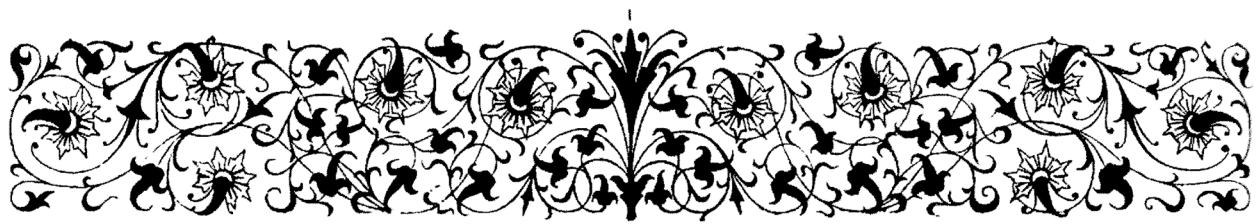
Nem mindenki tudott írott szöveget fogalmazni, s nem mindenki gyakorolta írástudását azok közül, akik nevüket leírni tudták. Ahhoz, hogy az írástudás valós soproni mértékét – s jelen dolgozat kiindulópontjához kapcsolódóan: a soproni városi kancellária írott produktumainak lehetséges nyelvi hatását – megvizsgáljuk, először azokat a személyeket és helyzeteket kell azonosítanunk, akik írtak, illetve amelyekben írásra került sor. Ezeknek a helyzeteknek a jövőbeli rekonstruálása számos, többnyire elbeszélő forrás használatát kívánja meg, melyek közül csak néhány nyújt többet elszórt adatoknál.

³⁶ Házi J.: Soproni polgárkönyvek i. m. 30.

³⁷ Tóth I. Gy.: Mivelhogy magad írást nem tudsz i. m. 66.

³⁸ Thirring Gusztáv dr.: Sopron népessége a 18-ik század elején. *Soproni Szemle*, 1 (1937) 3. sz. 161–172.

³⁹ A Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika. / Die Johann Gottlieb Petz zugeschriebene Ödenburger Chronik aus dem 17. Jahrhundert. Közreadja / Ediert von: *Dominkovitsné Szakács Anita*, Sopron, 2016. 102. (= Sopron város történeti forrásai; C sorozat 6. kötet). Hűségesküket az alfabetizációkutatás forrásként vizsgálja például *Pál Judit*: Városfejlesztés a Székelyföldön 1750–1914. Csikszerecs, 2003. 456skk.

SZEGEDI LÁSZLÓ Az osztrák A.E.I.O.U. rövidítés rejtélye

Az A.E.I.O.U. rövidítés több történeti forrásban, osztrák műemléken¹ és a bécsújhelyi múzeumban őrzött úgynevezett Corvinkupa (*Corvinusbecher*) fedelén és más tárgyakon is megtalálható, amely sok fejtörést okozott a történészeknek, mert senki sem tudja pontosan, hogy milyen szavak rejlenek az egyes betűk mögött.

Maga a rövidítés eredetileg, valószínű módon, csak egy mesterséges (de a misztikus jelentés szándékával létrehozott) alkotás lehetett, hiszen a latin ABC mind az öt magánhangzóját felhasználták hozzá, mégpedig alfabetikus sorrendben (ami a maga egyszerűségében már önmagában is egy misztikus mögöttes értelmet sejtet), melyhez bizonyára csak utólag kerestek megfelelő szavakat, úgy, hogy azok együtt egy értelmes mondást adjanak ki. Előbb lehetett tehát a rövidítés és csak utána a mondás. A fentiekből pedig az is következik, hogy a mondás eredeti nyelve is a latin és nem a német lehetett, mert az utóbbi esetben (a misztikus szerkesztésmód jellegének megőrzése érdekében) a német ABC egyéb magánhangzóit (ä, ö, ü) is fel kellett volna hozzá használni.

Az A.E.I.O.V. rövidítés először Frigyes, stájerországi herceg, a későbbi IV. Frigyes német király (1440-től, később III. Frigyes német-római császár [1452–1493]) könyveiben, írásában, elsősorban a jegyzetkönyvében bukkan fel, 1437. április 27-én, miután a 22 éves fiatal herceg visszatért a szentföldi zarándoklatról. A mottója rövidítését számos helyen otthagya, rávésette a római Santa Maria dell'Anima templomának egyik emléktáblájára is, de senki sem tudta, hogy mit is jelent valójában. A rövidítés két, 1446-ra datált címerábrázoláson is megjelenik. Alphons Lhotsky (1903–1968), osztrák történész úgy vélte, hogy a rövidítés nem állami jelmondatként szolgált, hanem III. Frigyes császár személyes „misztikus jelmondata” (*mystische Motto*) volt.²

¹ A kremsi templomban (Bürgerspitalskirche und an der Stadtpfarrkirche von Krems), a bécsi Burgban (in der Burg), a bécsújhelyi Szent György kápolnában és dómban (an der Georgskapelle und im Dom zu Wiener Neustadt), a grázi Burgban és dómban (an der Grazer Burg und am Grazer Dom), a bécsi Szent Róbert templomban (an der Ruprechtskirche in Wien), a linzi burg Frigyesstornyán (in den Überresten der Linzer Burg, am sogenannten Friedrichstor von 1481) stb.

² Alphons Lhotsky: Aufsätze und Vorträge. (Ed. Hans Wagner és Heinrich Koller.) Wien, II. 1971. 164. sk.; Uő.: AEIOU. Die „Devisen“ Kaiser Friedrichs III. und sein Notizbuch. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 60 (1952) 155–193.

1. kép – Alsó-Asztria, Ausztria (gyöngyökből és drágakövekből kirakva) és Felső-Ausztria címere, fölöttük a rejtélyes AEIOV rövidítés és az 1446-os évszám (valamint ezek alatt a vonás, melynek a szerepe talán szintén nem lényegtelen). IV. Frigyes király feljegyzéseinek könyvlapja, mely egyfajta államlexikon volt. Handregistratur König Friedrichs IV.; díszkötésű pergamenkönyv, 146 fólióval (292 lappal), fol. 45r., Finanz- und Hofkammerarchiv (k. u. k. Reichsfinanzarchiv) Wien.

Úgy tűnik tehát, hogy a rövidítés mögött valóban III. Frigyes (személyes) jelmondata rejlik. Ő volt az első osztrák herceg(lő) a császári trónon. Életének ez a fordulópontja bizonyára jó alkalmat jelenthetett a számára ahhoz, hogy az országára és a dinasztiájára vonatkozó, fiatalon megfogalmazott személyes ambícióit ezzel a (rejtélyes, a rövidítés mögé bújtatott, a beavatottnak szóló) jelmondatral is megerősítse, tovább propagálja. A bécsújhelyi Corvinkupa³

³ Mátyás király ajándéka lehetett Bécsújhely városának. A belsejében az 1462-es évszám található. A kupát 1458-ra és 1470–90 közé is szokták datálni. A (későgótikus) fedele 19. századi alkotás is lehet. Ennek tetején egy lovag alakja szív alakú pajzsra tartja a császári sást és az AEIOU feliratot. Hátoldalán a CM monogram és Corvin Mátyás magyar király hollós

2. kép – IV. Frigyes német királyi címere
(Handregistratur König Friedrichs IV.; Hugo Gerhart Ströhl
nyomán, Heraldischer Atlas. Stuttgart, 1899. XXVIII. tábla).

(későbbi?) AEIOU felirata is egy ilyen ambíciót fogalmazhat meg Magyarországra felé vagy vele szemben.

III. Frigyes a legtovább, 53 évig uralkodó német fejedelem volt. Utolsóként őt koronázták Rómában császárrá, az utolsó előtti volt, akit a pápa személyesen koronázott meg, és burgundiai házassági politikájával ő alapozta meg a Habsburgok nagyhatalmi felemelkedését is, noha a csatateren nem aratott túl sok babért, a mellékneve is Békés volt. 1482–1490 között kénytelen volt Bécset átengedni Corvin Mátyás magyar királynak. Arról volt azonban híres, hogy ő a kiválás mestere, aki mindent és mindenkit túlél, és így végül mindig az ő ügye jut győzelemre, az ő törekvései érvényesülnek. A felszín alatt rejlő ambíciói, szándékai tehát jóval nagyobbak lehettek, mint a valóságban felmutatott tettei, ezért a rövidítés megfejtését is ebben az irányban kell keresnünk.

A rövidítés jelentősége politikailag először 1666-ban, Petrus Lambeck (1628–1680), I. Lipót császár könyvtárosa,

címere látható. A kupa lovagalakja és kis sárkányai a Szent György Rendre (esetleg a Sárkányrendre) is utalhat (ami talán az egyetlen példája volna a Szent György Rend túlélésének az Anjou-kort követően). *Josef Mayer: Geschichte von Wiener Neustadt. [II.] Wiener Neustadt in der Neuzeit. Wiener Neustadt, II. 1927. 429. sk.; Sándor Mihalik: Denkmäler und Schulen der ungarischen Drahtemails im Ausland. Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, 5 (1958) 71. sk.*

3. kép – Corvinkupa (*Corvinusbecher*; 1458 k. vagy 1470–90 között, későgótikus díszszerleg, m 81 cm, Wolfgang Zulinger, bécsújhelyi aranyműves alkotása (?), Stadtmuseum Wiener Neustadt).

a könyvtár anyagának rendezője⁴ révén értékelődött fel, amikor megtalálták III. Frigyes elveszettnek hitt jegyzetkönyvét, és a barokk kor misztikus légkörében I. Lipót császár is fogékony volt az allegorikus utalásokra. Ekkor, egy évszázaddal a Habsburgok európai felemelkedését követően merült fel annak gondolata is, hogy a mottó nem más, mint az osztrák világhatalmi törekvések titkos kifejeződése. A fiatal herceg ugyanis jegyzetkönyve első lapjára a következő mondatot írta: *Pei belhem pau oder auff welhem Silbergeschir oder kircngebant oder andern klainaten aeiou der strich und die funff puestaben, stend, das ist mein, herczog Friedreis des Jungern, gebessen oder ich hab das selbig paun oder machen lassen.*⁵ (Bármely épület vagy ezüsthalmi vagy egyházi ruha vagy más ékszer, melyen rajta van a vonásból és öt betűből álló aeiou [mottó], az enyém, az ifjabb Frigyes hercege, vagy én magam szereztem vagy szerezni fogom.) Ebben a jegyzetkönyvben található meg a rövidítés feloldására vonatkozó bejegyzés is, noha egy másik kézírással: *Alles Erdreich ist Österreich untertan*, latinul: *Austriae est imperare orbi universo* (Ausztria uralkodik az egész világon). Van olyan nézet, mely szerint röviddel a halála előtt is ezt a német, illetve latin jelentést határozta

⁴ Peter Lambeck: *Commentarii de Augustiss. Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*. Vindobonensi, I–VIII. 1665–1679.

⁵ A. Lhotsky: i. m. 166.

meg a rövidítés értelmeként.⁶ A megoldás azonban nem ilyen egyszerű, mert a jegyzetkönyvben megtalálható egy disztichon is, ahol az első versszak szavainak kezdőbetűi is kiadják a rövidítést: *En, amor electis, iniustus ordinor ultor; Sic Fridericus ego mea iura rego.* (Nézd, imádnak a kiválasztottak, félnek a méltatlanok; mivel én Frigyes igazságosan uralkodom).

A történészek ma úgy gondolják, hogy maga III. Ferdinánd is többféle jelentést engedett meg a rövidítés számára. Lhotsky több mint 300 megoldási javaslatot ismertet a 16. századtól kezdve (mint például Johannes Rasch, Bécs, 1584). Híres humanisták éppúgy vállalkoztak a feladatra, mint az okkult szerzők. Tréfás és ízléstelen, trágár megfejtések is születtek. Felmerültek az asztronómiai és a kabbalisztikus (betűk és számok kapcsolata) vonatkozások is (Frigyes szentföldi tartózkodásával kapcsolatban).⁷ A Lhotsky által összegyűjtött néhány megfejtés alább látható. Csak kevés olyan van azonban, melyek a rövidítést konkrét formában, azaz szavakkal is feloldják.

Görög:

AEI OY – az Österreichischen *Nationalenzyklopädie* (1837) alapján; Lhotsky szerint értelmetlen magyarázat

Latin:

Amici erunt ibi opes ubi.
 Alauda egregia inter oscines volucres.
 Aquila eius iuste omnia vincet. (Az ambrasi kastély gyűjteményének egyik kristályserlegéről.)
 Aquila est imperatrix orbis vasti.
 Aquila excellit inter omnes volucres.
 Aquilae est imperium orbis universi.
 Artes extollit imperator optimus universas.
 Augustus est iustitiae optimus vindex.
 Austria eriget imperium occidentis universi.
 Austria erit in orbe ultima.
 Austriae erunt imperatores orbis Ultimi.
 Austria est imperare orbi universo.
 Austria est imperium optime unita.
 Austria extenditur in orbem Universum.
 Austriaca erunt imperii Ottomanici victores.
 Austriam exaltat invictam orbis universus
 (P. Dassonville S. J. im Jahre 1934).

Német:

a) *Komoly megfejtések:*

Adler erhebe jetzt Österreich überall.
 Aller Ehren ist Österreich voll.
 Aller Einigkeit ist Österreichs Unsterblichkeit.
 Alles Erdreich ist Österreich Untertan.
 Alles Errungene ist Österreich verbürgt.
 Auf Erden ist Österreich unsterblich.

⁶ Meyers Konversationslexikon. I. 1885–1890. 1.

⁷ Henriette Peters: AEIOV – Versuch einer Deutung. *Beiträge zur Wiener Diözesangeschichte. Beilage zum Wiener Diözesanblatt*, 34 (1993:2) 22–25. (bő irodalomjegyzékkel)

b) *Humoros és sértő megfejtések:*

Aerarisches Essen ist oft ungenießbar (Witzwort der Militärakademie, 1911).

Allerlei Erdreich ist Österreichs Unglück („Turnvater” Jahn).

Allen Ernstes ist Österreich unersetzlich (Willy Lorenz).

Allzu ernst ist Österreich ungemäß (Kabarett, 1963).

Am End’ is’ ollas umasunst (fünzfziger Jahre, p. d.).

4. kép – Az AEIOU mottó Conrad Grünenberg címerkönyvében, egyéb rövidítésekkel együtt (Das Wappenbuch Conrads von Grünenberg; Bayerische Staatsbibliothek, München, Hss Cgm 145.).

A megfejtésre 1480 körül már III. Frigyes kortársa, Conrad Grünenberg (1442 e.–1494 k.) is vállalkozott: *All er ist Österreich vntertann* vagy *All ere ist ob vnns*.⁸ Úgy tűnik, hogy az egyik legelterjedtebb magyarázat az *Austria erit in orbe ultima* (Ausztria lesz az utolsó fennmaradó [ország] a világon) volt, melyre konkrét példa is van. Ez jelenik meg ugyanis egy 1736–1780 körüli rézmetszet tetején, melyet Pozsony Város Galériája őriz. Egy Habsburg (uralkodói) ősvonalat ábrázol I. Rudolf (1218–1291) német királytól (a fiatal vagy középkorú) Mária Teréziáig (1717–1780) és férjéig, I. Ferenc (1708–1765) császárig (akik 1736-ban házasodtak össze), és ritka

⁸ Conrad Grünenberg: *Wappenbuch*. 1480 körül, 4. lap. (<https://dl.wdl.org/8928/service/8928.pdf> utolsó hozzáférés: 2017.12.01.)

példája azon ábrázolásoknak, ahol a mondás nemcsak rövidítésekkel szerepel. A különféle értelmezések azonban koronként is változhattak. Még ma is születnek ugyanis újabb,

az aktuálpolitikai helyzetnek (a történelem alakulása, gazdasági helyzet, bevándorlás stb.) megfelelő (humoros, sértő, kegyes stb.) magyarázatok.

5–6. kép – Az osztrák uralkodók ősvonala (ismeretlen osztrák grafikus, 1736–1780 körül, színezett rézmetszet, Pozsony Város Galériája [Galéria mesta Bratislava], C 4349) és a lap tetejének kinagyított képe

AVAR ANTON

Magyarország címere és az angol heraldika

Jelen folyóirat tavalyi évfolyamában Reisz T. Csaba igen érdekes cikket közölt, amelyben többek között azt a teljesen jogos észrevételt tette, hogy Magyarország címerének az Alaptörvényben szereplő leírását az angol heraldikai szaknyelv teljes figyelmen kívül hagyásával fordították angolra.¹ Reisz – aki saját bevallása szerint is elbizonytalanodott a szabatos fordítást illetően – vitaindítóan a következő helyesbítési javaslatot tette: *The coat of arms of Hungary shall be an escutcheon per pale, [the dexter half] barry of eight gules and argent, [the sinister half] gules, a triple mould (sic!) vert a crown or, issuing therefrom a patriarchal cross argent. Holy crown shall rest on the escutcheon.* Véleményem szerint ezen még érdemes csiszolni, ezért a következőkben az ún. magyar kiscímer egyes elemeinek az angol heraldikai szaknyelv szempontjából való elemzését, egyszersmind a cikkben szereplő pontok némelyikének részletesebb vizsgálatát követően magam is teszek egy javaslatot az általam helyesnek tartott angol címerleírásra. A téma körülményei során egyúttal az egyébként is igen figyelemreméltó angol heraldika egynémely aspektusának bemutatására is megragadom az alkalmat.

Az angol címertan, illetve az angol heraldikai szaknyelv földrajzi és történeti okoknál fogva is – ha szabad így fogalmaznom – sokkal fejlettebb, kidolgozottabb a magyarnál, 18. eleji „mélypontját” leszámítva gyakorlatilag nem alkalmaz természetes ábrázolást, jelenetes címert, és heraldikailag sokkal szabályosabbak, absztraktabbak, geometrikusabbak, szimmetrikusabbak – és a klasszikus címertan szempontjából ötletesebbek is – az angol heraldok által alkotott címerek. A precíz címeralkotási elveknek természetes velejárója a precíz terminológia is, hiszen másként nem lehetne úgy leírni a képi ábrázolást, hogy az a szöveg alapján tökéletesen újraalkotható legyen; ez pedig az angol címertanban nem csak egy üres szólam. A középkor óta eltelt több száz év heraldikájának munkája nyomán kialakult alapelvek szerint a címerleírás „nagyon tömör és mindig aprólékosan pontos, világos, és kimerítő; minden szükségtelen szót elhagy, és minden ismétlést gondosan elkerül;”² egyszersmind minden részletet

abszolút precizitással határoz meg. A szóhasználat épp ilyen lényeges, célja pedig, hogy a végletes pontosságot kombinálja az igazán lakonikus rövidezséggel.”³

Ennek megfelelően az angol címertani szaknyelv elképesztő mennyiségű, túlnyomó részben normann-francia eredetű, a végletekig differenciált *terminus technicus* ismer és alkalmaz. Ezeket túlmenően az angol címerleírás általában elfogadott szerkesztési szabályai szerint elsőként említendő a pajzs osztása és mázai, ezt követik az elsődleges, végül a másodlagos címerábrák (mindig a mesteralakkal kezdve, ha pedig nincs mesteralak, akkor fentről lefelé). Az egyes mezők, mesteralakok, címerképek tulajdonságai és jelzői (mázak, elhelyezkedés, formai jellegzetességek) a kifejezések francia eredete miatt túlnyomórészt az adott elem megnevezése után következnek.⁴ Azzal együtt, hogy a szabatos angol címerleírásnál nemigen találni tömörebbet és szabályozottabbat, fontos kijelenteni, hogy még angolul is több egyformán helyes, szabályos és pontos címerleírást lehet készíteni ugyanarról a címerről. Ilyenformán a jelen írás végén közölt változat is csak egy az elképzelhetőek közül, noha igyekszem minden elemét kellőképpen megindokolni.

Mielőtt a magyar kiscímer részletes elemzésére térnék, bemutatok hat, az első és az utolsó kivételével a ma már

viszsa kell rá utalni (pl. „a Mullet of the second” annyi, mint „a másodjára említett mázzal egyező mázú ötágú csillag”).

³ „is most concise, and it is always minutely exact, definite, and explicit; all unnecessary words are omitted, and all repetitions are carefully avoided; and, at the same time, every detail is specified with absolute precision. The nomenclature is equally significant, and its aim is to combine definitive exactness with a brevity that is indeed laconic” – *Charles Boutell*: *Heraldry, Historical and Popular*. London, 1864. 8–9. (Online: <https://archive.org/details/heraldryhistoric01bout>, letöltés: 2017.08.15.)

⁴ *William Berry*: *Encyclopædia Heraldica, or Complete Dictionary of Heraldry I*. London, 1828. „Blazon” szócikk (Online: <https://archive.org/details/encyclopaediaher01berr>, letöltés: 2017.08.15.); *William Sloane Evans*: *The Art of Blazon*. London, 1847. 25–26. (Online: <https://books.google.hu/books?id=L7JfAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>, letöltés: 2017.08.15.); *Arthur Charles Fox-Davies*: *The Art of Heraldry. An Encyclopædia of Armory*. London–Edinburgh, 1904, 58–60. (Online: <https://archive.org/details/artofheraldryenc00foxd>, letöltés: 2017.08.15.); *John E. Cussans*: *Handbook of Heraldry*. London, 1893. 157–162. (Online: <https://archive.org/stream/handbookheraldr00cussgoog>, letöltés: 2017.08.15.); *Thomas Woodcock–John Martin Robinson*: *The Oxford Guide to Heraldry*. Oxford–New York–Melbourne–Toronto, 1988, 72–74.

¹ *Reisz T. Csaba*: A „Nemzeti Címer Bizottság”-ról és az állami címerről. *Turul*, 89 (2016) 131–135.

² Ezen – mára némelyek által viktoriánus archaizmusnak tartott – elv szerint, ha egy máz már egyszer meg volt említve, nem ismétélhető, hanem

klasszikusnak számító angol szakirodalomban szereplő, a mindenkori magyar címerről adott angol leírást.

Egy szerző nélküli, a korabeli Magyarországot bemutató, 1687-ben megjelent könyv egy a Vatikáni Könyvtárban őrzött Corvinában található magyar királyi címer első két mezejét a következőképpen írja le: 1. *Barry Argent and Gules*. 2. *Gules a Cross double Argent placed upon a Tuff of Earth vert, consisting of three little Hills*.⁵ William Berry (1774–1851) neves angol családtörténész és heraldikus négykötetes *Encyclopædia Heraldicájában* a következő leírást találjuk: *Barry of eight ar[gent] and gu[les], impaling az[ure] a patriarchal cross ar[gent] issuing from a ducal coronet or, placed on a mount of three ascents vert*.⁶ Az egyik legismertebb angol heraldikai szerző, a szakmájára nézve egyébként ügyvéd Arthur Charles Fox-Davies (1871–1928) több művében is találkozhatunk a magyar címer leírásával. Johann von Francolin királyi herold (1522–1580 u.) magyar címeres *tabard*-ját (felsőingét) így írja le: *Gules, a patriarchal cross argent issuing from three mounts vert; [...] Barry of eight gules and argent*;⁷ a Magyar Királyság címerének (amely szerinte Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia egymással negyedelt címereiből áll) első negyede így szerepel nála: *barry of eight argent and gules [...], impaling azure a patriarchal cross argent, issuing from a ducal coronet or, placed on a mount of three ascents vert*,⁸ ami szó szerint megegyezik a Berrynél olvasott, majdnem száz évvel korábbi leírással; végül, ugyenebben a kiadványban az Ausztriai Császárság címerénél az előzőtől eltérően: *Barry of eight argent and gules; [...] gules on a mount in base vert, an open crown or, issuant therefrom a patriarchal cross argent*.⁹ Végül egy, az elsőhöz hasonlóan névtelen, ám 21. századi változatot is ideidézek az angol nyelvű Wikipédia „Coat of arms of Hungary” szócikkéből: *Barry of eight Gules and Argent, impaling Gules, on a trimount Vert a ducal coronet Or issuing therefrom a Patriarchal cross Argent*.¹⁰ Láthatjuk, hogy messze nem egyformák a megfogalmazások, ami persze

⁵ Annyi, mint 1. ezüst-vörös vágásos mező. 2. vörös mezőben ezüst kettős kereszt egy három kis dombból álló zöld földhalomra helyezve. The Present State of Hungary, or, a Geographical and Historical Description of that Kingdom... London, 1687, 93. (Online: <https://books.google.hu/book?id=GBRmAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>, letöltés: 2017.08.15.).

⁶ Annyi, mint ezüsttel és vörössel hétszer vágott mező, ezzel hasítva kék mezőben ezüst kettős kereszt, amely egy zöld hármasdombra helyezett arany koronából nő ki. *W. Berry*: i. m. „Arms, Royal” szócikk, „Hungary (Kingdom of)” alszócikk. Később látni fogjuk, hogy a *ducal coronet* miért nem hercegi koronának fordítandó.

⁷ Annyi, mint vörös mezőben ezüst kettős kereszt nő ki három zöld dombból; vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező. *A. C. Fox-Davies*: *The Art of Heraldry* i. m. 25.

⁸ Annyi, mint ezüsttel és vörössel hétszer vágott mező, ezzel hasítva kék mezőben ezüst kettős kereszt, amely egy zöld hármasdombra helyezett arany koronából nő ki. *Arthur Charles Fox-Davies*: *The Book of Public Arms*. London–Edinburgh, 1915. „Hungary, Kingdom of” címszó (online: <https://archive.org/stream/bookofpublicarms00foxd>, letöltés: 2017.08.15.).

⁹ Annyi, mint ezüsttel és vörössel hétszer vágott mező; vörös mezőben a pajzstalpban lévő zöld dombon nyílt arany korona, amelyből ezüst kettős kereszt nő ki. *A. C. Fox-Davies*: *The Book of Public Arms* i. m. „Austria, Empire of” címszó.

¹⁰ Annyi, mint vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, ezzel hasítva vörös mezőben zöld hármasdombon arany korona, amelyből ezüst kettős kereszt

a szerzők, az időpontok és a leírások alapjául szolgált képi források különbözőségéből is adódik, de mai szemmel nézve tévesnek tűnő kitételek is szerepelnek bennük, így például a vágásos mező mázai több szerzőnél megfordítva állnak, van, akinél kimaradt a korona, van, akinél a hármasdomb csak egyes, és van, akinél a kettős keresztet tartalmazó mező kék. A következőkben tételesen végigveszem az érintett fogalmakat és ismertetem az angol szakirodalom vonatkozó adatait.

A pajzs alakja

Nemzettől független heraldikai alapvetés, hogy egy címer – a rutapajzs nőkhöz való kapcsolásának nyugat-európai szokásától eltekintve – tetszőleges formájú pajzsban vagy mezőben ábrázolható anélkül, hogy ez a hitelességét befolyásolná. Az angol heraldikában még annyira sincsenek számon tartva a pajzsformák, mint a magyarban, és még hangsúlyosabban ki vannak zárva a címerleírásból. Angliában a pajzsformát az adott címerábrázolásnak csupán művészettörténeti jelentőségű, az adott korhoz és helyszínhez igazodó, a címer heraldikai leírása szempontjából irreleváns jellemzőjeként értékelik.¹¹ Fox-Davies *Art of Heraldry* c. alapvető munkájában a magyar kiscímer pajzsának mai alakjához leginkább a Hugo Gerard Ströhl *Heraldischer Atlas*ából átvett VII. tábla 4. sz. rajza hasonlít, amelyet az angol szerző 15. századi francia típusnak nevez. A magyar címerleírásban említett „csücsköstalpú pajzs” megnevezés alatt egyébként Magyarországon hagyományosan nem olyan formát értünk, mint a mai magyar államcímer pajzsa, hanem tulajdonképpen egy olyan álló téglalapot, melynek alsó két sarka le van kerekítve, alsó vízszintes oldalának közepén pedig egy lefelé álló „csücsök” található. A mai hivatalos pajzsformára a magyar szaknyelvnek sajnos nincs terminusa. Véleményem szerint a pajzs alakját a fentiek értelmében egyáltalán nem lenne szükséges megemlíteni sem a magyar, sem az angol címerleírásban. Ha azonban mindenképpen muszáj, akkor kifejezett angol szakterminus hiányában az egyszerű körülírást javaslom – a heraldikai vonatkozásban a *shield*nél gyakrabban használt, azzal szinonim *escutcheon* kifejezés alkalmazásával –: „*an escutcheon with a pointed base*”.

A hasítás

Az angol heraldikában a hasítás általi pajzsosztás alapvető terminusa a címerleírás elején alkalmazott (*party*) *per pale*, azaz „cölöppel osztott”. Azonban a címeregyesítés (*marshalling of arms*) Angliában rendkívül részletesen kidolgozott rendszerben létezik ennek egy alternatívája: az *impalement* fogalma (egy pajzsban való egyesítés hasítás által, címerleírásban: *impaling*). Ez arra vonatkozik, amikor például egy házassági vagy egyházi hivatali címert úgy hoznak létre, hogy az első

nő ki. https://en.wikipedia.org/wiki/Coat_of_arms_of_Hungary (Letöltés: 2017.08.15.).

¹¹ *C. Boutell*: i. m. 13–15.; *A. C. Fox-Davies*: *The Art of Heraldry*: i. m. 36–42.; *Th. Woodcock–J. M. Robinson*: i. m. 50. „The shape of shield is a question of artistic licence”.

esetben a férj és a feleség családi címeit, a másodikban az egyházmegyei és a családi címet egyesítik egy hasított pajzs két felében.¹² Magyarország címerének leírásában a *per pale* és az *impaling* használata egyaránt helyes lenne, de véleményem szerint az utóbbi jobban kifejezné, hogy a magyar kiscímer – mint az közismert – két, eredetileg külön-külön létező címer¹³ egyesítésével jött létre, azaz jobban figyelembe venné annak történetét.¹⁴

A vágások

Az angol szaknyelvben az osztások számának függvényében változik a vágásos mezők leírásakor alkalmazandó terminus. Általában úgy tekintik az angol heraldikusok, hogy egy vágás esetén (*party*) *per fess* (vágott mező), két vágás esetén *a fess* (pólya), három, öt és hét vágás esetén *barry of four/six/eight* (háromszor/ötször/hétszer vágott mező), négy és hat vágás esetén *two/three bars* (két/három csík), nyolc, tíz stb. vágás esetén *four/five barrulets* (négy/öt fonál), kilenc, tizenegy stb. vágás esetén pedig *barruly of ten/twelve* stb. (kilencszer/tizenegyszer stb. vágott mező) használandó, de ezek a terminológiai határok azért némileg rugalmasnak mutatkoznak.¹⁵ A mázak említése csakúgy, mint a magyar szaknyelvben, fentről lefelé, heraldikai jobbról balra történik. Ez alapján – és a fent idézett címerleírások mindegyikével egybehangzóan – a helyes megfogalmazás: *Barry of eight Gules and Argent*.

A kereszt

Mint már említettem, az egyes címerábrák alakra, elhelyezkedésre, borításokra, kiegészítő elemekre stb. vonatkozó jelzői francia módra általában hátravetve, a tárgy megnevezése után állnak, tehát például az ágaskodó oroszlán *Lion rampant* lesz. Ennek megfelelően a kettős kereszt a szakirodalomban

elsősorban *Cross patriarchal* (noha előfordul a *Patriarchal cross*, a *Cross double*, a *Double Cross* és a *Cross Lorraine* kifejezés is), ahogy azt Berry, Fox-Davies és a Wikipédia fent idézett címerleírásaiban is olvashatjuk.

A királyi címerhasználatban és különféle egyéb ábrázolásokon már a kezdetektől, IV. Béla óta jelenlevő,¹⁶ a hivatalos képen jól látszó, ám a magyar nyelvű leírásból kihagyott ismérve a magyar címer kettős keresztjének, hogy talpas,¹⁷ amire az angol szaknyelv két, a mérvadó szerzők szerint szinonim kifejezést ismer: *formée/formy* és *pattée/patty*. Mára inkább a franciás végződésű jelzők formai angolosítása a tendencia, ezért például a *formée* helyett a *formy*, a *semée* helyett a *semy*, a *chequy* helyett a *checky* stb. kifejezéseket alkalmazzák gyakrabban. A *Cross pattée* ma is széles körben elterjedt, s régebben talán elsődleges szakkifejezésként használt terminus, azonban újabban inkább a *Cross formy* használatos. Az angol címerkirályok által 2002 óta adományozott címerek leírásaiban csak a *formy* fordul elő, továbbá Woodcock és Robinson is ezt használják.¹⁸

A fentieket összegezve, véleményem szerint a helyes megfogalmazás a mázzal kiegészítve: *Cross patriarchal formy Argent*.

A kereszt helyzete

A kereszt koronából kinövő helyzetét az angol az *issuing/issuant* szavakkal illeti, melyek közül az utóbbi láthatóan franciásabb. Ezek a kifejezések (ahogy a magyar „növvő” vagy „növekvő” is) alapvetően arra vonatkoznak, amikor a címerábra csak részben (felerészt) látszik, azaz egy nem elhanyagolható része takarásban van.¹⁹ A szóban forgó kereszt esetében ez

¹² A címerleírás szerkezete a két esetben: a) *Per pale, in dexter* [egyik címer], *in sinister* [másik címer]; b) [egyik címer] *impaling* [másik címer].

¹³ Ezeknek külföldön külön elnevezésük is van: a német szakirodalom *Alt-Ungarn* és *Neu-Ungarn* (*Hugo Gerard Ströhl*: *Heraldischer Atlas*. Stuttgart, 1899., Taf. I. Fig. 6. ill. Taf. LXIV. Fig. 1. leírásaiban), az angol pedig *Hungary ancient/Old Hungary* illetve *Hungary modern/New Hungary* (*A. C. Fox-Davies*: *The Art of Heraldry*: i. m. 25., 166. és 425., *A. C. Fox-Davies*: *The Book of Public Arms* i. m. „Austria, Empire of” címszó) néven ismeri őket.

¹⁴ *Th. Woodcock–J. M. Robinson*: i. m. 116 skk.; az angol *The Heraldry Society* honlapján a cambridge-i kollégiumok címereinek leírásaiban az összes hasított (többnyire eredetileg különálló címerekből egyesített) címernek az *impaling* terminust olvashatjuk (http://www.theheraldrysociety.com/articles/arms_by_theme/cambridge_colleges.htm, letöltés: 2017.08.15.); a korábban idézett hat címerleírásból három az *impaling* kifejezést használja, a többi pedig egyiket sem, mivel egymástól függetlenül írja le a két mezőt; *Boutell* a két szakkifejezést egyszerűen szinonimként közli (*C. Boutell*: i. m. 16). Megjegyzendő, hogy a hasítás általi címer egyesítésnek létezik egy régebbi módja is, a *dimidiation* (kb. felezés), amikor a két címernek csak a jobb, illetve bal felét teszik össze, nem pedig az egész címereket.

¹⁵ *James Parker*: *A Glossary of Terms Used in Heraldry*. Oxford–London, 1894. a címszavaknál (Online: <https://www.heraldsnet.org/saitou/parker/index.htm>, letöltés: 2017.08.15.); *A. C. Fox-Davies*: *The Art of Heraldry* i. m. 75.; *Th. Woodcock–J. M. Robinson*: i. m. 60.

¹⁶ Ld. Kumorovitz L. Bernát, Hóman Bálint, Bertényi Iván vonatkozó munkáit, legutóbb pedig *Körmendi Tamás*: *A magyar királyok kettőskereszt címereinek kialakulása*. *Turul*, 84 (2011) 73–83. és *Takács Imre*: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (*Corpus sigillorum hungariae mediaevalis* 1) Budapest, 2012. 39–48. és a katalógus képeit.

¹⁷ Kumorovitz figyelmét nem kerülte el: „Magyarország (kis) címere: hasított pajzs; jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettős kereszt. A pajzson a magyar szent korona nyugszik.” – *Kumorovitz L. Bernát*: *A magyar címer kettős keresztje*. *Turul*, 55 (1941) 45.

¹⁸ Az angol címerhivatal, a College of Arms honlapján olvasható címerleírások: <http://www.college-of-arms.gov.uk/news-grants> (letöltés: 2017.08.15.); *W. Berry*: i. m. „Cross” címszó; *J. Parker*: i. m. „Cross” címszó; *C. Boutell*: i. m. 29–30.; *Th. Woodcock–J. M. Robinson*: i. m. 200.; *Stephen Slater*: *The Illustrated Book of Heraldry. An International History of Heraldry and Its Contemporary Uses*. Wigston, 2013. 250–251. Némelyik szerző megkülönbözteti a kettőt: A. G. Puttock szerint a *Cross pattée* a homorú vonalakkal, a *Cross formée* pedig az egyenes vonalakkal szélesedő ágú kereszt (*Colonel A. G. Puttock*: *A Dictionary of Heraldry and Related Subjects*. New York, 1986., „Cross” címszó), Guy Cadogan Rothery szerint viszont a kettő formailag egyforma, de míg a *Cross patée* lebeg, a *Cross formée* ágai érintkeznek a pajzs széleivel (*Guy Cadogan Rothery*: *ABC of Heraldry*. London, 1915. 20. [Online: <https://catalog.hathiitrust.org/Record/000654208>, letöltés: 2017.08.15.]), a többi hivatkozott szerző azonban szinonimaként kezeli a két terminust.

¹⁹ *W. Berry*: i. m. „Issuant” címszó; *J. Parker*: i. m. „Issant” (sic!) címszó; *C. A. G. Puttock*: i. m. „Issuant” címszó; *Th. Woodcock–J. M. Robinson*: i. m. 202. és 205. *Az issuant/issuing* szűkebb értelemben négylábú állatok növekvő helyzetének leírásakor használatos, madarak esetében a *rousant/risant* megfelelő. Vö. még a *naissant* terminust, amelynél az illető címer-

láthatóan nem igaz, mert jóformán teljes egészében kilátszik a koronából, gyakorlatilag semmije nincs takarásban, mégis, hagyományosan növekvőnek nevezik magyarul is, angolul is. Az angol címerkirályok fent hivatkozott legújabb adományai-ban mindkét szóalak előfordul, de az *issuant* kétszer annyi alkalommal, mint az *issuing*, ezért az előbbi mellett foglalok állást.

A hármadomb

Az angol címerekben szinte egyáltalán nem találkozhatunk hármadombbal, ez a címerkép inkább a közép- és kelet-európai, a címerhasználat fősodraba később becsatlakozott, s – vélhetően ezzel összefüggésben – a természetes ábrázolást jóval gyakrabban alkalmazó nemzetek heraldikájára jellemző, így a magyar családi címerekben is gyakori. Ennek megfelelően a jelen tanulmányban hivatkozott angol szakirodalmi tételek egyikében sem szerepel külön szakkifejezés a hármadombra, holott az angol heraldikusok egyébként sok olyan megkülönböztető terminust alkalmaznak, amelyeket egy magyar kollégájuknak talán észébe sem jutna elkülöníteni egymástól. A fent idézett régebbi angol címerleírások is inkább csak körülírják ezt a címerképet: „a Tuff of Earth [...], consisting of three little Hills”, „a mount of three ascents”, „three mounts”. Ha azonban megnézzük az utolsó, kortárs címerleírást, abban a német *Dreibergre*, a latin *tricollisra* és a francia *troismontsra* is rímelő *trimount* olvasható. Úgy tűnik, ez viszonylag új kifejezés az angol heraldika eszköztárában, de a világhálón keresve számos példát találni rá.²⁰ Véleményem szerint nem követünk el hibát, ha – az angol heraldikai szaknyelv tömörségre törekvő jellegének megfelelően – ezt használjuk.²¹

A korona

A címerképként és sisakkoronaként alkalmazott koronát angol címerek leírásaiban sokszor *ducal coronet*nek, de alkalmasint egyszerűen *crown*nak vagy *coronet*nek is nevezik. A megfelelőnek tűnő terminus kiválasztásához itt egy kis kitérőt kell tennem. Az angol heraldika, éppúgy mint a kontinentális, ismeri és alkalmazza a rangkoronákat (*coronets of rank*). A királyi család egyes tagjainak megkülönböztetett heraldikai koronáit leszámítva az angliai főnemességnél (*peerage*) öt ilyen különböztetnek meg, amelyek mindegyikének alapja egy ékköves, hermelinprémmel szegett arany diadém, aranybojtos vörös bársony béléssel: a hercegi (*Coronet of a Duke*, nyolc eperlevél [ebből rajzban öt látszik]), az örgrófi (*Coronet of a Marquess*, váltakozva négy-négy eperlevél és gyöngy [három, illetve kettő

látszik]), a grófi (*Coronet of an Earl*, váltakozva nyolc-nyolc magas szárra tűzött gyöngy és alacsony száron lévő eperlevél [öt, illetve négy látszik]), a vikonti (*Coronet of a Viscount*, tizenkét gyöngy [hét látszik]) és a bárói (*Coronet of a Baron*, hat nagy gyöngy [négy látszik]).²² Ezek különlegessége, hogy – minden más országtól eltérően – az azokat címerekben viselő arisztokraták a királykoronázás alkalmával a valóságban is viselhetik őket. Amikor angol címerekben címerképként szerepel korona, az általában a hercegi rangkorona egyszerűsített, formailag eltérő változatának tekinthető: bélés és szegés nélküli, és négy eperlevéllel van ellátva (amelyekből három látszik), s éppen ezért nevezik több szakirodalmi helyen és címerleírásban *ducal coronet*nek.²³ Figyelembe véve, hogy noha a magyar címerbeli koronát többnyire éppen háromlelvélű nyitott koronaként ábrázolták, ám nem lehet kijelenteni, hogy kifejezetten eperlevelek volnának rajta – sőt, a jelenlegi hivatalos ábrázolásban inkább lóherének tűnnek –, véleményem szerint a jelző nélküli *coronet* a megfelelő szakkifejezés.

A címerleírás stílusa

Utoljára a címerleírás szövegezésében alkalmazott stílusra szeretnék kitérni. Az angol heraldika története során a címerleírások megfogalmazásának sajátosságai mindig az aktuális címerkirályok személyes belátásától függtek, de mégsem téveszthetjük szem elől, hogy ezek az eltérések azért aránylag szűk kereteken belül mozogtak és mozognak. Véleményem szerint, ha egy korszerű angol címerleírási stílust keresünk, nem választhatunk jobbat, mint az Anglia, Wales, Észak-Írország és a Nemzetközösség túlnyomó része (közte Ausztrália és Új-Zéland), valamint a Térdszalagrend mindenfajta ceremóniális és címerekkel, arisztokráciával, genealógiával kapcsolatos ügyében, illetve új címerek adományozásában illetékes királyi címerügyi hivatal, a testületként 1484 óta folyamatosan működő College of Arms címerkirályai, heraldjai és persevantjai által használt módszert. Ennek a 19. század végére kikristályosodott stílusnak a lényege, hogy a mázakat, a tulajdonveveket és a címerábrákat nagybetűvel írják, valamint egyéb angol jogi szövegek mintájára teljesen elhagyják a központosítást, hogy az ne befolyásolja az értelmezést.²⁴

A fent végigvett szempontok figyelembevételével a következő megfogalmazást javaslom az Alaptörvény I. cikke (1) bekezdésének angol fordítására: „*The coat of arms of Hungary shall be displayed on an escutcheon with a pointed base as follows: Barry of eight Gules and Argent impaling Gules a Cross patriarchal formy Argent issuant from a Coronet Or on a Trimount Vert. The Holy Crown of Hungary shall rest upon the escutcheon.*”

kép nem az osztóvonalból (vagy koronából) növekszik, hanem a mesteralak (pl. pólya) középvonalából.

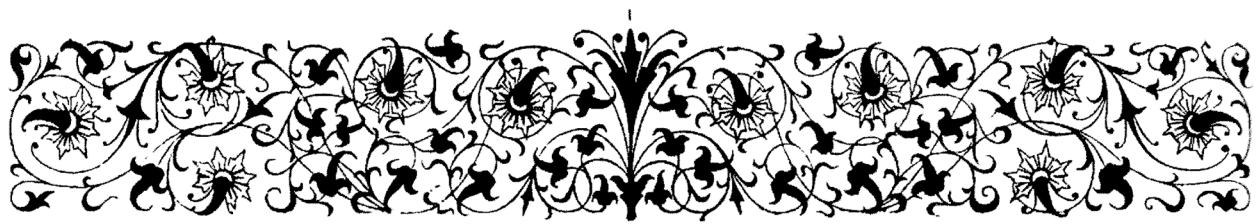
²⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Trimount>, <http://www.heraldryclipart.com/symbolism/t.html> (Letöltés: 2017.08.15.). A *mount* nem keverendő össze a *mound*dal, amely a zárt koronák tetején látható kis országalmára vonatkozik (J. E. Cussans: i. m. 119.; J. Parker: i. m. a címszavaknál).

²¹ Ezt alátámasztó szíves tájékoztatást kaptam Peter O’Donoghue-tól, a *College of Arms* ügyeletes heroldjától (jelenlegi hivatala: York Herald of Arms in Ordinary), akinek ezúton is köszönöm segítőkészségét.

²² A *baronet* hivatalosan nem tartozik a főnemességhez, így rangkoronája sincs.

²³ W. Berry: i. m. „Crown” címszó; C. Boutell: i. m. 97–106; J. Parker: i. m. „Crown” és „Coronet” címszavak; A. C. Fox-Davies: *The Art of Heraldry* i. m. 264–289; J. E. Cussans: i. m. 176–185; Th. Woodcock–J. M. Robinson: i. m. 198.; G. C. Rothery: i. m. 231–241. Általában és kimerítően a rangkoronákról: Ghyczy Pál: A rangjelző koronák. *Turul*, 18 (1900) 97–116.

²⁴ Th. Woodcock–J. M. Robinson: i. m. 74.

KÖNYVISMERTETÉS

Varga Benjámín: *Obsequiale Strigoniense*. Argumentum Kiadó–ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Bp., 2016. (Műhelytanulmányok 2.) 256 p. (ISBN 978-963-284-708-5)

Az ELTE BTK Vallástudományi Központja alá rendelt Liturgia-történeti Kutatócsoport újabb hiánypótló forráskiadást jelentett meg. Az *Obsequiale Strigoniense* című kötetet Varga Benjámín tudományos segédmunkatárs, a Kutatócsoport titkára jegyzi. A Földváry Miklós István vezette kutatócsoport Rajeczky Benjamin (1901–1989), Mezey László (1918–1984), Dobszay László (1935–2011) kutatásainak folytatásaképpen a magyarországi liturgia történetének európai kontextusba helyezését tűzte ki céljául. Más szertartáskönyvek után most az *Esztergomi Obsequiale* kiadására került sor.

A szerkönyv nevét a benne előforduló legterjedelmesebb szertartásról, a temetésről kapta: az alapszó az *'obsequium'*, vagyis 'tisztelőadás', pontosabban az *'obsequiae'*, azaz 'végtisztesség, halottkísérés'. Ez az elnevezés Közép-Európában volt használatos, az érintett könyvtípust *Manuale*, *Agenda*, *Baptismale* néven is ismerték, a kora újkortól fogva elsősorban *Ritualénak* nevezték. Az *Obsequiale* vagy *Rituale* a misén és zsolozsmán kívüli azon szentségek és szentelmények rendjét tartalmazza, amelyek kiszolgáltatása nem püspöki ranghoz kötött, amelyet egy falusi plébános is évente sokszor elvégez. Célzerűnek tűnt ezeket a korábban valószínűleg kézírásos másolt füzetek formájában létező rítusokat egy önálló szertartáskönyvben egyesíteni. Az első magyarországi *Rituale*-kezdeménynek az 1370-es évekre keltezett esztergomi *Capitulare* (OSzK, Clmae 408) tekinthető, maga az *Obsequiale* pedig a 15. század végén – a késő középkorban, ami egybeesik a nyomtatványkor kezdetével – született meg.

Miért lehet érdekes ez a római katolikus szerkönyv egy középkorral vagy kora újkorral foglalkozó történész számára? Egyrészt azért, mert a középkori – meghatározóan klerikus – értelmiség számára mindennapos gyakorlat, életük szerves része volt a liturgia végzése. A középkori műveltség elválaszthatatlan a liturgiától és annak szerkönyveitől. Másrészt az *Obsequiale* – mint mindjárt látjuk – a teljesség igényével közli az emberi élet nagy határhelyzeteihez: a születéshez, közösségbe befogadáshoz, házasodáshoz, halálhoz stb. kötődő szertartások hazai változatát – és mint ilyen az első és egyetlen középkori magyar forrás. Harmadrészt – erre is kitérnek alább – az *Obsequiale* tartalma végigkövethető az esztergomi liturgia teljes történetén, a 11. századi Hartvik-agendától kezdve

a Vaszary Kolos esztergomi érsek által utoljára 1909-ben kiadott *Rituale Strigoniense* anyagáig. (Az 1960-as években ülésezett II. Vatikáni Zsinat után akkora törés következett be a katolikus egyház szertartásaiban, hogy az összehasonlítás szinte értelmetlen.)

Az *Esztergomi Obsequiale* a magyarországi korai nyomtatványkor egyik legnépszerűbb kiadványa volt. Mivel a pap ebből végezte a temetést és különféle templomon kívüli körmeneteket, gyakran lehetett kitéve kedvezőtlen fizikai körülményeknek, például esőnek – emiatt gyorsan elhasználódhatott. Ez lehet az oka egyfelől annak, hogy 1490 és 1560 között kilenc kiadást ért meg, másfelől annak, hogy mégis kevés példánya maradt ránk (az első nyolc kiadás esetén mindössze egy-egy példány létezik, az 1560. évből tíz példányt ismerünk). Mátyás király 1479-ben elrendelte, hogy országában nyomtassák ki az egyházmegyék liturgikus könyveit. A forrást közlétező Varga Benjámín megemlíti, innét is tudható, hogy Budán ekkor már nem működött nyomda, ugyanis valamennyi szóban forgó szerkönyv, így az *Obsequiale* is külföldön jelent meg. Az első két kiadás (1490–1495, 1496) idején Estei Hippolit volt a megbízást adó esztergomi egyházmegye érseke, Bakócz Tamás nevéhez négy kiadás fűződik (1500, 1501, 1503 körül, 1508), Szatmári György és Szalkai László hivatala alatt egy-egy kiadás (1523 körül, 1525) látott napvilágot, az utolsó kiadás (1560) pedig meg is nevezi Oláh Miklós érseket.

Mi volt a tartalma az *Obsequialénak*, a plébánosok „gyakorlati zsebkönyvének”? A János-evangélium prológusa és a vízszentelés szertartása után az emberi életúthoz kapcsolódó rítusok következnek: házasság, keresztlő, utolsó kenet, temetés. Sajátos logikát követ, hogy a házasság megelőzi a keresztséget: a szerkesztők szempontja szerint a fogantatásnak, így a keresztségnek is törvényes házasságban illik megtörténnie. Ezek után a termények, élelmiszerek egyházi év szerinti sorrendben történő megáldása kerül sorra (a húsvéti ételszentelés, az április 25-i, Márk-napi búzaszentelés, a takarmány megáldása december 26-án, István napján, egy napra rá a borszentelés stb.). A kötet ezután – elsősorban a gyóntáshoz tartozó – kateketikai segédletek mellett az egyházi év rendhagyó, a templom épületén kívüli szertartásait (ilyen például a február 2-i, gyertyaszentelői körmenet, a hamvazószerdai hamvazkodás, a virágvasárnapi körmenet, az augusztus 15-i, Nagyboldogasszony-napi virág- és gyógynövényáldás stb.) közli. Az *Obsequiale* a liturgikus szövegeken túl a szertartások végzéséhez szükséges ceremóniális utasításokat, az úgynevezett rubrikákat is tartalmazza. A liturgikus tartalom túl a felhasználók kényelme érdekében az *Obsequiale*

újabb kiadásait a főszöveg előtt és után könyvtechnikai hozzáadásokkal is bővítették. Így tartalomjegyzéket, kolofont is találunk bennük; az 1560. évi, Oláh Miklós-féle kiadás az érsek arcképét, dekrétumát is magába foglalja, azonkívül egy liturgikus kalendáriumot és a kolendumok – munkaszünettel megtartandó ünnepek, 46 (!) ilyen volt egy esztendőben – listáját is hozza.

Az *Obsequiale* (a *Rituale*) késő középkori összeállítás, de anyaga, a beléje foglalt ordók sokkal korábbiak. Az ordó egyetlen szertartásra koncentráló, azt – például a keresztelést – elejétől a végéig közlő liturgikus szöveg. Az *Obsequiale* ordói – igaz, eltérő kontinuitással – nagyrészt már a 11. századi úgynevezett Hartvik-agendában is megvannak, és a 12. századi Pray-kódex is többet tartalmaz közülük. Ily módon forrásanyaga sokkal régebbi, mint amennyire az esztergomi misekönyv és zsolozsmáskönyv esetében vissza tudunk tekinteni (13–14. század). Az *Obsequiale* anyaga tehát végigkövethető az esztergomi rítus ezer évén, hidat képez a liturgia 11. századi kezdetei és a 20. század eleje között. Anyagát Telegdi Miklós esztergomi érseki helynök 1583-ban megjelent (majd halála után, 1596-ban megint kinyomtatott) *Agendarius* használta föl. Ez már nem közvetítette hiánytalanul az esztergomi hagyományt, jelentősen karcsúsította az *Obsequiale Strigoniense* anyagát (ugyanakkor ellátta népnyelvű mintaprédikációkkal).

A trienti zsinat Róma az egységesítés jegyében, az esetleges liturgikus visszaélések ellen újból kiadta a katolikus szertartáskönyveket. Tulajdonképpen ezek tekinthetők az első szentszéki mintakiadásoknak. Elsőként a zsolozsmáskönyv, a *Breviarium Romanum* jelent meg 1568-ban, utolsóként a *Rituale Romanum* 1614-ben. Ezek használata mindazon egyházmegyékben kötelezővé lett, ahol nem létezett kétszáz évesnél idősebb helyi tradíció. (Ezzel az engedménnyel kevés egyházmegye élt, túlnyomó többségük – a Szent-szék szándékának megfelelően – átvette a trienti rítust.) A trienti rítus voltaképpen a Római Szentszék korábbi saját rítusával, az úgynevezett kuriális rítussal egyezett meg, egy alapvetően a hivatalnokpapság által végzett, szikárabb liturgiával, amely Róma város székesegyházi és plébániai hagyományaival sem volt azonos. Csak a *Rituale* esetében nem volt kötelező a római *editiót* átvenni, főképp azért, mert a körébe tartozó szentségek és szentelmények érvényes kiszolgáltatásának sokkal kevesebb föltétele van, mint a mise vagy a zsolozsma esetében.

Magyarországon Pázmány Péter rendelte el a trienti rítus végzését lelkiismereti és anyagi okokból (tudniillik a Rómához való hűség jeléül és mert a római tömeges nyomtatású szerkönyvek olcsóbbak voltak) az 1630. évi nagyszombati nemzeti zsinaton. Ezután a magyar egyház a misében és a zsolozsmában földadta a hagyományos esztergomi liturgiát, csupán a zágrábi egyházmegye székesfőkáptalanja (a 18. század végéig) maradt hű a *Ritus Strigoniensis*hez, illetve a pálos szerzetesrend – bár szövegileg és ceremoniálisan 1600-ban a római rítusra váltott – esztergomi dallamhagyományát részben 1786. évi föloszlatásáig megtartotta.

Mint láttuk, a *Rituale* kimaradt a barokk kor liturgiaegységesítési folyamatából. Ez az a liturgikus szerkönyv, amely bizonyos elemeiben a 20. századig közvetítette a sajátos középkori esztergomi liturgikus tradíciót. Valószínűleg a szentségek, szentelmények kiszolgáltatása és a különböző áldások kevésbé voltak lényegesek az egyházi döntéshozók számára, mint a klérus „magánügyének” számító mise és zsolozsma. Ezzel szemben az átlagos hívőknek a *Rituale* anyaga fontosabb lehetett, mivel személyesebben érintette

őket (keresztség, esketés, temetés) – változtatás esetén részükről itt lehetett volna igazán ellenállásra számítani. Pázmány már 1625-ben, a nemzeti zsinat előtt közzétett egy *Rituale Strigoniense*t, amelyben a Telegdi-féle *Agendarius* tartalmát igyekezett az 1614. évi, trienti rituálé anyagához igazítani, és ténylegesen átmentett számos hitelesen középkori magyar elemet, sőt egyes szertartások csonkítatlan egészét is megőrizte. A pázmányi *Ritulae Strigoniense* – amint az előszóban hivatkozik rá – az *Obsequiale* Oláh Miklós-féle kiadását is figyelembe vette. Összefoglalva ezt a bevezetést: a Pázmány nevével fémjelezhető *Rituale* – mely 1909-ig az elsővel együtt összesen 15 kiadást élt meg – megőrzött számos korábbi esztergomi hagyományelemet, annak ellenére, hogy Telegdi és Pázmány korántsem volt olyan konzervatív liturgikus téren, mint fél évszázaddal korábban Oláh Miklós.

Varga Benjámin alaposan megvizsgálta az *Obsequiale* ránk maradt kiadásai szövegének egymáshoz való viszonyát. Szövegkiadásában a legjobbnak ítélte, hibátlan szöveget igyekezett helyreállítani, ehhez szabatos kritikai apparátus járul. Varga a szövegkiadás terjedelmes, mintegy 100 oldalas bevezetésében a szövegtörténeten, a kritikai kiadás elvein, kutatástörténeten kívül sajátos szövegproblémákat is megvizsgál. Például a december 27-i, Szent János-napi borszentelés egyik könyörgésében számos szörny – mérges kígyó, sárkány, vipera, skorpió stb. – szerepel, mint amelyek minden más állattal együtt alá vannak vetve az Isten hatalmának. Első olvasásra nehezen érthető, mit keres a felsorolásban a nyughatatlan béka (*rana inquieta*), illetve hogy mi az a *squalangus*. Varga egy, a 16. században többször kiadott apokrif legendagyűjtemény, Babilon első püspöke, a legendás Abdiás *Historia certaminis*a alapján az előbbi mérges varanggyal, utóbbit pedig egy erős mérgű pókfajttal azonosítja.

Összegezve: Varga Benjáminnak köszönhetően egy történésznek számára nem elsődleges fontosságú, de több szempontból kimondottan érdekes késő középkori-kora újkori liturgikus szertartáskönyv példaszzerű, modern kiadása valósult meg. A munka elkészültének szélesebb bázisa a Liturgiátörténeti Kutatócsoport volt, melynek célja a liturgikus források történeti, összehasonlító és elméleti igényű feltárása és elemzése.

Keglevich Kristóf

Thoroczkay Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. L'Harmattan, Budapest, 2016. 226 p. (ISBN 978-963-414-212-6)

Hét évvel az első tanulmánykötete után, 2016 végén jelent a második könyve az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékén jelenleg docensi beosztásban dolgozó Thoroczkay Gábornak (rövid szakmai életrajza a kötet hátulján is olvasható), hasonlóan a L'Harmattan kiadó gondozásában. Az igazat megvallva, számomra a könyv végigolvasásával sem derült fény a kissé bulvárosra sikerült címadás miéjtjére, hacsak nem arra a középkorász körökben szinte közhelynek számító igazságra utalt a szerző, hogy az Árpád-korról a forráshiány miatt nem sokat tudunk, így szinte bárhová nyúlhatunk – nagyrészt „ismeretlen” marad számunkra. A könyv (szerencsére) nem valami mostanában divatos oknyomozó búvárkodás, hanem a tudományos stílust követő és követelményeit betartó tanulmánykötet. Thoroczkay zömében az első tanulmánykötete óta megjelent írásait gyűjtötte

egybe, szám szerint 13-at. Ilyenkor óhatatlanul adódik az összehasonlítás az előző könyvvel, és e téren egy komolyabb hasonlóságot, és egy komolyabb különbséget is észrevehetünk. Egyrészt, a két kötet tartalomjegyzékét végigfutva láthatjuk, hogy a szerző szakmai érdeklődése mit sem változott; alapvetően a középkori, illetve az újkori, de középkorra vonatkozó historiográfia, Szent István korának a kérdései, továbbá az Árpád-kori egyháztörténet áll kutatásai homlokterében. A 13 tanulmány is e köré a három fő téma köré szerveződik, csakúgy, mint az előző alkalommal. Fontos különbség azonban, hogy ezúttal nem csak egyszerű utánközléseket kapunk. Amennyiben azóta új, releváns szakirodalom jelent meg a témában, a szerző feltüntette azokat a lábjegyzetekben, adott esetben reflektálva is rájuk röviden. Ha pedig az újonnan megjelent irodalom ezt megkívánta, akkor a törzsszöveget is bővítette, átdolgozta. Ilyen átformáláson esett át a 13. század elején tisztségét betöltő János esztergomi érsek portréja is, a Gertrúd elleni 1213. évi merényletre vonatkozó kutatásoknak köszönhetően, kiegészítve az érsek lateráni és esetleges canterburyi utazásaival. A kisebb-nagyobb kiegészítések mellett olvasható „másfél”, eddig még meg nem jelent tanulmány is. *A László király szentté avatása* – ahogy ez a címéből is következik – az 1192. évi kanonizáció kérdéseit járja körül, és eddig teljes egészében közöletlen volt. A „fél” újdonság *A székesfehérvári bazilika és prépostság az Árpád-korban* című tanulmányban található. A főként a bazilika Árpád-kori történetével kapcsolatos cikk 2015-ben jelent meg, Thoroczkay ezt egészítette ki a fehérvári prépostságról szóló terjedelmes (tegyük hozzá: önmagában is tanulmány terjedelmű) összefoglalóval. A szöveg rövidebb és jegyzeteletlen változata ugyan szintén napvilágot látott közel ezzel egy időben a Székesfehérvár Árpád-kori történetét feldolgozó terjedelmes kiadványban (ezért, ha nagyon szigorúak akarnánk lenni, akkor csak egy „negyed” újdonságról beszélhetnénk), azonban mindenképpen hasznos, és indokoltnak látom, hogy annak a rövidebb szövegnek a bővebb és jegyzetekkel ellátott verzióját beillesztette ide. Így, az itt megtalálható formában alkot a két cikk a téma szempontjából egy kerek egészet.

A többi 11 tanulmányból az első kettő Szent István politikai ellenfeleiről, Keánnal és Ajtonnyal kapcsolatos kérdésekről és vitákról szól, az előbbiben főként Kristó Gyula, az utóbbiban leginkább Engel Pál különutas elméletével polemizálva (*Megjegyzések Erdély államalapítás-kori történetéhez. Keán kiléte és egyes kapcsolódó kérdések és Ellenszegülő ispán vagy független törzsfő? Megjegyzések Ajtony történetéhez*). A következő két írás még mindig az államalapító király korszakát tárgyalja (*Szent István okleveleiről és Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszerzés folyamatához*). Az előbbi, eredetileg 2009-ben megjelent tanulmány érdekessége, hogy az elsők között illeszti be a jeles német medievista, Wolfgang Huschner 2003-ban publikált monográfiájának eredményeit a magyar oklevél, és általában Szent István korának eddigi ismeretei közé. Középkori historiográfiával három tanulmány foglalkozik (*Szent István legendái, A magyar krónikairódom kezdeteiről és A magyarországi legendairódom és történetírás a 14. század közepéig*). Ezen kívül a már említett, László szentté avatását tárgyaló eddig közöletlen tanulmánynak is van egy elég masszív historiográfiai része, amelyben Thoroczkay a László-legendák és a krónikás hagyomány lehetséges szövegkapcsolatát tárgyalja. Innen, és *A magyarországi legendairódom és történetírás a 14.*

század közepéig című tanulmányból tudhatjuk meg, hogy a krónikás hagyomány azon feltételezett átdolgozása, amit Kristó Gyula az 1210-es évekre tett, Thoroczkay szerint inkább III. Béla korára tehető. Mellesleg a kötetben három helyen is szól a szerző egy lehetséges Szent László-korabeli krónikarész lehetőségéről. Az ötlet egy eredetileg 2009-ben megjelent tanulmányában bukkan fel, még csak egy rövid, hipotetikus utalásban eldugva (*A magyar krónikairódom kezdeteiről*, jelen kötetben a 106. old.), majd egy-egy 2015-ös és 2016-os tanulmányában is visszatér rá (*A székesfehérvári bazilika és prépostság az Árpád-korban, A magyarországi legendairódom és történetírás a 14. század közepéig*; itt a 153. és 195. oldalakon). Sajnos a megfogalmazás annyira szűkszavú és óvatos („esetleg számolhatunk Szent László-kori gesta- [krónika-]szerkesztési fázissal”, 195. old., a 153. oldalon majdnem ugyanezekkel a szavakkal), hogy számomra még az sem derült ki, hogy Thoroczkay itt az ún. „őszeszta” lehetséges keletkezési idejét tette László idejére, vagy azt feltételezte, hogy a későbbi (Kálmán-kori) őszesztába bedolgoztak olyan történeti szöveget, ami László idején keletkezett, netán mindkét lehetőséget elképzelhetőnek tartja.

Két esztergomi érsekportrét olvashatunk a kötetben, Miklósét (1181–1183/1184) és Jánosét (1205–1222), az utóbbi tanulmányát, mint azt említettük fentebb, több ponton is átdolgozta és kibővítette a szerző (*Egy esztergomi érsekportré a 12. század végéről: Miklós; Egy esztergomi érsekportré a 13. század elejéről: János*). A modern(ebb), de a középkorra irányuló historiográfiát ugyancsak két tanulmány képviseli a kötetben, az egyik Katona István ürügyén a kalocsai érsekség 11. századi történetének vitás kérdéseit tekinti át, a másik pedig Romsics Ignác nagyszabású historiográfiai tablója középkori részének a véleményezése (*Viták keresztittüzében – A kalocsai érsekség korai történetének kutatása Katona Istvántól napjainkig és Clio bővületében – Egy középkorkutató szemszögéből*).

A kötet formailag is jól van megtervezve, a közölt jegyzetanyag és rövidítések minden tanulmánynál újraindulnak, ami megkönnyíti a használatukat. Egyetlen, számomra kissé zavaró formai hiány azokhoz a lábjegyzetekhez kötődik, amelyek Thoroczkay olyan korábbi írásaira utalnak, amelyeket felvett a jelen gyűjteménybe is. Hogy a tanulmány megtalálható ebben a könyvben is, azt a szerző még jelezte szögletes zárójelben, ám a tanulmányon belüli konkrét oldalszám beírása elmaradt, csak a régi megjelenés oldalszámait láthatjuk. Így nekünk kell a sokszor húsz-harminc oldalas tanulmányokon belül kikeresni, hogy pontosan melyik oldalra is gondolt a szerző – vagy a régi megjelenést kézbe venni, bár egy tanulmánykötet épp ezt hivatott kiváltani. A tördelés utáni korrektúra, amikor már láthatóvá válnak az oldalszámok, ennyi kiegészítést elbírt volna, és ez megkönnyítené a tanulmányköteten belüli gyorsabb navigációt az egyes írások között. Mindezzel együtt is egy vélhetően sokat idézett munkával lesz dolgunk, ez utóbbit az is garantálja, hogy aki ezekre a tanulmányokra akar hivatkozni, annak lényegében „kötelező” az itt olvasható változatot használnia, hiszen a kiegészítések, bővítések és pontosítások miatt az itteni tanulmányok jelentik Thoroczkay aktuális véleményét az adott kérdésben. Én úgy látom, hogy az írások méltóak a nem olyan rég elhunyt szegedi egyháztörténész, Koszta László emlékéhez, akinek a szerző a jelen kötetet ajánlotta.

Keglevich Kristóf

A KÉSŐKÖZÉPKORI CÍMEREK ÉS CÍMERTEKERCSOK
RANGÁBRÁZOLÁSA

Thorsten Huthwelker: *Die Darstellung des Rangs in Wappen und Wappenrollen des späten Mittelalters*. (RANK 3) Thorbecke, Ostfildern, 2013. 222 p. (ISBN 978-3-7995-9123-2)

Címerterkercsnek nevezzük bizonyos címerek olyan gyűjteményes ábrázolását, amely néha a címer birtokosának nevét is feltünteti. A szó elsősorban az angol heraldikai nyelvben vert gyökeret, a németben e mellett gyakran használják a címeres könyv elnevezést is. A magyar középkorból nem maradt ránk sem címerterkercs sem pedig címeres könyv, de más hasonló gyűjteményes címerábrázolás – például szőnyeg, asztal vagy ládika – sem. Európában mintegy 350 olyan címerterkercs maradt fenn, amely 1500 előtt készült, közülük 98-at őriznek Angliában.

A szerző az angol és a német tekercsket hasonlította össze, vizsgálódásának fő kérdése az volt, hogy a tekercsen ábrázolt címerek birtokosainak miféle rangbeli sorrendje figyelhető meg. Huthwelker tehát a heraldika társadalomtörténeti alkalmazását tűzte ki céljául. A könyv a Jörg Peltzer által vezetett RANK / Rang und Ordnung kutatási projekt keretében készült, amelynek fő feladata az angol és a birodalmi főnemesség 13-14. századi összehasonlító vizsgálata. A vizsgálat alsó és felső időhatárát a társadalomtörténeti kronológia határozta meg: 1200 körül kezdődött a birodalmi fejedelmek csoportképződése, és 1399-ben keletkezett az első olyan írott forrás, amely az angol hivatalviselők beosztását tartalmazta, a hercegekkel kezdve és a *gentleman*ekkel végezve.

A könyv két részre tagolódik, az első harmada a címerekkel mint rangjelző szimbólumokkal, a nagyobbik, második része pedig a címerterkercssekkel foglalkozik. A szerző nem törekedett önálló fogalomalkotásra, sőt még forrásainak csoportosításakor is elődei beosztásait követte. Az első fejezet túlnyomó részét az újabb, a társadalmi problémákra is reflektáló címer-tani irodalom ismeretése teszi ki.

Figyelemre méltó a címerek 12. századi kialakulásáról szóló társadalom- és eszmetörténeti vizsgálatok áttekintése. Lutz Fenske 1985-ben a nemzetségekből kiszakadó új rokoni csoportok kialakulásával, a központi helyek szerinti új családi névadási szokással magyarázta a címerek iránti igényt. Karl Schmid a kognatikus nemzetségek helyébe lépő és az agnatikus leszármazás elvét követő családi rendszert tekintette kiindulópontnak. Georg Schebelreither ezzel szemben eszmetörténeti magyarázatot kínált: a 12. században eltűntek a nemzetségre utaló vezetéknevek, és az eredet helyre utalók léptek a helyükbe, néhány esetben ugyanekkor váltották le az ősi, totemisztikus szimbólumokat a később megszilárduló címerekkel. Az egyén helykeresése ebben az új társadalomban a címerek felvételében nyilvánult meg. Maga Huthwelker sem az egyik, sem a másik elmélet mellett nem tette le a voksát, hanem részben mind-egyikkel egyetértve, több tényező együttes hatásában látta a címerek kialakulásának okát.

A szerző kiemelt figyelmet tulajdonított annak a középkori címer-tani irodalomnak, amelyet a 19. századi tudományos heraldika művelői igen kételkedve forgattak. Huthwelker megállapította, hogy alapvetően kétféle műfajjal van dolgunk: a kizárólag heraldikával foglalkozó traktátusokkal és olyan, a hadtudományról vagy a nemesi társadalomról szóló művekkel, amelyek heraldikai

kérdéseket csak mellékesen tárgyaltak. Az ezekben a művekben található szimbólummagyarázatok rendszerint azt is megemlégték, hogy az egyes szimbólumoknak milyen rangjelző szerepük volt. E művek szerzői között csak a 15. századtól kezdve találunk heroldokat, a korábbi művek írói, összeállítói jogászok vagy klerikusok voltak.

Huthwelker azonban nem e szerzők művei, hanem a tekercskek statisztikai feldolgozása alapján fejtette ki megállapításait. Az angol címerek szín- és fémhasználata egyöntetűbb volt, mint a birodalmiaké. A vizsgált két évszázad alatt az earlök címerének közel 90 százalékában fordult elő az arany, több mint 70 százalékában a vörös. A bárók és a lovagok esetében az arany valamivel 50 százalék felett járt, ezt esetükben megközelítette az ezüst aránya, a vörös használata azonban kifejezetten csökkenő tendenciát mutatott, míg a 13. század közepén még a címerek háromnegyedében találjuk meg e színt, a 15. század elejére ez az arány fokozatosan a felére csökkent. Ezzel párhuzamosan folyamatosan emelkedett a bárók és lovagok címereiben a fekete használata; a kezdeti 13 százalékról jó másfél évszázad alatt 34 százalékra emelkedett, ami valószínűleg a fekete ruhák divatjának elterjedésével magyarázható. A Birodalomban a fejedelmek gyakrabban részesítették előnyben az aranyat, mint a nemesek.

A tekercskek élén szinte kizárólag az uralkodók álltak. Ha egy tekercs több királyi címet is tartalmazott, akkor a hagyományos hierarchia így festett: János pap, a római császár, a jeruzsálemi vagy a konstantinápolyi uralkodó, aztán Anglia, Franciaország királyai, Spanyolország uralkodói. A jeruzsálemi király szerepe egyértelműen a városnak a középkori keresztény világképben elfoglalt különleges helyére vezethető vissza.

Az angol tekercskek címereinek sorrendjét nem lehet egyetlen rendező elemre visszavezetni. A legfontosabb szerepet kétségtelenül a királyi családdal való rokonság játszotta, de az earlök kora és a tisztségükben eltöltött idő is befolyásolta azt, hogy hová került címerük a tekercsen. Egy I. Edward (1272-1307) uralma alatt készült tekercs az első, amely earlök, bárók és lovagok szerint csoportosította a címerviselőket és így címereiket is. Nem minden tekercs törekedett azonban a rang pontos jelzésére, elsősorban azok a tekercskek mellőzték ezt a szempontot, amelyek egy bizonyos torna alkalmával készültek.

A szerző összevetette az angol tekercskek címereinek hierarchiáját a királyi oklevelek tanúnévsoraival. Az eredmény egyértelmű: a két forráscsoportban szereplő rangsor, főleg az earlök esetében, nem egyezik egymással. A bárók esetében némileg más a helyzet, ők sokkal homogénebb csoportot képeztek. A tekercskek rangsorának hiteléhez kétség sem férhet: nem önkényesen, hanem nagyon is tudatosan építették fel ábrázolásaikat, ahol a rangnak kiemelt szerepet tulajdonítottak.

A Birodalomban egészen más helyzetet kellett a tekercskek készítőinek képpé formálniuk. A Wittelsbachok például, akik 1214 óta rajnai palotagrófok is voltak, mindig ott szerepeltek a fejedelmek között, pedig a családon belül többször is megosztották egymás közt a területet és a területhez rendelt palotagrófi címet. A császár után mindig a cseh király következett, a bajor hercegek mellett pedig mindig ábrázolták Ausztria és Lotharingia urainak címerét is. A könyvben már nem jutott hely a kihalt családok címereinek elemzésére. A mű utolsó mondatai arra engednek következtetni, hogy a szerző a közeljövőben ezt a feladatot is el kívánja végezni.

A tekercsek szerzőiről, összeállítóiról e könyvben mást olvashatunk, mint a régebbi irodalomban. Míg ott szinte automatikusan a heroldok művének tartották őket, Huthwelker jóval szkeptikusabb volt. Az első herold, akinek a nevéhez valóban egy címertani összeállítást köthetünk, a magyar heraldikában is emlegetett Gelre volt, aki valamivel 1370 után készítette el címergyűjteményét. A szerzőség szorosan összefüggött a heroldok társadalmi rangjának folyamatos emelkedésével. Ők kezdetben alig különböztek az udvarban tevékenykedő mutatónyosoktól, a 14. században aztán egyes országokban szigorú hierarchiájuk alakult ki, társadalmi megbecsültségük a későbbi évszázadokban pedig még tovább emelkedett.

Érdeemes idézni a könyv egyetlen magyar vonatkozású megállapítását. A sisakdíszekről szólva Huthwelker külön kiemelte Anjou René (Anjou hercege 1434-1480) esetét, aki a lotharingiai sas mellett még két másik sisakdísz is szerepeltetett címere kiegészítőjeként, a struccot és a sárkányt, az elsővel Magyarországra, a másoddal Aragóniára vonatkozó igényét akarta szimbolizálni.

Tringli István

Várkonyi Tibor: A megtalált anya (Bek Amália és Bek József története). Tarsoly Kiadó, Bp., 2017. (Családtörténet határok nélkül III.) (ISBN 978-963-957-096-2)

2012-ben jelent meg Várkonyi Tibor: Családtörténet határok nélkül című két kötetes kiadványa, amelyben saját családjának történetét vezeti vissza hihetetlen messzeségekbe, figyelemreméltó pontossággal és kitartással. Ennek a nagyívű családfának egyik ágán ültek a Beck-ösök, akiknek kutatása során már az említett könyv megírásakor is számos bizonytalanság és kérdés, sőt ellentmondás bukkant fel. A szerzőben már akkor felmerült, hogy a Beck-problematikát egy későbbi kutatásban jobban körüljárja, kibontja, ennek az elhatározásnak az eredménye a jelen munka.

A szerző könyve elején ezt a munkáját kísérletnek nevezi „a családtörténeti kutatások különlegességének bemutatására”. Összességében elmondhatjuk, hogy a kísérlet jól sikerült. Sőt, nem kísérletről van szó, inkább annak bemutatásáról, hogyan lehet egy, a nagyobb léptékű családkutatás során felvetődött problémát minden szempontot körüljárva hitelesen bemutatni, hogyan lehet az ellentmondásokat felfejteni és megmagyarázni levéltári, anyakönyvi, sőt akár genetikai kutatások segítségével is.

Várkonyi maga is látja, hogy a Beck család birtokainak sorsa, az örökségből csalafinta módon kiforgatott testvér története, a fiúsítás körülményei stb. számos spekulációnak is teret engedhetnek, különösen a hiteles források tükrében, vagy éppen ezek feltűnő hiányában. Ilyenkor könnyű elcsábulni és logikai fejtegetésekbe bocsátkozni, mondván, biztosan ez és ez történt, mert a korszak, a gazdasági, társadalmi, vallási stb. körülmények ismeretében másféppen nem történhetett. Várkonyi Tibor képzett történészeknek is példamutató módon kerüli el ezeket a csapdákat, mindvégig ragaszkodik a hiteles forrásokhoz, az autentikus levéltári dokumentumokból kideríthető (és teljes feldolgozás által ki is derített) adatokhoz. Mivel azonban jó értelemben vett ismeretterjesztő családtörténetről van szó, megengedi magának, hogy írói fantáziával megejtse ezeket a logikai következtetéseket, kiemelve, hogy következtetései a „lehetőségek, hogy így történt” kategóriába tartoznak. Ezt azért tartom

jónak, mert továbbgondolkodásra, kérdésfelvetésre készíteti az olvasót, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy ez már fantázia.

A szerző teljességre törekedett, levéltári dokumentumokat közöl, bizonyos jogi kérdéseket alaposan körüljár és megmagyaráz (mint a törvénytelen gyermekek kérdését), kiegészítő adatokat ad közre (mint a női családtagokról szóló információkat), táblázatokba rendezi az eredményeit (mint az anyakönyvi adatokat). Ezek a plusz információk igen hasznosak, de nagyon megterhelik a könyvet. Javaslom a szerzőnek, hogy következő munkáiban bizonyos adatokat, így az anyakönyvi bejegyzések táblázatba szedett neveit és dátumait ne a törzsszövegben adja közre, hanem függelékben, és a főszövegben csupán a függelékre hivatkozzon. Ez a technikai fogás olvashatóbbá tenné magát a törzsszöveget, aki pedig kíváncsi az adatokra, hamarabb megtalálja azokat egy, a szöveg után önállóan álló függelékben, mint a főszövegben lapozgatva. Ugyanígy könnyebben kezelhetővé tenné a szöveget, ha a kiegészítő adatokat, bizonyos fogalmak magyarázatait lábjegyzetben foglalná össze a szerző.

Sajnos, manapság egyre nagyobb probléma, hogy egyes szerzők szenzációs állításait nem támasztják alá a tényeket igazoló levéltári forrásokkal, illetve olyan, nem létező vagy hibás jelzetet adnak meg, hogy szinte lehetetlen a hivatkozott okiratot visszakeresni, ezáltal felmerülhet a kérdés, vajon létezik-e az említett adat, forrás. A recenzens jelzet tisztelő levéltárosként külön is megjegyzi: dicséret illeti Várkonyi Tibort, amiért forrásait mindig, kivétel nélkül megjelöli, a különböző levéltárak és irategyüttesek bonyolult rendszeréhez sikeresen alkalmazkodva rendkívül pontos és visszakereshető jelzeteket ad meg. Ezzel nemcsak a szakma szívét melengeti, hanem – ami sokkal fontosabb – kutatásának hitelességét támasztja alá, hiszen aki kételkedik bármelyik adatában, az az eredeti „tisztá” forrást is elő tudja keresni. Itt csupán arra a tipográfiai apróságra hívom fel a szerző figyelmét, hogy ha eldöntötte, milyen betűtípust, betűméretet stb. használ, akkor ahhoz az egységesség jegyében ragaszkodjon mindvégig (gondolok itt az MNL OL FILMTÁRÁRA, ill. Filmtárára).

Habár a művet a jó ismeretterjesztő családtörténeti irodalom kategóriájába sorolom, a munka magán viseli mind a szakirodalomtól megkövetelt formai és tartalmi, mind az ismeretterjesztő munkák által elvárt könnyedebb, irodalmi jegyeket. Csupán egy kiegészítést tennék a szakirodalmi formák követéséhez: a könyv végén megtaláljuk a felhasznált irodalom jegyzékét, de a levéltári forrásokra a szerző csupán a szöveg lábjegyzeteiben hivatkozik. Célszerű lenne az irodalomjegyzék után a szakirodalomban alkalmazott gyakorlat szerint a meglátogatott levéltárak csoportosításában a felhasznált levéltári forrásokat is közölni, itt lehetne megadni a rövidítések feloldását is (nem mindenki tudja automatikusan, hogy az MNL OL a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, de a lábjegyzetekben sem célszerű és praktikus mindig kiírni).

Az ismeretterjesztő jelleget erősítik viszont a közreadott fotók. Amikor az ember családtörténeti munkát vesz kézbe, külön élményt jelent, amikor nemcsak a papíron találkozhatunk a nevekkel, hanem arcot köthetünk hozzájuk. Követendő példa a jövőben megjelenő hasonló munkák szerzőinek, hogy a közreadott fotók nem öncélúak, azaz nem a családi almáriumban fennmaradt és megtalált fényképek tarka egyvelege, nem csupán lapszámot növelő illusztrációk, hanem a könyvben szereplő személyek, helyek hiteles ábrázolása. Nem egy önkényesen közreadott fényképes családi emlékeztéről van szó, hanem a fotók valóban hasznos kiegészítői a szövegnek,

annak szerves részét képezik, és élőbbé teszi számunkra a sokszor hihetetlen családi történetet.

Várkonyi Tibor előszavában azt írja, munkája az egyszerű embereknek akar emléket állítani, akik valójában végigélték, végrehajtották a leírt tetteket, és akik rendszerint eltűnnek a történelem süllyesztőjében. A munka remekül bemutatja, hogy valóban, az egyszerű emberek is „csinálják” a történelmet, hiszen a Degenfeld, a Széchenyi, és más arisztokrata családok nem elszigetelten léteztek, nem egyedüli szereplőként mozogtak a történelem színpadán, ugyanakkor a levéltári források, a korból fennmaradt irodalmi alkotások, naplók, hadtörténeti, politikatörténeti munkák elsősorban róluk szólnak, nem pedig a névtelen tömegről. Ezért az egyszerű embereket nehéz beazonosítani és nyomon követni szerepüket, habár az ő sorsuk az, ami közel hozza hozzánk a történelmet, megmutatván, hogy ősünk ugyanúgy éreztek, gondolkodtak, hibáztak, ravaszkodtak, mint mi.

Jelen munka mottójaként több idézetet is olvashatunk a könyv elején, én még egyet hozzátennék: habár a kivétel erősíti a szabályt, de „Nincs új a nap alatt”.

Tuza Csilla

Sípos Ferenc: A Vállaji Sípos család története I–III. Debrecen, 1992–1994. 94 p. (ISBN 978-963-450-015-3); *A Vállaji Sípos család egyéniségei I–II.* Debrecen, 1995-1996. 97-174 p. (ISBN 978-963-650-075-4); *A Vállaji Sípos család irataiból I–V.* Debrecen, 2010, 2012, 2014–2016. 300 p. (ISBN 978-963-06-0059-5) (Családtörténeti füzetek 1–10.).

A történeti feltárás és a kutatás eredményeinek bemutatása területén komoly hagyományokkal és nagy múlttal rendelkező szervezet, a Magyar Történelmi Társulat pályázati felhívására készült el a vállaji Sípos család történetét feldolgozó genealógiai munka. A szerző, Sípos Ferenc nem tette közzé a bíráló bizottság részletes értékelését, mindössze annyit árult el, hogy pályamunkáját oklevéllel jutalmazták. Az összegyűjtött adatok megmentése érdekében a szerző munkája díjazott részének megjelentetése mellett döntött, de hogy a kiadáshoz szükséges engedélyek beszerzését elkerülje, több részletben adta nyomdába – három ív terjedelemben fölött ugyanis a publikálás engedélyköteles volt. Az eredetileg egységes művet tehát „Családtörténeti füzetek” sorozatcímmel 1992–1996 között öt füzetben tette közzé, majd a folytatást 2010 és 2016 között további öt füzetben publikálta. Sajátos megoldás, hogy az első és a második öt-öt füzet folyamatos lapszámozással, kétféle méretben látott napvilágot.

„A Vállaji Sípos család története, I.” című füzetben a régészeti és zenetörténeti kutatásokra támaszkodva részletesen, talán a szükségesnél is aprólékosabban járja körül a Sípos családnév kialakulását, majd hasonló alaposággal a család előnevét is adó származási helynek, az ecsedi uradalomhoz tartozó Vállaj településnek a történetével foglalkozik. (Megjegyzem, hogy a füzet sorozat címében a szerző a nemesi előnevet következetesen helytelenül nagy kezdőbetűvel írja.) „A Vállaji Sípos család története, II.” című részben találkozunk az első Sípos ősökkel, Sípos Jánossal és Andrással. Bemutatásukra az ecsedi Báthori család történetébe ágyazva kerül sor, tudniillik a sorsuk alakulását befolyásoló és felemelkedésüket nagymértékben meghatározó északkelet-magyarországi mágnás familia volt a kulcsfontosságú ecsedi vár és az ecsedi uradalom, s az utóbbihoz tartozó

Vállaj birtokosa is. A vállaji Síposok katonáskodással szolgálták a Báthoriakat, éppúgy a birtokszomszéd Károlyiakkal folytatott csetepatéik alkalmával, mint az országos hadivállalkozásaik alkalmával. Ezek lehettek azok a hűséges szolgálatok, amelyek jutalmul Sípos János 1534-ben egy, a Kereknadas folyónál lévő malmot kapott adományként Báthori András özvegyétől, majd 1575-ben Sípos András érdemelte ki, hogy Báthori Miklós országbíró neki adja a vállaji Kerekerdő-alja nevű területet. A 17. században tovább folytatódott a Sípos család gyarapodása, részben Sípos György vállaji tiszttartó vásárlásai és somlyói Báthory Gábor birtokadományai révén. Emelkedésük tetőpontja, amikor 1609. augusztus 15-én somlyói Báthory Gábor erdélyi nemességet és címet adományozott a fentebb említett Sípos Györgynek és fiának, Andrásnak, továbbá mentesítette őket az adóterhektől és szolgáltatásoktól. Mint-hogy viszont Sípos nemesi jogainak nehezen tudott érvényt szerezni a magyar királysághoz tartozó Szatmár vármegyében, addig ügyeskedett, míg 1613. április 4-én II. Mátyás magyar királytól is nemességet és címet nem kapott.

Az erdélyi fejedelem, majd a király által adományozott címereslevelek kapcsán egészen érthetetlen, hogy a szerző nem szentel nagyobb figyelmet a címerképeknek, ugyanis a két címer teljesen különbözik egymástól. A fejedelmi címeradományban két pajzsban náddal benőtt zöld halmon egyenesen álló, jobb mancsában tömött kalászszerű búzakévé tartó oroszlán, a zárt sisakon a sisakdíszben növekvő, ezüst (fehér) palástú, ég felé emelt jobbában kelyhet, baljában lándzsát tartó férfi látható. A királyi adományban ezüst (fehér) pajzs zöld pázsitján hátrahajló szarvú, jobbra ugró vadkecske vagy zerge, a nyílt sisakon a sisakdíszben a címerkép növekvő alakban látható, jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst takarók. A magyar oklevéladási gyakorlatban már az is ritkaságszámba megy, hogy egy család tagjai négy év különbséggel kapnak címereslevelet, az pedig ismereteim szerint példátlan, hogy egy család ilyen rövid időn belül két különböző címet kérjen magának.

Érezhető ugyan, hogy a forrásfeltárára a szerző jelentős erőfeszítést tett, a források értelmezése és kontextusba helyezése terén azonban sok esetben komoly ismerethiányról tesz tanúbizonyságot. Ez különösen akkor érhető tetten, amikor a szerző Sípos György nemességszerzéséről és a címeradományokról fejt ki a véleményét. Nagyobb heraldikai jártasság birtokában nem azt írta volna, hogy „sisakdísz: féltüstű zerge”, mert az helyesen „növény vagy növekvő zerge”, továbbá a „Sípos György nemeslevele voltaképp az erdélyi fejedelem irányába tett gesztus” vagy „a magyar király zergét festetett a nemeslevélre” mondatokat sem vetette volna papírra, ha jobban ismeri a 17. századi címeradományozási gyakorlatot. Az uralkodó ugyanis a befolyásos pártfogókkal rendelkező kérelmezőknek megadta a nemességet, akik kifizették az érte járó díjat, a kérelmező pedig maga döntött a címerábráról, amit a képíróval azután megfestetett a címerkerő folyamodványába, majd magára a nemeslevélre is. Hat, 1756–1944 között készített leszármazási táblázat elemzése, és az ezeken nem található személyekkel kapcsolatos megjegyzések zárják a II. kötetet.

„A Vállaji Sípos család története, III.” című füzetben a nemességszerző ősöktől való leszármazottaknak az ország különböző régióiba való költözését követhetjük nyomon. A 17. század második felében Vállajról elszármazva Nyírbátorban, Balkányban, Nyírmihálydiban, Gebén/Nyírkátán, Debrecenben és Kecskeméten tűnik fel a család egy-egy ága.

A családtörténeti füzetek 4–5. száma „A Vállaji Sípos család egyéniségei, I–II.” címmel jelent meg. A címválasztás egyáltalán nem szerencsés, sőt félrevezető, hiszen ezekben a szerző nem szociológiai vagy viselkedéstudományi szempontból vizsgálja és elemzi a Sípos család tagjait, hanem csak 12 nevesebb személyiségének életrajzát fűzi csokorba, keresztnevük betűrendjében. Helyesebben a hely-, család- vagy oktatástörténeti szakirodalomban, lexikonokban, folyóiratokban, napilapokban megtalált, az adott személyre vonatkozó valamennyi biográfiát, élettörténetet változtatás nélkül közöl. Például szó szerint átveszi a Sípos Imre (1805–1855) ügyvéd jogtanárra vonatkozó, az Új Magyar Athenásban, „Dr. Kováts Andor: Vázlatok a kecskeméti jogakadémia történetéhez” című művében, valamint „Szinyei: Magyar írók élete és munkái” című munkájában megjelent szövegrészeket. A kiemelt családtagokkal foglalkozó 2. füzetben kapott helyet az első öt füzet összes lábjegyzete, valamint a rövidítések és a felhasznált irodalom jegyzéke. Felettből zavaró, s ellentmond a forráspublikációs elveknek és gyakorlatnak, hogy a szerző csak évekkal a családtörténeti részek megjelenése után publikálta a lábjegyzeteket tartalmazó füzetet.

Több év kihagyást követően – 2010–2016 között – jelentek meg az előzőkhöz képest összeszedettebbnek, sikerültebbnek minősíthető 6–10. számú füzetek. Ezekben a különböző közgyűjtemények őrizetében lévő, a Sípos családra vonatkozó fontosabb dokumentumokat évről-évre haladva adja közre a szerző. A legkorábbi forrás az a két, 1499-es keltezésű oklevél, amelyek Báthori András özvegye, Julianna és fiai Vállajon lakó emberei, Sípos István, Sípos Mihály, Sípos Ágoston és mások Károlyi Lancz László sérelmére

elkövetett erőszakos cselekményeit tárgyalja. Közzéteszi a Kerek-nádast (1534) és Kerekerdő-alját (1575) adományozó okleveleket, a somlyói Báthory Gábortól a vállaji házra és tasnádi szőlőre kapott *manumissiókat* és természetesen az 1609-es és 1613-as címerlevelet. Úgyszintén helyt kapnak itt a nemességvizsgálat során keletkezett vármegyei bizonyáglevelek, jegyzőkönyvi kivonatok, összeírások, tanúvallomások, zálog- és bérleti szerződések, az 1762-es évvel bezárólag. A dokumentumok részint latin, részint magyar nyelvűek. A latin nyelvűek közül a Mohács előtti okleveleket betűhíven, a kora újkori és újkori iratokat a humanista ortográfia szabályaihoz igazodva írja át. Magyar fordításukat is közre adja, számolva azzal a lehetőséggel, hogy nemcsak szakmabeliek veszik kézbe a kiadványt. A pontos, helytálló fordítások többek között az általam szintén ismert és nagyra becsült kiváló latinista, néhai Koroknay Gyula (1918–2003) nyíregyházi művészettörténész munkáját dicsérik. Kevésbé érzékelhető a következetesség a magyar nyelvű iratok átírása esetében, mert hol a betűhívséghez ragaszkodik, hol a mai magyar helyesírás szabályait követi. Ezért a füzetek legfeljebb nyelvészeti ismeretterjesztésre használhatóak, tudományos igényű nyelvészeti munkához azonban inkább az elsődleges források kézbe vétele ajánlott.

Végezetül úgy vélem, a kiadvány színvonalának ártott az „elhamarkodott”, több részletben történő kiadás és a szakmai lektorálás mellőzése, s nagyobb figyelem kísérné, ha egy kötetben jutott volna el a családtörténet iránt érdeklődők közösségéhez.

Künstlerné Virág Éva

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2018. I. félévi programja

2018. január 25. 17 óra

Nemzeti Címer Bizottság

Előadó: dr. Pandula Attila (egyetemi docens, ELTE BTK, Budapest, az MHGT elnöke)

Az ülést vezeti: Ogotjuk-Berzsenyi Anett, titkár

2018. február 22. 17 óra

Hunyadi Mátyás királyunk őseinek és rokoni körének eredetkutatása a reneszánsz értékvilág fényében

Előadó: dr. Diószegi György Antal (művelődéskutató)

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila, elnök

2018. március 29. 17 óra

A kuruc katonai elit rokonsági kapcsolatai

Előadó: dr. Mászáros Kálmán (tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet)

Az ülést vezeti: Török Róbert, titkár

2018. április 26. 17 óra

Új források és határon átnyúló együttműködési lehetőségek a családkutatásban az Esterházy család cseszneki ágának példáján

Előadó: Márkusné Vörös Hajnalka (főlevéltáros, MNL Veszprém Megyei Levéltára)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla, főtítkár

2018. május 31. 17 óra

A Rákóczi-szabadságharc dikális összeírásai, mint egyháztörténeti források

Zemplén vármegye protestáns (és görög, valamint római katolikus) lelkészei és tanítói, és extraneus egyházi birtokosai 1707–1708-ban

Előadó: Oláh Tamás (osztályvezető, főlevéltáros, MNL Sátorajuhelyi Fiókleveletára)

Az ülést vezeti: Kovács Eleonóra, alelnök

2018. június 28. 17 óra

A széki gróf Teleki család sziráki sírboltja és halottjai

Előadó: Debreczeni-Droppán Béla (főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, MHGT főtítkár)

Az ülést vezeti: Szirmay Gábor alelnök

Az előadások helyszíne:

Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt. 14–16., fsz., bejárat a Bródy Sándor utcai kapun keresztül.)
Pollack Terem

SUMMARY OF ISSUES, 2017

2017/1.: Issue No. 1. is dedicated to the work of the 65 year old István Soós, member of the editorial board.

Horváth Richárd: A Renaissance Man is the title of the introductory greeting on the occasion of the jubilee.

Draskóczy István: Administering the Salt Chambers and their Officers (1440–1457). This study presents the administering of the salt chambers under the reign of John Hunyadi, which he was sharing with Michael Újlaki until 1446. He also possessed the royal revenues during the regency of Hunyadi (1446–1452), so he controlled the salt chambers of the country, that is to say he supervised the salt mining and commercial monopoly. His chamber controlling officers can be divided into three groups: reliable noble familiares, urban citizens and Italian – first of all Florentine – financial professionals. Among them (e.g. members of the Italian Manini family), we can find officers who had spent a longer period in the salt chambers. The salt monopoly revenue reached the amount of 100 thousand golden Forints. The regent could thank this success to the professionals, who had been working in the organization of the salt chambers for a long time.

Forgó András: Setting the Time of the King Crowning Ceremony. The Feudal Politics of the Early Modern Age. The cultural-historical approach of the feudal politics of the early modern age has its impact on the Hungarian research of the last few years. It also justifies the examination of the possibilities of the feudal politics of the cultural studies, and in what way the emerging results match to the traditional results of the institution, theory and social history. The study wishes to present through a given example (setting the time of the king crowning ceremony in 1712) what kind of questions could be answered with the help of the cultural-historical approach of the feudal politics.

Olga Khavanova: The Personality of Bernát Koncsek, Chancellery Counsellor in the Light of Private Letters and Official Cases. The personality of Koncsek attracts the attention of the researcher not only because there is a rich source material on him, but also because the three components of success – accomplishment, ambition, and the embeddedness in the network of the feudal society – appear together during his career. He was born at the beginning of the 18th century in Privigye (today Prievidza, in Slovakia). He was in

the service of Count Lajos Batthyány from 1725. His membership in the patron-client system allowed him to rise on the ranks, to become richer and to ensure the prosperity for himself and for his descendants. In this process, the letters and the correspondence serve as goal and tool at the same time: he arranged his things in writing, this provided him a guarantee to operate and reinforce his network of contacts, so that he could rely on his patrons.

Poór János: Miklós Skerlecz on Insurrection. At the parliamentary meeting of 1764/65, among others Maria Theresa asked for the reform of the insurrection. Adam Kollar's book had been published not long before suggesting the following: the nobility should redeem their obligation by money payments. In this context, Miklós Skerlecz has also explained his thoughts in writing, which were concordant with the standing points of the orders. For him, it was a matter of principle that the insurrection could not be redeemed neither by money payments, nor by continuously maintained military teams. The occasional obligations, that were part of the noble identity and on the other hand offset the noble privileges, could not be transformed into a constant burden, as it had never been that. This is not only a question of money, but also a political one, since with this 'reform' the relationship between the king and the orders would change for the disadvantage of the nobility. Beside the preserving standing point expressed on a high quality level, he also suggests and details remarkable changes. This short study aids the orientation in the insurrection disputes of the period.

Kulcsár Krisztina: Ferenc Eszterházy and Gambling. New Details in the History of the Construction of the Hungarian Court Chancellery in Vienna. The building of the Hungarian Court Chancellery in Vienna (today the Embassy of Hungary in Vienna) was purchased in 1747, and no changes have been made to it for a longer period. During the survey of 1766, it turned out, that the building needed an urgent renovation. During the works even worse conditions have become known, so the renovation costs estimated for 40 000 Forints in the beginning, multiplied for almost 280 000 Forints. Maria Theresa expected a suggestion from the Hungarian Chancellor, regarding the financial source they could pay this amount from. The paper shows, for what reasons the cost could be raised to this point, and in what way Chancellor Ferenc Eszterházy planned to solve the financial problem by starting a lottery game, and what other arguments he had to persuade the Queen for the financial support.

Krász Lilla: Education, Career, Self-Representation. The Social-Cultural Formula of the 'Ideal Physician' in the 18th Century in Hungary. In connection with the academic physicians and the medical profession in the widespread contemporary utterances, the following topos-like elements can be observed: theoretical knowledge gained at foreign universities, practical experience gained by the patients' bed, scientific travelling, Latin language knowledge, memberships in scientific societies, network of contacts based on correspondence. The study presents the factors with which the complex processes of the social layer and identity formation, that can be linked to the medical profession, seem to be reachable through the example of the ideal typical training path and property status of the physician sibling couple of Komárom origin, working in Pest, József Cseh-Szombathy (1748–1815) and Sámuel (1757–1838).

Nagy-L. István: Staff Officers of the 34th Infantry Regiment in the First Coalition War. The paper examines the staff officers of a Hungarian infantry regiment from the Transdanubian region, during the period of the War of the First Coalition against the French revolution. The goal of the study is to add some details to the examination of the legitimacy of the Hungarian troops should be led by Hungarian officers' claim, which emerged during the first two parliamentary sittings of the 1790s. From the examined 14 staff officers, only five can be regarded as truly Hungarian, so the majority were regarded as foreigners. From the point of view of the military career, no sign of distinction is observed, at the same time the Hungarian staff officers achieved their ranks during the war, so the ascension was open to them. In this way the complaint of the parliament was only partially supported by the sample, so it cannot be considered representative, still it is regarded as characteristic.

Janek István: The Russian Tsar Armies in the Territory of the Hungarian Kingdom during the Napoleonic Wars (1805–1806). The study presents the transit of the Russian tsar armies and its consequences. In 1805 a losing, shattered and in its fighting spirit demoralized, disintegrated and even shaken Russian army remains were retreating from the battle-ground through North-Hungary and Galicia to the Polish territories. The troops, despite of the rigorous measures of the Russian military leadership, have committed atrocities, offenses and several times they had sharp conflicts with local authorities and residents. The armies of the Allied Austrian Empire and the Russian Empire, in the Third Coalition against France, suffered a decisive defeat from Napoleon I in the Battle of the Three Emperors at Austerlitz on 2nd December 1805. According to the truce concluded after the battle, the Russian troops had to retreat to Russia in the shortest possible time. Although negotiations had begun regarding the redemption, and the bills and receipts had been systematically collected, the first payments were realized only in 1811, because of Russia's active participation in the following Napoleonic Wars. The question of the redemption could be closed only in 1824, when the Tsarist court settled the last claim submitted for compensation.

V. Molnár László: The Reception of the Russian Scientific Life in two Hungarian Periodicals. (The Contemporary News of the „Magyar Könyv-ház” and the „Sokféle”) The author of the study wishes to present how the two periodicals of the turn of the 18–19 centuries

reflected the outstanding results of the Russian scientific life and the Hungarian related news. János Molnár often published reviews about the work of the academy in Saint Petersburg and about the publications of its scientists in his in 1783 established periodical titled 'Magyar Könyv-ház'. The editor of the periodical reported several times about the cultural reforms of Alexander I of Russia, about establishing the new universities and about the Free Economic Society. The study also presents the Russian related news of the polyhistor István Sándor's periodical titled 'Sokféle'. The article describes the publisher's studies and reviews that proved the Hungarian-Finno-Ugric language relations. It deserves attention that the famous editor not only presented the works of the Petersburg scientists, but often criticized them as well.

Vörös Boldizsár: Acknowledgement, Refusal, Preservation. Responses to the Propaganda of the Hungarian Soviet Republic. The leaders of the 1919 dictatorship attached great importance to spread their ideas to a variety of groups of people. The contemporary public opinion-makers launched very intense propaganda activities during the existence of the system: newspapers, posters were printed, events were organized – however, the target audience could react in many different ways. The study presents and analyses the various reactions. Taking into account the different possible reactions is usable by the examination of other, not so revolutionary-dictatorial political systems.

Seres Attila: A Historian in the History of History. Arkagyij Szidorov in the Hungarian Revolution of 1956. The starting point of the study is the report of Arkagyij Lavrovics Szidorov (1900–1966), – Soviet historian, director of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Soviet Union –, about his delegation to Hungary in October 1956. The author came across this report during his research in Moscow, at the Archives of the Academy of Sciences. Earlier it had not been known to the Hungarian and Russian scientific public that the from a scientific point of view 'Number One' historian of the Soviet Union had accidentally been staying in Hungary at the outbreak of the revolution. Based on the analysis of the research at the Archives of the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian press releases, the author clarified many circumstances of this professional travel, brought to light for example, that Szidorov was invited to Hungary in the summer of 1956 by the president of the Hungarian Academy of Sciences of that time. Due to the outbreak of the revolution, Szidorov was forced to interrupt his stay, and after a multi-day compulsory rest in his hotel, he was evacuated from the Hungarian capital by Soviet military forces aided by the Embassy of the Soviet Union in Budapest. The author also tries to find out how the examined source and the story of Szidorov could be integrated into the microhistory of the Hungarian Revolution of 1956.

Szabó Róbert: Leaders of Esztergom from the Council System until the Change of Regime (1950–1990). (Details from the results of an upcoming publication). In this study, the author aimed to compile the archontology of the council presidents of Esztergom (Komárom-Esztergom County) between 1950 and 1990. His goal was to introduce – by using bibliographical and archival sources – those people, who as the first men of the city represented Esztergom for more or less time. The biographies of the council presidents contain

texts of different lengths, since the explored sources provided different amounts of data.

2017/2.: This issue contains studies related to the archival documents of the emigration, which were transferred to the archives during the Kelemen Mikes Project.

Bakó Zsigmond: Homecoming Past – The Collection of the Hungarian House in Toronto. The paper gives insight to the Archives of the Hungarian House in Toronto, which was transferred to the National Archives of Hungary during the Kelemen Mikes Project in 2016; it also describes the structure and the source value of the archives. In the first part, the Hungarians in Canada are analyzed as a diaspora category, which created the environment, where its traditions and culture could and can be maintained to this day. Previously the Hungarian House in Toronto provided the institutional background and preserved the documents. The historical overview of the house is also part of the paper. Finally, the author describes the structure and the archival arrangement of the material, which preserves the collective memory of a part of Hungarians living in Canada. The study provides a starting point for the future processing of the documents of the Hungarian House in Toronto.

Kurecskó Mihály: The Life of Béla Kovrig in the Light of his Personal Documents. Béla Kovrig (1900–1962) was the prominent figure of political sociology and sociology between the two world wars, and one of the leaders of the Catholic resistance movement during World War II. In 1946, the State Security Department recruited him by threats; finally, he was able to emigrate in 1948. After a short stay in Italy, he settled down in the United States and died there in 1962. Documents related to his life, first of all to his office career, and manuscripts of some of his publications as proof of his scientific work can be found among his legacy documents. The most valuable part of his documents are unquestionably the declarations made after the war – presumably they had been made for the processes of the justification committee –, which discussed Kovrig's activities within the Catholic resistance. Two declarations deserve attention both in terms of scope and significance, one is Béla Varga's, the other is Andor Roósz's, his direct co-worker, and the latter is published in the annex.

Sárhegyi Tamás: Memoir of 1956 in Canada: Documents Related to the Revolution at the Archives of the Hungarian House in Toronto. The study aims to publish the context of 1956 in the archives of one of the most significant institutions of the Canadian Hungarians, the Hungarian House in Toronto. The archival material of the house was transferred to the National Archives of Hungary within the frames of the Kelemen Mikes Project. The sent home archives of the Hungarian House is the print of the community's life and work, in itself it is such a memory construct, which is representative of the lives and self-organization of Canadian Hungarians. The author would like to find out, how the Hungarians arriving in Canada after the revolution developed their own identity and connected it to the revolution of 1956. How the revolution, as an identity-building phenomenon is reflected in the documents of the archives, what kind of social receptions were born in connection to 1956.

Szabó Dorottya: 'Parallel biographies of the Modern Age'. The Duality of the Emigrant Existence in the Light of Jenő Lendvay-Zwickl's Legacy Documents. Jenő Lendvay-Zwickl's legacy was transferred to the National Archives of Hungary together with the group of documents of the Hungarian House in Toronto. The author describes the various ways of document exploration (voluntary document offer with or without transfer, exploratory document researches financed by the Ithaka program of the National Cultural Fund of Hungary, the Kelemen Mikes Project, and building the Hungarica cadastre). Before presenting the legacy documents, the study gives the short history of the Hungarian emigration to Canada from the 1880s until the 1960–70s. Then it describes the biography of Lendvay-Zwickl with the help of his legacy documents. His recollection about the integration to Canada, the collection of his journalism, and the characterization about the inheritance tax written by György Kovács, stand out from the documents. The picture of two parallel 'biographies' is formed from the legacy of Lendvay-Zwickl: the figure of a refugee, who wishes to integrate into the life of his second homeland and that of the patriot, who carefully guards his Hungarian origins.

Maczelka Árpád–Künstlerné Virág Éva: Details of the 18–19th Century History of the Felsőőr Estate in the Light of a Group of Documents Arrived Home from Australia during the Kelemen Mikes Project. The short article describes the group of documents (P 2257 - 732 - 1. Documents of the Seper/Sejper family) transferred to the National Archives of Hungary from Australia. The 18–19th century documents that arrived home in 2016, characterize the variety of the written documents preserved in the Hungarian diaspora communities.

Kaposváriné Dányi Éva: The Kelemen Mikes Project and the National Library. The National Széchényi Library was assigned with the librarian program management of the Kelemen Mikes Project that was voted during the III. Session of the Diaspora Council. The most important elements of the professional program formulated by the National Library were the followings: only the transfer of voluntary donations can be part of the program, the scope of donations is restricted to library and archival documents (beside books and periodicals, small prints, image and sound recordings, photos, manuscripts and typed documents, maps, musical notes etc. are collected) within these document types everything is accepted, the selection is made in Hungary, the donations are primarily transferred to the Hungarica collection of the National Library. Documents that are not relevant from the point of view of the National Library are offered for other Hungarian and foreign public collections. The article summarizes the experiences and the results of the work going on since 2014.

Arany Krisztina: Archival Document Donations within the Frames of the Kelemen Mikes Project – Experiences of the First Two Years of the Archival Coordination. In 2015, the National Archives of Hungary, as a professional partner joined the Kelemen Mikes Project led by the State Secretariat for National Policy of the Prime Minister's Office and professionally coordinated by the National Library. The task of the archives is the archival coordination of the program. In practice, it means managing the tasks in connection with the

donated emigrant archival documents. So far, about 200–250 boxes, that is to say 30 linear meters enriched the national archives. The participation of the National Archives of Hungary in the program guarantees the long-term preservation and the availability of the transferred emigrant documents for researchers.

2017/3.: The issue reports the results of the ‘Reformation MNL’ Project of the National Archives of Hungary supported by the Reformation Commemoration Committee and realized during the Reformation Memorial Year 2017.

Csermelyi József: The History of the Dominion and Barony of Kabold in the 15th and 16th Centuries. The essay describes the late medieval and the early modern history of Kabold (Kobersdorf, Austria), which was one of the western castles in the Kingdom of Hungary. It focuses only on one particular century, when the princes of Austria, Albert VI and Frederick V (late Emperor Frederick III), then the family of Weispriach took possession of the castle and his tiny manor as a pledge. According to the sources, in the late Middle Ages Kabold was a less significant dominion, it possessed only four or five villages, and it was not well developed neither agriculturally nor commercially. The chronology of the Weispriach’s times and the genealogy of the family is clarified. Among others it is also became known that János Choron, the subsequent possessor was not related to Hans von Weispriach. At the end of the study, the author makes an attempt to widen our knowledge about the title of ‘Baron of Kabold’.

H. Németh István: The Sources of the Hungarian Reformation in the Former Free Royal Cities. The aim of the research is to present the spread of the reformation, the early period of changing the religion, to collect the archival sources of all the free royal cities and make them available for research. Besides exploring the available sources, their digitisation is taking place as well. The digitisation does not serve individual purposes, the images will be available for all the researchers interested in the subject and time period. The study summarizes the positive experiences of the Slovakian source collecting and puts the archival sources of the religion change into historical context.

Kovács Eleonóra: The Source Finding Activities of the County Archives in the ‘Reformation MNL’ Project. A large part of the fonds of the National Archives – both in number and in the amount of documents – is involved in the ongoing source finding activity of the county archives. These institutions differ in their sources, and in the role, the region belonging to the sources played in the history of Protestantism. The archives are also different in the material of the record creators, what significance data content they have in connection with the subject. The paper – after briefly presenting the whole project – describes the preparation of the source finding activity in detail: professionally selecting the areas under research, thematically survey the archival material preserved in the county archives, source evaluation, elaborating the uniform principles of the source finding, and the characteristics of the database containing the results of the research. Beside all these, it also gives a short summary about the scope of the sources elaborated.

Kanász Viktor: Of the First Seal of Zalaegerszeg and of the Early Official Literacy of the Country Town. During the source finding activity of the reformation project a privileged document of Egerszeg country town from 1562 has been found at the National Archives in Budapest. The document mentions that scrivener György, son of Albert Ács, and his wife, Apollónia sell their house in Egerszeg and the manor belonging to it to József Ormányi of Mihálypéterháza and his wife, Anna Ukki. The fully official document is unique, since a little is known about the magistrate of the county town of Zalaegerszeg from the late Middle Ages and the Early Modern Era. The professional literature so far dates the first appearance of the town’s seal to 1658, this information is based on a seal impression. The beginning of the literacy of Zalaegerszeg dates back to the 1590s. However, in the light of this source it can be stated that the first known seal of the town was used nearly a hundred years earlier than previously thought, and the town had a well-developed charter issuance practice already in the 1560s, which it seems cannot be connected to the burning of Kapor in 1566.

Karika Tímea: Results of a Targeted Private Document Collection in a Reformed Village, with Special Regard to Family Records. The settlement of Balatonfőkajár suffered extreme war damage in 1945, in consequence of the damages of the village house and the Reformed church, documents created before 1945 were destroyed. To partially replace the lost information, the County Archives of Veszprém realized a targeted private document collecting that proved to be very successful. GP Lajos Barabás’ personal and family legacy documents, dean and pastor Kálmán Bakó’s family legacy documents and the Gáspár family’s documents stand out from the surviving surfaced family records, because these documents beside the family photos, also contain several significant documents with historical value.

Szálkai Tamás: Details to the Seal Usage of the Protestants in Connection with the Pastoral Petition of the Ércmellék Region. The examination of the Protestant parish seals usually avoids the researchers’ attention. The discovery of the internal operating mechanisms of the different religious communities is greatly aided by getting to know their seal usage. In this process, the regulation of the Locotenential Council is a dividing line, which ordered the chaplains to certify with uniform seals in their own official work. At this point, the regulated separation of the parish and the chaplain (official) seals can be observed. The data collection, during which the pastors of the Ércmellék Diocese (Bihar County) made statements about the seals of their own parishes, provides excellent details to this subject.

2017/4.: Báling Péter: András, Béla and Eufémia. Details of the Dynastic Family Relationships of the Árpáds in the 11th Century. The genealogical data of Eufémia, daughter of King Béla I, is still not clarified because of the taciturnity of the available sources. This fact forced the famous scholars of historiography both in Hungary and abroad to make various statements. The paper presents the most important opinions home and abroad, starting with the basic book of Mór Wertner. The most important difference between them is that certain foreign scholars name King András I instead of King Béla I,

as father of the Árpád-dynasty princess, which is against the most commonly accepted view of Hungarian historians. This study tries to solve the above-mentioned genealogical problem and presents the life data and family connections of Princess Eufémia in the light of the sources of the period and the published professional literature opinions in the subject. According to the author, Eufémia was the daughter of King Béla.

Veres Kristóf György: The Relationship between the Sealing Practice of the Chapters and the Royal Chancellery before 1235. The study examines if any outstanding relationships can be discovered between the royal seals of the period 1172–1235 and the seals of those chapters, that had direct contact with the royal chancellery, that is to say their provost filled the chancellor post during the period discussed. From the results of the study it seems, that the royal chancellery was only one element in the Hungarian Kingdom, whose practise could have affected the centres of the emerging literacy. Innovations could also be done locally, the practice of a regional centre could also have an agglomeration, or the practice of a foreign sample could be taken without the mediation of the chancellery. Because of this, the relationship between the royal chancellery and the chapters has to be imagined as a mutual relationship.

Labanc Peter: The History of the Jekelfalvi Family until the Beginning of the 15th Century. The author managed to collect almost 200 charters dated until the beginning of the 15th century and referring to the Jekelfalvi family. Thanks to this research work, their detailed family tree became trackable as well. Moreover, the family's 'geographical horizon' was identified by combining their marriage relationships with their lawyer identification research, which together with the 'social horizon' helps to identify the social position of the Jekelfalvi family within the Hungarian nobility. Based on the above-mentioned analysis, it can be stated that the family of urban environment (Gölnicbánya, Gelnica) origins within two generations managed to step into the middle class of the nobility. It is true that the family members did not hold neither national nor county offices, but at the same time, their marriages tend to have emerging relationships with such families.

Németh János: Promissory Note Authentication and Literacy in Sopron in the 17–18th Centuries. This study examines the formal changes occurred in the promissory note authentication in Sopron in the 17–18th centuries. From the 1660s, simultaneous signature becomes a mandatory element of authentication beside the previously sufficient seal. The relatively large number of the preserved promissory notes from the period between 1615 and 1680, the personal data in them, and the knowledge of the biographical data for the members of civilian families gained from Jenő Házi's research make it possible to group the creators and authenticators socially, to examine the ability of document signing in these social groups. From the examination, a picture of a urban community emerges, where people used signatures to various extent in the various social groups, nevertheless the majority of the civilians provably was able to sign his name.

Szegedi László: The Mystery of the Austrian Abbreviation A.E.I.O.U. The A.E.I.O.U. abbreviation appears in several historical sources, on Austrian monuments and on the lid of the so-called Corvinus goblet (*Corvinusbecher*) preserved in the museum of Wiener Neustadt, and on other objects. It caused many puzzles to historians, since no one knows for sure what words lie behind each letter. The author collected the possible solutions that emerge in the professional literature, and he presents a Habsburg genealogy preserved in Bratislava as an example to one of the most widespread explanations (*Austria erit in orbe ultima*).

Avar Anton: Hungary's Coat-of-arms and the English Heraldry. The author comments on the study of Reisz T. Csaba, published in this periodical in 2016. Reisz states in his study that the description of Hungary's coat-of-arms described in the Fundamental Law of Hungary was translated into English with the total ignorance of the English heraldic language. The author refines Reisz's translation suggestion by analyzing some elements of the the so-called Hungarian 'small coat-of-arms' from the point of view of the English heraldic language. At the same time, he also makes a proposal for the coat-of-arms description he considers to be correct. The author also seizes the opportunity to present some aspects of the very remarkable English heraldy.

E számunk szerzői

AVAR ANTON levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
BÁLING PÉTER tudományos segédmunkatárs (Pécsi tudományegyetem)
KEGLEVICH KRISTÓF középiskolai tanár (Fazekas Mihály Gimnázium, Bp.)
KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
NÉMETH JÁNOS nyelvtörténész (Vértesboglár)
OGOLJUK-BERZSENYI ANETT levéltáros (Iparművészeti Múzeum, Bp.)
PETER LABANC egyetemi adjunktus (Nagyszombati Egyetem [Trnavská univerzita v Trnave])
SZEGEDI LÁSZLÓ genealógus, heraldikus (Rimaszombat, [Rimavská Sobota])
SZERÉNYI ILDIKÓ főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
TRINGLI ISTVÁN tudományos főmunkatárs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Bp.)
TUZA CSILLA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
VERES KRISTÓF GYÖRGY PhD hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.